

В.М. Нагаєв

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

В.М. Нагаєв

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ – 2007

УДК 378.014 (447) (075.8)

ББК Ч 484 (4Укр) ло я 7

Н 16

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів
(лист № 14/18-Г-414 від 04.07.2006 р.)*

Рецензенти:

Т.О. Дмитренко – д-р пед. наук, професор кафедри соціальної педагогіки ХНПУ ім. Г.С. Сковороди,

О.Г. Романовський – д-р пед. наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами, проректор з науково-педагогічної роботи НТУ „Харківський політехнічний інститут”;

М.О. Бєсєдін – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту організацій ХНАУ ім. В.В.Докучаєва;

М.М. Турченко - канд. екон. наук, професор кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту ХНТУСГ ім. П.Василенка.

Нагаєв В.М.

Н 16 Методика викладання у вищій школі: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 241 с.

ISBN 966–364–368-4

Навчальний посібник висвітлює теоретичні, методичні і методологічні основи дидактики викладання навчальних дисциплін у контексті адаптації вищої освіти України до Болонського процесу. У додатках наведено авторську програму навчального курсу за кредитно-модульною технологією навчання, адаптовану до вимог Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS).

Навчальний посібник викладено за модульним принципом і призначений для студентів магістратури економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Може бути використаний у системі дистанційного навчання та післявузівської підготовки для самостійного вивчення окремих розділів дисципліни аспірантами і викладачами, які удосконалюють навчальний процес за принципами сучасної дидактики.

УДК 378.014 (447) (075.8)

ББК Ч 484 (4Укр) ло я 7

ISBN 966–364–368-4

© В.М. Нагаєв, 2006.

© Центр навчальної літератури, 2006.

ВСТУП

*„Освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації,
держави, запорука майбутнього України”*

(Національна Доктрина розвитку освіти)

У відповідності до сучасних соціальних замовлень підготовка фахівців вищої освіти повинна ґрунтуватися на методологічній основі. Магістри економічних спеціальностей і, особливо спеціальності “Менеджмент організацій” повинні володіти не тільки знаннями, вміннями і навичками творчої діяльності у відповідній галузі, але й уміти навчати інших, розробляти методологічні основи управління навчально-освітнім процесом у системі підготовки і перепідготовки управлінських кадрів усіх сфер народного господарства країни.

Останнє положення є найбільш актуальною проблемою розвитку вищої національної освіти. Для неї настав період активних пошуків таких дидактичних підходів і засобів, які б могли надати гарантоване досягнення цілей навчання [29, с.3].

На черговій конференції міністрів країн Європи, відповідальних за сферу вищої освіти (19 травня 2005 р., м. Берген, Норвегія), було схвалено приєднання України до Болонського процесу. У Комюніке було зазначено, що основним принципом розвитку освіти у країнах-учасниках Болонської співдружності повинно стати партнерство між навчальними закладами по всій Європі. При цьому особливо важливими умовами Євроосвітньої інтеграції є:

- 1) забезпечення якості навчання,
- 2) реалізація інтенсивної дослідницької діяльності,
- 3) визначення соціальної складової доступності вищої освіти;
- 4) забезпечення мобільності студентів і працівників ВНЗ.

Визначальними тенденціями розвитку світової освітньої системи стають поглиблення її фундаменталізації, посилення гуманістичної спрямованості, духовної та загальнокультурної складової освіти, формування у студентів системного підходу до аналізу складних технічних і соціальних ситуацій, стратегічного мислення, виховання соціальної та професійної мобільності. Необхідність підтримання високої конкурентоспроможності на

динамічному ринку праці вимагає також прищеплення прагнення і навичок до самонавчання, самовиховання і самовдосконалення протягом всього активного трудового життя.

В Україні розглянуті тенденції і особливості розвитку істотно ускладнюються ще й тим, що вони відбуваються на тлі процесів глибокої трансформації не тільки суспільно-політичного устрою та соціально-економічного укладу, а й суспільної психології, системи життєвих цінностей і орієнтирів, морально-етичної парадигми.

Сьогодні освіта визнана однією з найголовніших складових загальнолюдських цінностей. Вектор сучасної політики і стратегії держави спрямований на подальший розвиток національної системи освіти, адаптацію її до умов соціально-орієнтованої економіки, трансформацію та інтеграцію в європейське і світове співтовариства.

В останній час суспільство почало усвідомлювати принципово нову роль освіти у сучасному інформаційному світі, тому вона вже стала одним з найважливіших чинників політики.

Основою якісних змін у вищій освіті України є п'ять пріоритетних напрямів [28, с. 5]:

- 1- європейський рівень якості і доступності освіти;
- 2- духовна зорієнтованість освіти;
- 3- демократизація освіти;
- 4- соціальне благополуччя науковців і педагогів, реалізація формули: „*щасливий учень - щасливий учитель - щаслива держава*”;
- 5- розвиток суспільства на основі нових знань.

Сьогодні в Україні реалізується програма навчання протягом усього життя людини. Країни-учасниці Болонського процесу підкреслюють важливий внесок вищої освіти у впровадження довічного навчання в реальність. Вони приймають міри щоб спрямувати національну політику своїх країн до цієї мети і спонукати вищі навчальні заклади збільшити можливості щодо громадян навчатися незалежно від віку, включаючи визнання попередньої освіти. Вони підкреслюють, що такі дії повинні бути невід'ємною складовою діяльності вищої освіти.

Структура освіти України за своєю ідеологією та цілями узгоджена із структурами освіти більшості розвинених країн світу. Україна досягла високого рівня реалізації двох стратегічних завдань: розширення доступу до отримання вищої освіти і досягнення рівня, відповідного світовим стандартам, що сприятиме найбільш повному задоволенню освітніх потреб громадян.

Мета навчального посібника – надати слухачам магістратури цілісну і логічно-послідовну систему знань про дидактику підготовки кадрів вищої кваліфікації, розкрити концепцію, основи теорії, методики і методології викладання навчальних дисциплін в системі вищої економічної освіти.

Предмет дисципліни: системно організований навчальний процес підготовки кадрів вищої освіти за сучасними дидактичними принципами.

Завдання вивчення дисципліни:

- ознайомитися із законодавчими актами України про вищу освіту і концепцією її розвитку за Болонським процесом;
- ознайомитися зі структурою і змістом навчального процесу у вищому навчальному закладі, з особливостями роботи викладачів, завідувача кафедри, деканату, адміністрації;
- засвоїти педагогічні форми освітньої взаємодії зі студентами, навчитися творчо застосовувати знання і способи діяльності, засвоєні під час вивчення дисциплін управлінського циклу;
- навчитися планувати, організовувати і аналізувати різноманітні види навчальних і позааудиторних занять, використовувати найбільш ефективні методи навчання, виховання і розвитку студентів;
- набути початкового досвіду ведення науково-методичної роботи, дослідно-експериментальних форм педагогічної діяльності;
- ознайомитися з кращим педагогічним досвідом викладачів ВНЗ України, апробувати найбільш ефективні прийоми і методи навчання, що застосовуються в системі викладання навчальних дисциплін.

Основними формами вивчення дисципліни є: лекції, семінарські і практичні заняття, ділові і дидактичні ігри, тренінги, дискусійні форми розгляду виробничих ситуацій, складання і рішення тематичних кросвордів, наукові семінари, дебатні турніри, реферативні читання, навчальні конкурси, тестування. Заключний контроль – *залік*. Система дидактичного забезпечення - *модульно-рейтингова технологія навчання*.

Зміст навчального посібника апробовано автором у Харківському НАУ ім. В.В.Докучаєва у 2002-2006 рр. за модульно-рейтинговою та кредитно-модульною технологіями навчання в системі адаптації навчального процесу до вимог Болонського процесу.

Розділ 1. ЄВРОПЕЙСЬКА ОСВІТНЯ ІНТЕГРАЦІЯ

1.1. Концептуальні напрямки розвитку вищої освіти в Україні

1.2. Особливості систем вищої освіти у країнах Європи, Азії та Америки

1.3. Болонський процес як засіб інтеграції і демократизації вищої освіти

1.4. Адаптація вищої освіти України до вимог Болонського процесу

Євроінтеграція України як чинник соціально-економічного розвитку держави. Системи вищої освіти у країнах Європи і Америки. Болонський процес як засіб інтеграції і демократизації вищої освіти країн Європи. Цілі, принципи та етапи формування Європейської системи вищої освіти в Україні. Європейська кредитно-трансферна система (ECTS). Принципи, шляхи і засоби адаптації Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS) у вищу освіту України.

„Учитесь, читайте і чужому научайтесь й свого не цурайтесь”

(Т.Г.Шевченко)

1.1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У сучасному світі, який увійшов у третє тисячоліття, розвиток України визначається у загальному контексті Європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні цінності західної культури: парламентаризм, права людини, права національних меншин, лібералізацію, свободу пересування, свободу отримання освіти будь-якого рівня та інше, що є невід'ємним атрибутом громадянського демократичного суспільства.

Для України у культурно-цивілізаційному аспекті, європейська інтеграція - це входження до єдиної сім'ї європейських народів, повернення до європейських політичних і культурних традицій. Як свідомий суспільний вибір перспектива європейської інтеграції - це вагомий стимул для успіху економічної і політичної трансформації, що може стати основою національної консолідації.

З метою реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу, Указами Президента України

затверджена Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу. Основними напрямками культурно-освітньої і науково-технічної інтеграції визначено впровадження європейських норм і стандартів в освіті, науці і техніці, поширення власних культурних і науково-технічних здобутків у ЄС.

Здійснення даного завдання передбачає взаємне зняття будь-яких принципових, на відміну від технічних, обмежень на контакт і обміни, на поширення інформації. Особливо важливим є здійснення спільних наукових, культурних, освітніх та інших проектів, залучення українських вчених та фахівців до загальноєвропейських програм наукових досліджень.

Протягом 1992-2005 рр. Міністерство освіти і науки України на основі міжнародних документів з питань демократії, гуманізації в галузі освіти і прав людини здійснило ряд масштабних заходів по створенню нової нормативно-правової бази національної вищої освіти України. Прийнятий в Україні комплекс нормативно-правових документів, пройшов апробацію на міжнародному рівні і визначає ідеологію реформування всієї освітньої галузі [1-5].

Незважаючи на досягнення освіти, які забезпечує нова соціополітична система України, вона, однак, ще не забезпечує потрібної якості. Чимало випускників вищих навчальних закладів не досягли належного рівня конкурентоспроможні на європейському ринку праці. Це зобов'язує глибше аналізувати тенденції в європейській та світовій освіті.

Необхідність реформування системи освіти України, її удосконалення і підвищення рівня якості є найважливішою соціокультурною проблемою, яка значною мірою обумовлюється процесами *глобалізації* та потребами формування позитивних умов для *індивідуального розвитку* людини, її соціалізації та самореалізації у цьому світі. Зазначені процеси диктують необхідність визначення, гармонізації та затвердження нормативно-правового забезпечення в галузі освіти з урахуванням вимог міжнародної та європейської систем стандартів та сертифікації.

Історична довідка

Зараз в Україні 347 ВНЗ III-IV рівнів акредитації, з них 233 (67 %) – державні (з них 82- національні). В Україні навчаються: 2,05 млн. студентів (з них 33 % - на економічних спеціальностях). На 10 тис. населення приходить 550 студентів [28].

В Україні, як і в інших розвинених країнах світу, вища освіта визнана однією з провідних галузей розвитку суспільства. Стратегічні напрямки розвитку вищої освіти визначені Конституцією України, Законами України „Про освіту”, „Про вищу освіту”, Національною доктриною розвитку освіти, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України.

Основною метою державної політики в галузі освіти є створення умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, оновлення змісту освіти та організації навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, ринкових засад економіки, сучасних науково-технічних досягнень.

Пріоритетними напрямками державної політики щодо розвитку вищої освіти є:

- 1) особистісна орієнтація вищої освіти;
- 2) створення для громадян рівних можливостей у здобутті вищої освіти;
- 3) постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу;
- 4) запровадження освітніх інновацій та інформаційних технологій;
- 5) розвиток освіти, як відкритої державно-суспільної системи;
- 6) інтеграція вітчизняної вищої освіти до європейського та світового освітніх просторів.

Для реалізації цих напрямів, вплив на реформування системи освіти України передбачає наступні заходи:

- 1) перехід до динамічної ступеневої системи підготовки фахівців, що дасть змогу задовольняти можливості особистості в здобутті певного освітнього та кваліфікаційного рівня за бажаним напрямком відповідно до її здібностей, та забезпечити її мобільність на ринку праці;
- 2) формування мережі вищих навчальних закладів, яка за формами, програмами, термінами навчання і джерелами фінансування задовольняла б інтересам особи та потребам кожної людини і держави в цілому;
- 3) підвищення освітнього і культурного рівня суспільства, створення умов для навчання на протязі всього життя;
- 4) збереження і примноження національних освітніх традицій.

У 2001 році вступив у дію „Комплекс нормативних документів для розробки складових системи стандартів вищої освіти”. Даним документом регламентуються нові вимоги до освіти і професійної підготовки фахівців у вищому навчальному закладі, що обумовлені ідеями і принципами ступеневої освіти в Україні.

В цьому контексті реформування вищої освіти України проводиться із врахуванням вимог Міжнародної стандартної класифікації занять (ISCO-88 (МСКЗ)), Міжнародної стандартної класифікації освіти (ISCED-97 (МСКО)), Міжнародного стандарту якості серії ISO 9000 та вимог, критеріїв та стандартів, які узгодили країни-учасниці Болонського процесу.

Європейські вищі навчальні заклади взяли на себе завдання та головну роль створенні *Європейського простору вищої освіти*.

Стояти осторонь від цього процесу Україна не може. Освіта вже стала одним з найважливіших чинників політики. Україна починає робити відповідні кроки. Рішенням колегії Міністерства освіти і науки України від 28 лютого 2003 р. (протокол № 2/3-4) було ухвалено здійснення комплексу заходів щодо виходу національної вищої школи на міжнародний ринок освітніх послуг та здійснити комплекс заходів щодо організаційного забезпечення приєднання України до Болонського процесу.

1.2. ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ, АЗІЇ ТА АМЕРИКИ

Порівнюємо системи вищої освіти у розвинутих країнах Західної Європи та США [38, с. 14-24].

Наприклад, у Німеччині налічується 345 навчальних закладів, більшість з яких державні (98 %). Основу системи освіти складають університети. До вищих навчальних закладів не університетського типу відносять професійні вищі школи у сферах бізнесу, економіки. Сервісних послуг, сільського господарства. Найбільш престижним вузом Німеччини є Гейдельберзький університет, який засновано у 1386 р. На регіональному рівні ВНЗ підпорядковуються земельним профільним міністерствам. У кожній із земель діє свій закон про вищу освіту, складений на основі Федерального закону про вищу освіту. В основному вища освіта у Німеччині є безоплатною.

У 2000 р. видатки на освіту склали 5,55 % ВВП. Головним принципом вищої освіти є „академічна свобода”, яка дозволяє студенту самостійно обирати навчальні дисципліни.

Систему вищої освіти Франції складають 87 університетів, з яких лише п'ять – приватні. При університетах є спеціалізовані інститути. Держава є основним джерелом фінансування освіти і залишає за собою основні функції управління освітньою діяльністю. Більшість ВНЗ підпорядковано профільним міністерствам. Навчання – безкоштовне, але студенти сплачують за використання інфраструктури студмістечок, проживання, харчування тощо.

У США більше 2500 коледжів з чотирьохрічним курсом навчання (бакалаври) та університетів, у яких навчаються майже 15 млн. студентів (біля 600 тис. – іноземці). Разом з приватним існує державна вища освіта. Система вищої освіти США теж децентралізована. Кожен штат має повноваження проводити свою освітню політику у відповідності до федерального закону про освіту. Кожен університет має свою систему оцінки знань і диплом. Студентів приваблює перш за все можливість вибору навчальних дисциплін та практична направленість освіти. Останні 10 років США акцентують увагу на науковій діяльності університетів, роблячи ставку на розвиток наукового потенціалу країни. З 2002 р. державна політика у сфері освіти направлена на підвищення якості і доступності освіти у країні. У 2004 р. видатки на освіту склали 2,3 % ВВП.

У Росії дворівнева система освіти була введена на два роки раніше ніж в Україні, але, як і у нас, поряд з рівнем бакалавра і магістра, зберігається рівень дипломованого спеціаліста. В країні останній час закріплена міждисциплінарність, що дає можливість студентам обирати курси на різних факультетах.

Японія має біля 600 університетів, з яких 425 – приватні. У вищих навчальних закладах навчається біля 2,5 млн. студентів. Однак у цій країні багато „карликових” університетів, в яких іноді навчається всього 200-300 студентів. У всіх вузах навчання платне. В залежності від престижності навчального закладу і популярності спеціальності вартість навчання складає від 5 до 100 тис. доларів. Розмаїть мережі навчальних закладів призвело до зниження якості освіти. Бувший президент університету Тама Григорі Кларк назвав ситуацію в японських вузах „освітнім комунізмом”, коли студенти роблять вигляд, що вони вчаться, а викладачі вдають, що вони

навчають. виправити дану ситуацію повинна освітня реформа 2001 року, зміст якої полягає у скороченні вищих навчальних закладів за рахунок їх об'єднання у національні університетські корпорації. Крім того планується впровадити наукову діяльність в освітній процес, про що свідчить лозунг: „30 нобелівських лауреатів за 50 років”.

Враховуючи останнє міністр освіти і науки, С.Ніколаєнко пропонує: „В університеті повинен запрацювати трикутник наука – освіта – бізнес. Зараз маємо дуже розгорнуту освітню сторону. А виробнича і наукова – не об'єднані. Коли цей трикутник замкнеться, можна сказати, що Україна готова до інтеграції у Європу і США [38, с. 23].

1.3. БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС ЯК ЗАСІБ ІНТЕГРАЦІЇ І ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Основна концепція - участь вищої освіти України у Боннських перетвореннях має бути спрямована лише на її розвиток і набуття нових якісних ознак, а не втрату кращих традицій і зниження національних стандартів якості.

Слід зауважити, що спроби надати вищій школі загальноєвропейського характеру фактично розпочалися ще у 50-і роки минулого століття з підписання так званої Римської угоди.

У подальшому ці ідеї знаходили свій розвиток у рішеннях цілого ряду конференцій міністрів освіти європейських країн, і зокрема:

1. Лісабонська конвенція під егідою Ради Європи, „Про визнання кваліфікацій”, 1997 р. Лісабонська угода декларує наявність і цінність різноманітних освітніх систем і ставить за мету створення умов, за якими більшість людей, скориставшись усіма цінностями і здобутками національних систем вищої освіти і науки, зможе бути мобільними на європейському ринку праці.

2. Сорбонська декларація (1998 рік), коли міністри освіти Франції, Німеччини, Великобританії та Італії підписали так звану Сорбонську декларацію, яка починається словами: „Останнім часом європейський процес набув надзвичайно великого розвитку. Та якими б суттєвими не були ці здобутки, вони не повинні затінити той факт, що Європа - це не лише зона євро, банків та економічних інститутів: вона також має бути Європою знань”.

3. Болонська конвенція стала основою для розвитку Болонського процесу. Вона підписана 19 червня 1999 р. 29 європейськими країнами. „Болонським процесом” в останні роки прийнято називати діяльність європейських країн, яка спрямована на те, щоб зробити узгодженими системи вищої освіти цих країн. *Основний зміст Болонської декларації полягає в тому, що країни-учасниці зобов'язалися до 2010 року привести свої освітні системи у відповідність до єдиного стандарту.*

Вихідні позиції учасників процесу у тексті Болонської декларації формулюються наступним чином: «Європа знань» є на сьогодні широко визнаним незамінним фактором соціального і людського розвитку, а також невід'ємною складовою зміцнення та інтелектуального збагачення європейських громадян.

Болонський процес - один з інструментів не лише інтеграції в Європі і в Європу, а й інструмент загальної світової тенденції нашого часу - глобалізації. Європейська спільнота має намір зробити внесок в якісну освіту шляхом заохочення країн-учасниць до сприяння підвищенню якості власної освіти. Сьогодні східноєвропейські країни лише починають приймати Болонські ідеї.

Продовженням Болонських ідей стали такі навчально-наукові організаційні заходи: Саламанська конференція європейських ВНЗ (Саламанка, 2001 р.); Празьке комюніке міністрів європейських країн (Прага, 2001 р.); Берлінське комюніке міністрів європейських країн (Берлін, 2003 р.); Бергенська конференція міністрів європейських країн (м. Берген, Норвегія, 19 травня 2005 р).

Основна ідея цих документів – двоступенева структура вищої освіти, використання системи кредитів ECTS, міжнародне визнання бакалавра, як рівня вищої освіти, що надає особі кваліфікацію та право продовжувати навчання за програмами магістра в інших європейських країнах.

Причини запровадження Болонської концепції

Головними причинами, що зумовили даний процес, є:

1. *Докорінні перетворення в економічних системах всіх розвинених країн.* Можна стверджувати, що нині відбувається небувала за масштабами революція в економічній сфері.

2. *Друга причина пов'язана з тим, що нині конкуренція все більше переноситься в наукову сферу.* Сьогодні виграє той, хто здатний швидше розробити і впровадити у виробництво новий товар.

Враховуючи те, що наука та творчість починають відігравати провідну роль у розвитку економіки, організації та фірми прагнуть набирати собі не просто високоосвічені кадри, а молодь до 30-ти років, яка здатна до нестандартного продуктивного творчого мислення.

3. *Третьою причиною виступає внутрішня зацикленість національної системи освіти.* Практика довела, що система освіти, не пов'язана з виробництвом, не може готувати спеціалістів для практичної роботи.

4. *Прагнення об'єднати розрізнені потенціали європейських країн в єдиний економічний механізм.* Адже після створення Європейського Союзу, введення єдиної грошової одиниці (євро) Європа мала б бути єдиною. Проте реально цього не відбулося. Виникли проблеми з різними рівнями підготовки фахівців та трудовими законодавствами європейських країн, що стало на перешкоді переміщенню населення в межах Європи з метою одержання роботи через відмінність дипломів про вищу освіту.

5. *Сполучені Штати Америки значно випереджають Європейські країни по цілому ряду показників, які відносяться до системи освіти.* Перший показник - це частка вже підготовлених фахівців, що мають вищу освіту. В Європі цей показник вдвічі нижчий ніж в Сполучених Штатах. Другий показник - це кількість іноземних громадян, що навчаються в країні. В США число іноземних студентів перевищує 500 тисяч осіб. Ця цифра значно переважає кількість студентів-іноземців, які опановують знання в європейських університетах. Третій показник - це розвиток науки й інтенсивність нарощення наукового потенціалу. Сполучені Штати Америки на фінансування наукових досліджень щороку виділяють більше 3 % від валового національного доходу. Країни Європи вкладають в науку в середньому 1,9 %.

Отже, постало питання про те, що якщо країни Європейського співтовариства не зможуть інтегруватися повністю, то роздрібнена і розрізнена економіка Європи не зможе бути економічно ефективною, протистояти зростаючому конкурентному опору США та Японії.

Цілі Болонського процесу полягають у наступному:

- 1) підвищення якості освітніх послуг та набуття європейською освітою незаперечних конкурентних переваг;
- 2) розширення доступу до європейської освіти;
- 3) формування єдиного ринку праці вищої кваліфікації в Європі;

- 4) розширення мобільності студентів та викладачів;
- 5) прийняття порівнюваної системи ступенів вищої освіти з видачею зрозумілих в усіх країнах Європи додатків до дипломів.
- 6) підвищення рівня конкурентоспроможності Європейської системи вищої освіти.

Принципи Болонського процесу:

1. Введення двох циклів навчання. Перший цикл для одержання ступеню бакалавра з тривалістю навчання 3-4 роки. Другий цикл для одержання ступеню магістра (1-2 роки навчання після бакалаврату) або для одержання ступеню доктора.

2. Введення кредитної системи. Пропонується ввести в усіх національних системах освіти єдину систему обліку трудомісткості навчальної роботи в кредитах. Систему пропонується зробити накопичуваною, здатною працювати в рамках концепції „навчання протягом всього життя”.

3. Контроль якості світи. Оцінка якості освіти буде ґрунтуватися не на тривалості або змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях та навичках, які набули випускники. Оцінку будуть давати незалежні акредитаційні агентства.

4. Розширення мобільності. Передбачається на основі виконання попередніх пунктів розвиток мобільності студентів та викладацького складу.

5. Забезпечення працевлаштування випускників. Проголошується орієнтація ВНЗ на кінцевий результат: знання випускників мають застосовуватись і використовуватись в усій Європі.

6. Забезпечення привабливості європейської системи освіти. Одним із завдань, що мають бути вирішені в ході Болонського процесу, залучення в Європу великої кількості студентів з інших регіонів світу.

7. Вища освіта повинна ґрунтуватися на наукових дослідженнях. Викладачі повинні обов'язково мати тему наукових досліджень і пов'язувати її з навчальним процесом. Залучати студентів до науково-дослідної роботи.

Вищенаведені принципи ґрунтуються на основі статуту європейських університетів ХІХ століттях, який визначає три основні функції ВНЗ: 1- освітня (просвітницька, виховна); 2- культурологічна; 3- наукова.

(Вільгельм Фон Гумбольдт)

1.4. АДАПТАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ДО ВИМОГ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Неадекватність системи вищої освіти України Європейським освітнім стандартам

1. *Ступенева система підготовки фахівців.* В Україні структура ступеневої підготовки фахівців з вищою освітою не повністю відповідає уніфікованим умовам структури, що діють у європейському співтоваристві. При цьому акцентуємо увагу на тому, що:

- Болонська декларація *не передбачає* освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліст;
- бакалавр за європейськими взірцями - це фахівець з повною вищою освітою.

2. *Система організації навчального процесу.* Організація навчального процесу у Європі ґрунтується на основі кредитно-модульної системи.

3. *Система навчального навантаження* базується на європейській кредитно-трансферній системі (ECTS). Остання передбачає ведення системи обліку навчального навантаження однаково для всіх європейських країн. Введення такої системи є нагальною потребою з огляду на мобільність студентів, необхідність перезарахування результатів навчальної діяльності. Кредити ECTS відображають загальне навантаження студента при вивченні певного курсу або якоїсь його частини (блоку). Кредити враховують всі види навчальної роботи (лекції, семінари, лабораторні заняття, заліки, екзамени, практика тощо) і забезпечують уніфікований підхід до визначення трудомісткості освітньої діяльності студента.

При використанні ECTS навчальний рік еквівалентний 60 кредитам. У навчальному році повинно бути не більше 12 дисциплін (6 у семестр). Якщо поділити 60 кредитів на 12 дисциплін, отримаємо навчальне навантаження на одну дисципліну на рівні 5-ти кредитів. Більшість дисциплін за Болонським взірцем мають 4-5 кредитів. У вітчизняній практиці: 1-2 кредити.

Для вирішення цієї неадекватності необхідно виконати наступні завдання:

1. *Впровадити кредитно-модульну систему.* Кредитно-модульна технологія навчання (КМТН) запроваджується з метою подальшої гуманізації і демократизації навчального процесу;

організації найбільш раціонального і ефективного засвоєння визначених знань з максимальним використанням індивідуальних, індивідуально-групових форм навчання; стимулювання студентів до систематичної навчальної праці через вільний вибір навчальних дисциплін для самостійного вивчення, створення найбільш сприятливих умов для якомога повнішого засвоєння студентами навчального матеріалу, організації модульного контролю і перетворення його у дійовий механізм управлінського процесу [11].

Очікуваними соціальними, економічними та іншими наслідками впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу можуть бути:

- інтенсифікація навчального процесу та підвищення якості підготовки фахівців;
- систематичність засвоєння навчального матеріалу;
- встановлення зворотного зв'язку з кожним студентом на визначених етапах навчання;
- контроль та своєчасне коригування навчально-виховного процесу;
- підвищення мотивації учасників навчально-виховного процесу, зменшення пропусків навчальних занять;
- психологічне розвантаження студентів в кінці семестру;
- підвищення відповідальності студентів за результати навчальної діяльності;
- максимальне забезпечення потреб особи у виборі освітнього рівня та кваліфікації:
- підвищення рівня адаптації особи до зміни вимог ринку праці;
- скорочення непродуктивного навчального часу (за рахунок ліквідації екзаменаційних сесій);
- економія матеріальних ресурсів (опалення, електроенергія) тощо.

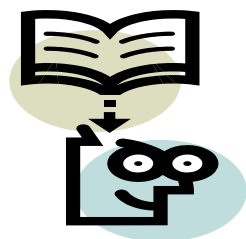
2. *Переглянути перелік спеціальностей*, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах, на основі вивчення тенденцій розвитку потреб національного та світового ринків праці;

3. *Ступеневу систему підготовки фахівців пропонується здійснювати на двох рівнях*: бакалавр (3-4 роки) - освітньо-кваліфікаційний рівень з повною вищою освітою; магістр двох типів: магістр прикладного напрямку за відповідною спеціальністю бакалавра (1 рік); магістр науки (2 роки);

4. Переглянути та удосконалити освітньо-професійну програму підготовки бакалаврів і магістрів з метою укрупнення дисциплін (не більше 6-ти в семестр);

5. Запровадити стандартизований додаток до диплому;

6. Впровадити систему організації навчального процесу з урахуванням положень системи ECTS (європейська кредитно-трансферна система).

Питання для самоконтролю знань

1. Пріоритетні напрями державної політики щодо розвитку вищої освіти в Україні
2. Заходи з реформування системи освіти в Україні
3. Комплекс нормативних документів щодо розробки складових системи стандартів вищої освіти в Україні
4. Європейський простір вищої освіти
5. Особливості систем вищої освіти у країнах Європи, США та Японії
6. Історичні етапи розвитку Болонського процесу
7. Болонська декларація Міністрів освіти європейських країн
8. Розвиток Болонського процесу
9. Причини запровадження Болонського процесу
10. Цілі Болонського процесу
11. Принципи Болонського процесу
12. Основні етапи входження України до Болонського процесу
13. Відмінності національної системи освіти від Європейської
14. Зміст Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS)
15. Адаптація вищої освіти України у Європейський освітній простір
16. Основні положення кредитно-модульної системи та наслідки її впровадження

Розділ 2. ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

- 2.1. Концепція підготовки управлінських кадрів в системі економічної освіти**
- 2.2. Дидактичні основи педагогічного процесу**
- 2.3. Структура вищої освіти, рівні підготовки спеціалістів система вищих навчальних закладів**
- 2.4. Вимоги до управлінських кадрів вищої освіти**

Концепція підготовки управлінських кадрів. Педагогіка. Предмет педагогіки. Педагогічна система. Дидактика як наука і мистецтво. Предмет дидактики. Дидактичні принципи педагогіки. Економічне мислення, як складова економічного навчання. Особливості підготовки управлінських кадрів. Особливості організації самостійної роботи студентів. Зміст освіти. Освітні й освітньо-кваліфікаційні рівні. Етапи процесу навчання. Професійно-кваліфікаційна модель менеджера-економіста.

„Я бачу в педагогіці не науку, а мистецтво, але переконаний, що в теорії цього мистецтва є багато чого, що необхідно знати людям, що беруться за практику виховання і навчання”

(К. Д. Ушинський)

2.1. КОНЦЕПЦІЯ ПІДГОТОВКИ УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ

Без висококваліфікованих, творчо обдарованих управлінських кадрів, здатних нестандартно вирішувати складні проблеми сьогодення, неможливо подолати економічну кризу, зберегти незалежність, побудувати демократичну і правову державу та вийти на рівень високорозвинених країн. Це повною мірою стосується і професійної вищої освіти, яка органічно пов'язана із суспільним виробництвом і забезпечує відтворення робітничого потенціалу держави та є одним із важливих чинників підвищення продуктивності праці й забезпечення випуску конкурентоспроможної продукції.

Підготовка сучасних управлінських кадрів вищої кваліфікації у відповідності до вимог ринкового середовища потребує удосконалення змісту, форм і методів навчального процесу. Сьогодні

суспільству потрібен соціально мобільний фахівець, здатний професійно переміщуватись як вгору по вертикальних ієрархічних сходинках у своїй галузі, так і по паралелі – із однієї галузі до іншої. Такі фахівці повинні володіти комплексом професійних знань, вмінь та навичок, що відповідають інтенсифікації виробництва, передовим досягненням науки і техніки. Вони повинні бути здатними творчо вирішувати сучасні проблеми сьогодення, брати на себе роль лідера, вести за собою інших.

Ці вимоги зумовлюють необхідність зростання професійних знань з дисциплін управлінського циклу: менеджменту, психології, конфліктології та ін. Тому сучасна дидактика повинна адекватно реагувати на соціальне замовлення, сприяти формуванню творчої особистості фахівця у різних галузях народного господарства, активізації його навчально-творчої діяльності (НТД).

Для ефективного засвоєння змісту дисципліни і формування творчо-обдарованих керівників і спеціалістів вищої освіти необхідно побудувати навчальний процес на активних методах навчання, довести до слухачів дидактичні закономірності, принципи, методи і форми навчання. Ця мета покладена в основу вивчення дисципліни *“Методика викладання у вищій школі”*.

Формування економіко-управлінського мислення є складовою частиною більш широкої проблеми *економічного виховання* - системи цілеспрямованого впливу суспільства на людину з метою формування у неї гуманістичного світогляду, розвинутого економічного мислення, високої культури економічного поведіння. Сутністю економічного виховання, його вищою метою і головною задачею є формування зрілої економічної свідомості. Суспільство повинно сприяти виробленню високої свідомості, культури, професіоналізму у кожній людині. Зміст економічного виховання розкривається у формуванні атомічної психології, високій культурі економічного мислення і поведінки.

Економічна свідомість має складну структуру. В ній можна виділити визначені рівні: економічну психологію; повсякденну (емпіричну) свідомість; наукову (теоретичну) економічну свідомість.

Економічна психологія є емоційною сферою економічної свідомості і вольовою стороною економічної діяльності людей. Це відображення людською свідомістю економічної дійсності у формі почуттів і емоцій (настроїв, суджень, навичок, умінь, спрямованості, волі, звичок економічного поведіння). До економічної психології

відносяться: настрої, риси характеру (господарність, дисциплінованість, відповідальність, ощадливість та ін.), індивідуальні звички тощо. Психологія людей головним чином складається в результаті повсякденного сприйняття економічного життя.

Повсякденна (емпірична) економічна свідомість є результатом відтворення людьми умов і відносин повсякденного економічного життя на роботі і побуті у виді визначених поглядів, суджень, уявлень, ідей. Повсякденна свідомість найчастіше сприймає лише зовнішню сторону об'єктивних економічних процесів. Тому, можливе перебільшення або недооцінка економічних процесів, перекручування окремих сторін економічного життя. Задачею економічного виховання є підвищення повсякденної свідомості особистості до рівня наукового.

Наукова (теоретична) економічна свідомість являє собою системне відображення сутності і закономірностей розвитку економічного життя у формі економічних ідей, теорій, концепцій. Теоретична економічна свідомість формується в результаті цілеспрямованого вивчення макро- і мікроекономіки, економічної політики та інших суспільно-економічних наук.

Економіко-управлінське мислення - це інтелектуальна властивість людини, здатність пізнавати й осмислювати соціально-економічні явища, засвоювати економічні і управлінські поняття, категорії, теорії, співвідносити їх із практикою господарського життя.

Економіко-управлінська поведінка - це поведінка людей у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ. Про рівень розвитку мислення менеджера-економіста, рівня його відповідності досягненням економічної науки і практики свідчить його культура. Вона включає формування високого рівня працьовитості, професійної майстерності, виробничих навичок і умінь, розуміння соціально-економічних аспектів і значущості різних сфер виробництва. Формування економіко-управлінського мислення припускає єдність освіти, навчання і виховання.

Економічна освіта вимагає, насамперед, оволодіння системою суспільно-економічних знань і розвитку на їх основі самостійного управлінського мислення. Теоретичним фундаментом формування системи управлінських знань є філософія і політична економія.

Економіко-управлінське навчання - це процес формування умінь, навичок, якими повинні володіти керівники і фахівці у виробничій

або обслуговуючій сферах. Насамперед, це уміння і навички: виконання управлінських функцій з планування, організації, мотивації та контролю; прийняття науково-обґрунтованих управлінських рішень; оптимізації кількісної та якісної структури виробничих колективів; економічного аналізу господарської діяльності підприємств і організацій; визначення ефективності операційних систем; застосування ефективних прийомів і методів мотивації і організації праці керівників і спеціалістів; ефективного володіння комп'ютерними технологіями; оцінки економічних стратегій, пошуку і використання науково-технічної інформації тощо.

Однією з найважливіших задач формування економіко-управлінського мислення на сучасному етапі є здатність мислити категорією „ефективність”, зіставляти витрати і результати, розкривати і використовувати наявні резерви. Важливо відзначити, що економічні і управлінські знання найбільше повно реалізуються на практиці тільки тоді, коли управлінська праця базується не тільки на знаннях, вміннях та навичках, алей на досвіді творчої діяльності, який є результатом сукупності інтелектуально-евристичних вмінь та суспільно-орієнтованому, науково-практичному світогляді.

Економіко-управлінське виховання покликане об'єднати суспільно-економічні знання, мотиви діяльності, ціннісні орієнтації і норми професійної поведінки. У контексті управління, виховання - це процес цілеспрямованого формування ціннісних орієнтацій керівників і спеціалістів підприємств і організацій, які покликані науково-обґрунтовано розв'язати протиріччя в соціально-економічних системах. Економіко-управлінське мислення базується на формуванні ціннісних орієнтації господарника - ефективного виробника, споживача і реалізатора матеріальних цінностей. Ціннісні орієнтації менеджера закріплюються в таких економічних якостях особистості, як: працьовитість, ощадливість, справедливість, принциповість, ініціативність, заповзятливість, діловитість, дисциплінованість, відповідальність, орієнтація на найкращий кінцевий результат тощо.

Одним з факторів формування економіко-управлінського мислення є економічна дійсність (практика господарювання, рівень життя людей, психологічний мікроклімат в колективі, особистий авторитет керівника та ін.). У зв'язку з цим варто домагатися реалістичної оцінки досягнутого, не перебільшуючи і не применшуючи його. При цьому бажано опиратися на реальні умови

та ресурси, якими володіє підприємство. Відомий французький спеціаліст у галузі менеджменту А.Файоль зазначав: „Керувати – означає „вести” підприємство до своєї мети, вишукуючи максимум можливостей із наявних ресурсів”.

За умов вищенаведеного, викладач дисциплін економіко-управлінського циклу повинен: викликати у студента зацікавленість до навчального предмету, надати можливість самостійно і індивідуально вирішувати виробничі ситуації, виявляти ініціативні погляди на сучасні проблеми, розвивати у слухачів творчу активність. При цьому основне завдання викладача сформувати спеціаліста-професіонала - того, хто раніше, глибше та далі за інших бачить, що необхідно зробити, знає, як це здійснити і швидше береться за справи. Той, хто цього навчиться, на ринку праці буде знаходитися на більш високому професійному рівні у порівнянні з тими, хто цієї школи не пройшов. Тому, вмілим і ефективним викладачем може бути лише той, хто сам веде експериментальну роботу, не втратив зв'язку з виробництвом.

Для того, щоб кого-небудь навчати, спочатку необхідно познайомитися з основними психологічними концепціями формування пам'яті, знань, розумових дій та реальних вмінь. Процес формування знань у довгостроковій пам'яті людини включає ряд етапів:

1. Сприйняття інформації.

2. Розуміння суті питання. На цьому етапі студент може пояснити суть досліджуваного питання, користаючись нотатками, конспектами.

3. Запам'ятовування. Алгоритм запам'ятовування інформації психологами визначено наступним алгоритмом:

- перегляд - знайомство;
- структурування на блоки;
- визначення головних думок;
- уважне читання, виділення в пам'яті;
- об'єднання думок - опорні пункти;
- довести інформацію до рівня послідовності і прокласти доріжки” до запам'ятовування.

4. Формування уміння застосувати вивчену ситуацію (наявність чіткого алгоритму).

5. Формування навичок застосування теорії в конкретній практичній ситуації.

6. Формування уміння самостійно застосувати знання у нетиповій ситуації.

7. Формування уміння застосувати знання у нетипових ситуаціях в умовах обмеження інформації і ризику.

2.2. ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

В основі підготовки управлінських кадрів вищої освіти лежать теоретичні і практичні основи педагогіки. Слово „педагогіка” грецького походження („*paidos*” - діти, „*agos*” - веду), буквальний переклад - дітоведення. Педагогом у Древній Греції називали раба, якому доручали супроводжувати дітей свого господаря в школу (нести їх речі). Надалі педагогічна діяльність стала професією. Педагогікою називають науку, що вивчає закономірності, принципи, форми і методи процесу виховання і навчання людини. Педагогіка як наука розвивається в тісному взаємозв'язку з іншими науками: філософією, соціологією, психологією, кібернетикою, етикою, естетикою, менеджментом. За словами А.С. Макаренка: “... педагогіка є сама діалектична, рухлива, сама складна і різноманітна наука”.

Педагогіка пройшла довгий шлях розвитку:

- *донауковий етап* (накопичення знань у формі народної мудрості, придбаної емпіричним досвідом);
- *виникнення теоретичних концепцій виховання і освіти* (на рівні філософських ідей);
- *розвиток науки як системи* (з XVII-го століття).

Велика заслуга в становленні педагогіки як науки належить чеському педагогу і філософу-гуманісту Я.А. Коменському (1592-1670 р.). *Теоретичною основою* педагогіки є теорія наукового пізнання, психологічна теорія діяльності, концепція управління навчально-пізнавальною діяльністю, психолого-педагогічні концепції засвоєння знань, теорія систем та управління складними процесами, які знайшли відображення у роботах психологів та педагогів: В.І.Андрєєва, С.І.Архангельського, Ю.К.Бабанського, В.П.Беспалька, П.Я.Гальперіна, В.М.Глушкова, П.Ф.Каптерєва, Я.А.Коменського, О.М.Леонтьєва, А.Я.Лернера, В.Я.Ляудіс, А.С.Макаренка, А. Маслоу, С.Л.Рубінштейна, Г.С.Сковороди, В.О.Сухомлинського, Н.Ф.Талізінної, К.Д.Ушинського, В.Ф.Шаталова, П.А.Юцявічене, В.О.Якуніна, та інших вчених.

В основі педагогічної науки лежать наступні основні поняття: виховання, навчання й освіта. *Виховання* - це передача й організація засвоєння накопиченого людством соціально-історичного досвіду. *Навчання* - це сам процес засвоєння індивідуумом соціального досвіду, накопиченого людством. *Освіта* - це процес і результат засвоєння індивідуумом соціального досвіду, досягнення їм визначеного освітнього рівня.

Таким чином, *предметом педагогіки* виступають закономірності, принципи організації процесу виховання і навчання, що передбачає визначення цілей, змісту, методів, форм, способів залучення індивіда до оволодіння соціальним досвідом людства, його культурними цінностями з метою забезпечення позитивних змін у формуванні і розвитку особистості.

Рішення приведених вище завдань неможливе без застосування системного підходу, який розглядає всі елементи педагогічної системи у взаємозв'язку, цілісності і еволюційному розвитку. В.П. Беспалько виділяє наступні основні елементи, що створюють педагогічну систему: 1) цілі навчання; 2) зміст навчання; 3) форми, методи і способи навчання; 4) педагоги чи опосередковуючи їх педагогічну діяльність технічні засоби навчання; 5) студенти; 6) принципи навчання; 7) дидактичні процеси [6, с. 29-30].

Всі ці елементи взаємопов'язані і обертаються навколо дидактичних процесів, які постійно відображають динамічний стан розвитку і взаємовідносин між викладачем і студентами. Сама педагогічна система постійно знаходиться під впливом соціального середовища як системи, являючись однією з її підсистем. Тому, в залежності від того, який елемент педагогічної системи в конкретний момент зазнає безпосереднього впливу соціального середовища, відбувається перебудова і адаптація не лише даного системного елемента, але й інших елементів системи (рис. 1).

Наприклад, широкий розвиток підприємництва і бізнесу в двадцятому сторіччі потребував від систем освіти підготовки висококваліфікованих менеджерів, що здатні працювати самостійно, активно і творчо. При цьому соціальне замовлення торкнулося не лише змін цілей і змісту навчання, але й інших елементів: удосконалення форм і методів навчання, підвищення рівня кваліфікації педагогічного персоналу тощо.

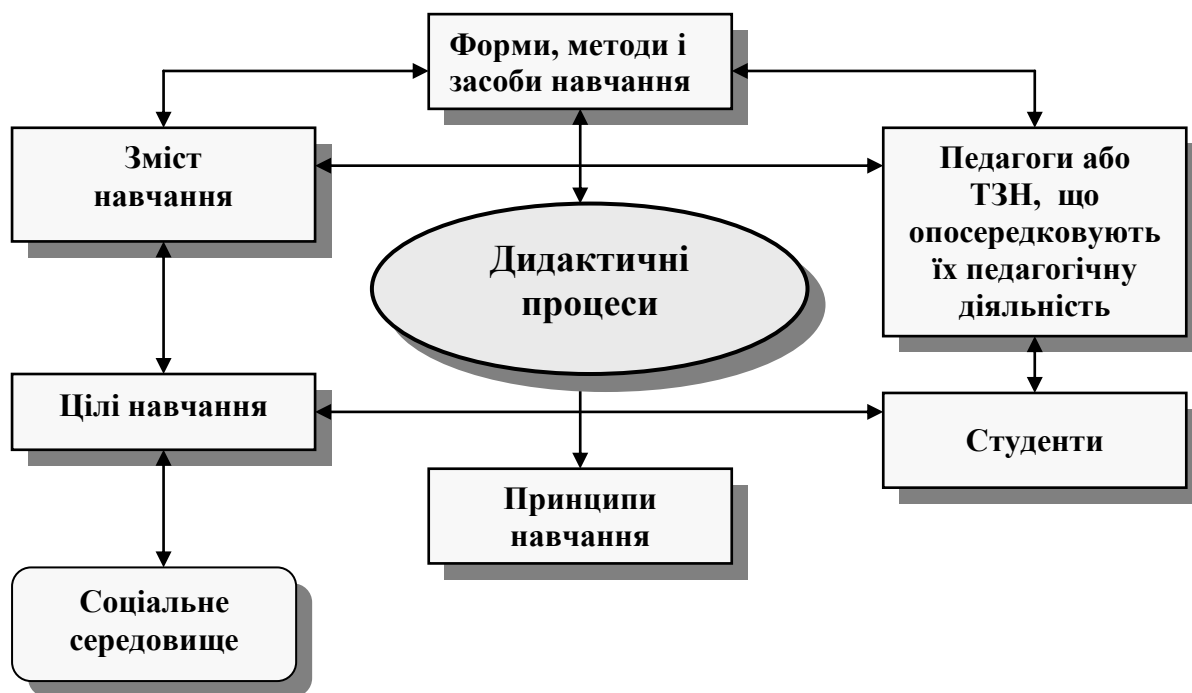

Рис. 1. Структура педагогічної системи у вищому навчальному закладі

Ядром педагогіки, її основним елементом є *дидактика* - загальна теорія освіти і навчання, що досліджує закономірності пізнавальної діяльності і відповідає на питання: „Для цього учити?”; „Як учити?”; „Де учити?”; „Чому учити?”; „У яких організаційних формах?” тощо.

Дидактика розглядає загальні положення і закономірності, властиві навчанню всім предметам. Дидактика - це ядро, що поєднує всі предметні методики. Я.А. Коменський не випадково назвав дидактику великою, оскільки вона дозволяє учити „усіх всьому”. Наприклад, навчання кадрів - одне з головних завдань керівника будь-якого підприємства або організації незалежно від специфіки, оскільки від рівня підготовки його співробітників залежить ефективність виконуваної професійної діяльності.

Термін „дидактика” походить від грецьких слів: „didactios” - повчаючий і „idasko” - вивчаючий. Вважається, що термін „дидактика” був запроваджений у 1613 році німецьким мовознавцем і педагогом Вольфгангом Ратке (1571-1635 р.). А першою фундаментальною працею з теорії навчання є „Велика дидактика” Яна Амоса Коменського (1592-1670 р.), написана ним у 1632 р. й опублікована у 1657 р.

Як розділ педагогіки дидактика в сучасних умовах здобуває риси самостійної наукової дисципліни. Саме завдяки підвищенню якості освіти, наприклад, Японія за післявоєнний період збільшила обсяг промислового виробництва у 25 разів і приступила нині до здійснення мети про вищу освіту кожного громадянина. За 12 років у Японії одержують такий обсяг знань, який у США за 16 років. Головне для цієї країни - формування навичок заповзятій навчальної праці, уміння інтенсивно трудитися й учитися протягом усього професійного життя, зберігаючи при цьому вірність своїй фірмі.

Предметом дидактики є процес освіти і навчання. Дидактика розкриває сутність ланцюжка наступних наукових понять: мета, задачі, закони, закономірності, принципи, зміст, методи, форми, засоби, прийоми у навчальному процесі. *Мета* - це ідеальне уявлення, запрограмоване передбачення результату освіти. *Закон* - внутрішні, стійкі повторювані об'єктивні зв'язки між компонентами навчально-виховного процесу. Наприклад:

- закон відповідності мети освіти характеру, рівню і тенденціям суспільного розвитку;
- закон відповідності змісту навчання його меті;
- закон відповідності змісту навчання засобам його реалізації;
- закон цілісності і єдності педагогічного процесу;
- закон виховного і розвиваючого характеру навчання.

Закономірності процесу навчання - це послідовні прояви дії того чи іншого педагогічного закону. Вони виражають стійкі повторювані взаємозв'язки між визначеними явищами, наприклад:

- навчання - активний процес;
- тільки знання, які застосовуються на практиці, залишаються у пам'яті;
- зв'язок і взаємодія у навчальному процесі студента і досліджуваного об'єкта;
- навички формуються у процесі тренування;
- міцність знань забезпечується при прямому і відстроченому повторенні;
- процес навчання обумовлюється потребами суспільства у різнобічному розвитку особистості.

Принципи навчання - це вихідні положення про способи досягнення цілей з урахуванням законів і закономірностей навчально-виховного процесу. Наприклад:

- оптимальний рівень труднощів;
- провідна роль теоретичних знань;
- зв'язок теорії з практикою (студенти повинні вміти і мати можливість застосувати отримані знання на практиці);
- оптимальний темп вивчення матеріалу;
- виховний характер навчання (виховується, насамперед, культура творчої праці);
- систематичність і послідовність (зв'язок між предметами з урахуванням закономірностей у кожній частині курсу, у кожному предметі);
- наочність навчання („золоте” правило дидактики);
- відповідність змісту освіти методам навчання й особливостям студентів);
- індивідуальний підхід до студентів в умовах колективної роботи (створення відповідних індивідуальних умов ефективної навчально-творчої діяльності).

Індивідуалізацію навчання розуміють у контексті наступних визначень:

- організація навчального процесу, при якій вибір способів, темпу навчання здійснюється з урахуванням рівня розвитку здібностей студентів до навчання;
- система виховних і дидактичних заходів, що відповідають цілі діяльності і пізнавальним можливостям студентів;
- зміна методів навчання, корегування мети навчання, критеріїв визначення рівня успішності;
- удосконалення самостійної роботи студентів відповідно до індивідуальних здібностей тощо.

2.3. СТРУКТУРА ВИЩОЇ ОСВІТИ, РІВНІ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ, СИСТЕМА ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Як було зазначено вище, освіта - це цілеспрямований процес і одночасно результат оволодіння учнями системою наукових знань, пізнавальних умінь і навичок, а також розвиток творчих здібностей, наукового світогляду, моральних і інших якостей. Термін „освіта” тісно пов'язаний з такими поняттями, як: навчання і викладання.

Навчання - цілеспрямований процес взаємодії викладача й учнів, у ході якого здійснюється освітня функція і вноситься істотний внесок у виховання і розвиток особистості. Навчання припускає єдність викладання і навчання.

Викладання - організація процесу навчання в системі дидактичних методів і прийомів з передачі учням знань, умінь, навичок, способів діяльності і життєвого досвіду.

Освіта, як зазначалося вище - - це цілеспрямований процес і одночасно результат придбання визначених знань, умінь і навичок.

До структури вищої освіти входять: *освітні й освітньо-кваліфікаційні рівні*.

Освітні рівні:

◆ *неповна вища освіта* (освітній рівень вищої освіти особи, який характеризує сформованість її професійних якостей за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста);

◆ *базова вища освіта* (освітній рівень вищої освіти особи, який характеризує сформованість її професійних якостей за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра);

◆ *повна вища освіта* (освітній рівень вищої освіти особи, який характеризує сформованість її професійних якостей за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста або магістра);

◆ *післядипломна освіта* – спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення і оновлення її професійних знань, умінь та навичок на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду. Післядипломна освіта здійснюється ВНЗ післядипломної освіти.

Освітньо-кваліфікаційні рівні вищої освіти:

Молодший спеціаліст – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула неповну вищу освіту у певному напрямку діяльності.

Бакалавр – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула базову вищу освіту, фундаментальні спеціальні знання, вміння та навички у певному напрямку діяльності.

Спеціаліст - освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, фундаментальні спеціальні знання, вміння та навички у певному напрямку діяльності.

Магістр - освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра (спеціаліста) здобула повну вищу освіту, фундаментальні спеціальні знання, вміння та навички інноваційного характеру у певному напрямку діяльності. Завершується навчання захистом випускної роботи на IV курсі (бакалаври) і захистом дипломної роботи на V курсі (фахівці). При бажанні, випускник - фахівець, може продовжити навчання й одержати кваліфікацію магістра. Можлива і подальше навчання в аспірантурі, де готується і захищається дисертація по обраній темі дослідження.

Система підготовки фахівців економічних спеціальностей в Україні характеризується розмаїтістю навчальних закладів, що готують економістів різних рівнів кваліфікації. В Україні в даний час діє 171 державний вуз III-IV рівнів акредитації, 559 державних вузів I-II рівнів акредитації і 137 приватних вузів. При значній кількості приватних вузів, на жаль, лише деякі з них мають достатню матеріальну, методичну, наукову базу для підготовки фахівців високої кваліфікації. У той же час вони швидше державних вузів реагують на потребі ринку в тих чи інших фахівцях.

Національний вищий навчальний заклад – (державному ВНЗ 4-го рівня акредитації може бути наданий статус національного (ст. 26 Закону України „Про вищу освіту”). За рішенням Кабінету Міністрів України йому можуть бути надані наступні повноваження:

- укладати державні контракти з виконавцями державного замовлення для потреб ВНЗ;
- приймати рішення про створення, реорганізації та ліквідацію підприємств, установ, організацій, структурних підрозділів ВНЗ;
- виступати орендодавцем нерухомого майна, що належить ВНЗ;
- встановлювати і присвоювати вчені звання доцента чи професора ВНЗ;
- визначати чи встановлювати власні форми морального та матеріального заохочення працівників ВНЗ.

Університет (класичний університет) – багатoproфильний вищий навчальний заклад IV-го рівня акредитації, що здійснює підготовку фахівців з вищою освітою з широкого кола освітньо-професійних програм усіх рівнів. Він проводить фундаментальні і

прикладні наукові дослідження, є ведучим науково-методичним центром, сприяє поширенню наукових знань і здійснює культосвітню діяльність серед населення. Має високий рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення такої діяльності, розвитку інфраструктури наукових і науково-виробничих підприємств і установ. Можуть створюватися як університети широкого профілю, так і спеціалізовані (технічні, технологічні, економічні, медичні, аграрні та інші), що здійснюють підготовку фахівців з вищим утворенням.

Академія - вищий навчальний заклад IV-го рівня акредитації, що здійснює підготовку фахівців з вищим утворенням по освітньо-професійних програмах усіх рівнів в області чи знань виробництва; проводить фундаментальні і прикладні наукові дослідження, є ведучим науково-методичним центром у сфері своєї діяльності.

Інститут - вищий навчальний заклад III-го або IV-го рівня акредитації, або структурний підрозділ університету, що здійснює підготовку фахівців з вищим утворенням по освітньо-професійних програмах усіх рівнів у визначеній області науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва, веде наукову і науково-виробничу роботу.

Коледж - самостійний вищий навчальний заклад II-го рівня чи акредитації структурний підрозділ університету (академії, інституту). Здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами бакалавра або молодшого спеціаліста в одному (чи декількох) споріднених напрямках. Має необхідний кадровий потенціал і матеріально-технічну базу.

Технікум (училище) - вищий навчальний заклад I-го рівня акредитації або структурний підрозділ університету (академії, інституту), що здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами молодшого спеціаліста.

У відповідності зі способами реалізації освітньо-професійних програм, в освітньому середовищі можуть діяти вищі навчальні заклади декількох рівнів акредитації (*рівень акредитації* - рівень спроможності ВНЗ проводити освітню діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти та кваліфікації):

- *вищі навчальні заклади I-го рівня акредитації* (технікум, училище), що готують фахівців на основі повної загальної середньої освіти (із присвоєнням кваліфікації молодшого спеціаліста); або на основі базової загальної середньої освіти (із присвоєнням кваліфікації

молодшого спеціаліста з одночасним одержанням повної загальної середньої освіти);

- *вищі навчальні заклади II-го рівня акредитації* (коледжі та інші прирівняні до них за результатами акредитації вищі навчальні заклади), що готують фахівців на основі повної загальної середньої освіти із присвоєнням кваліфікації молодшого спеціаліста або бакалавра;

- *вищі навчальні заклади III-го рівня акредитації* (академії, інститути та інші прирівняні до них за результатами акредитації вищі навчальні заклади), що готують фахівців на основі повної загальної середньої освіти із присвоєнням кваліфікації бакалавра або спеціаліста;

- *вищі навчальні заклади IV-го рівня акредитації* (університети або інші прирівняні до них за результатами акредитації вищі навчальні заклади), що готують на основі повної загальної середньої освіти бакалаврів, спеціалістів, магістрів, а також на основі повної вищої освіти у встановленому порядку готують кандидатів і докторів наук (мають аспірантуру і докторантуру).

2.4. ВИМОГИ ДО УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ, ПРОФЕСІЙНО-КВАЛІФІКАЦІЙНА МОДЕЛЬ МЕНЕДЖЕРА-ЕКОНОМІСТА

Крокуючи до Європейського освітнього простору, відповідно вимог Болонської декларації, маємо розуміти, що Україну чекає нова філософія освіти - нові принципи організації навчального процесу, новий тип відносин між викладачем і студентом, нові педагогічні технології, унеможливлення репродуктивних методів викладання, прозорість навчального процесу та ін. Це повною мірою стосується і професійної вищої економічної освіти, яка органічно пов'язана із суспільним виробництвом і забезпечує відтворення робітничого потенціалу держави та є одним із важливих чинників підвищення продуктивності праці й забезпечення випуску конкурентоспроможної продукції.

Підготовка сучасних кадрів вищої освіти у відповідності до вимог ринкового середовища потребує удосконалення змісту, методів і форм навчального процесу. Сьогодні виробництву потрібен соціально мобільний фахівець, здатний професійно переміщуватися

як вгору по вертикальних ієрархічних сходинках у своїй галузі, так і по паралелі – із однієї галузі до іншої. Такі фахівці повинні володіти комплексом професійних знань, вмінь та навичок, що відповідають інтенсифікації виробництва, передовим досягненням науки і техніки. Вони повинні бути здатними творчо вирішувати сучасні проблеми сьогодення, брати на себе роль лідера, вести за собою інших.

На основі тривалих педагогічних досліджень виявлено, що ці завдання сьогодні можна вирішити лише через впровадження у навчальний процес інноваційних педагогічних технологій, нетрадиційних ігрових форм і методів навчання, які допомагають студентам реалізувати потреби у змаганні, самовираженні, успіху, повазі тощо. Систему підготовки менеджерів-економістів необхідно перетворити у навчально-творчий процес на основі високого рівня технологізації з гарантованим результатом.

Навчання у вузі повинне орієнтувати студента на придбання конкретних навичок, знань і умінь, необхідних у його майбутній професійній діяльності. Вимоги до фахівця концентруються в залежності від суб'єктів, з якими фахівцю потрібно співробітничати у майбутній професійній діяльності. Відкриваючи спеціальність або спеціалізацію, керівництво вузу розробляє професійно-кваліфікаційну модель фахівця. При цьому для кожного освітньо-кваліфікаційного рівня за відповідною спеціальністю визначається коло професійних задач.

Загальні вимоги до кваліфікації та моральних якостей управлінських кадрів. В умовах розбудови України як правової держави, а також при переході до ринкової економіки менеджер повинен: мати певні фундаментальні і спеціалізовані знання в галузі права, ринкової економіки, державного будівництва та управління, бути широко ерудованим, культурним переконливим патріотом своєї Батьківщини.

Він повинен мати тверді громадські позиції, високі моральні якості, відповідально ставитись до державної справи, домагатися узгодження загальнодержавних інтересів та інтересів кожного громадянина, зокрема бути готовим відстоювати істину, законність і правопорядок. Керівник має поєднувати широку фундаментальну наукову і практичну підготовку, досконало володіти своєю спеціальністю, постійно удосконалювати свої знання та поширювати суспільно-політичний кругозір, вміти на практиці застосовувати принципи наукової організації праці, володіти сучасними передовими

методами роботи, нести знання в маси, пропагувати необхідність утвердження демократичних засад законності і правопорядку в суспільстві, дотримання законів на всіх рівнях.

Менеджер-економіст підприємств і організацій повинен знати: закони, постанови, укази, розпорядження та інші нормативно-правові акти органів влади і місцевого самоврядування, які регулюють порядок діяльності галузі; профіль, спеціалізацію і особливості структури галузі; перспективи, вітчизняні і світові тенденції технологічного, економічного і соціального розвитку галузі; можливості ефективного використання виробничих потужностей наявних технологічних процесів, їх реструктуризації або зміни, порядок розроблення і затвердження планів і програм виробничо-господарської діяльності; сучасні методи господарювання і управління, науки та технології відповідно до галузі виробництва і досвід засвоєння позицій на світових регіональних ринках продукції; напрями та принципи розвитку менеджменту, маркетингу, комерційної діяльності, фінансів, податкової справи; етики ділового спілкування та ведення переговорів; перспективні напрями і технології „ноу-хау” в обраній сфері діяльності на вітчизняному ринку та країнах можливих партнерів; економіку ринкового типу; систему транспортування, збереження і реалізації продукції; управління фінансами, банківською справою, аудитом, маркетинг, міжнародними економічними відносинами; принципи ціноутворення і кон’юнктуру цін на товари, сировину і послуги у середині країни і у взаємному економічному обміні між закордонними партнерами; державне, торгівельне, господарське, фінансове право і валютне законодавство; міжнародне економічне право.

Менеджер-економіст підприємств і організацій повинен вміти: тлумачити і застосовувати закони і нормативні акти, юридично грамотно кваліфікувати факти і обставини, приймати правові рішення та вчиняти інші юридичні дії у повній відповідальності до закону; своїми діями забезпечувати додержання законності і діяльності державних і громадських органів, установ, організацій, вимагати цього від підлеглих осіб; не допускати порушення прав і законних інтересів громадян та колективних формувань; аналізувати процеси розвитку галузі; узагальнювати фактичний матеріал та робити висновки; приймати рішення з конкретних питань діяльності галузі і регулювати їх в умовах переходу до ринкової економіки, систематично підвищувати свою професійну кваліфікацію, вивчати

новітні технології і передовий досвід і впроваджувати їх у виробництво; застосовувати сучасні методи наукової організації праці, управляти діяльністю персоналом, направляти його на досягнення високих економічних і фінансових результатів; використовувати різноманітні методи стимулювання виробничої діяльності; аналізувати баланси й оцінювати реальні можливості підприємств; визначати економічну ефективність виробничої діяльності й інвестицій; застосовувати знання географії, історії, економіки, політики для рішення соціально-економічних цілей підприємства; схилити людей до себе і до своєї точки зору; залучати нових клієнтів, підтримувати ділову ініціативу співробітників; аналізувати баланси партнерів, користуватися комп'ютерною й іншою сучасною оргтехнікою; забезпечувати конкурентноздатність продукції і послуг на внутрішньому і світовому ринку; оформляти організаційно-розпорядчі і фінансові документи.

Менеджер-економіст підприємств і організацій повинен володіти навичками: прийняття рішень в умовах невизначеності і ризику; управлінського спілкування; користування комп'ютерними технологіями; мотивації і стимулювання праці; виконання розрахункових робіт (складання планів, кошторисів, нормативів, розцінок тощо).

Професійно-кваліфікаційна характеристика менеджера є документом, яким має керуватися відповідний навчальний заклад в процесі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців з урахуванням потреб і перспектив економічного і соціального розвитку, вдосконалення науки і практики розвитку і діяльності галузі.

Всі зміни і доповнення, обумовлені необхідністю відображення нових наукових розробок і потреб суспільства стосовно змісту підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів, можуть бути внесені до вимог кваліфікаційних характеристик за погодженням із зацікавленими міністерствами і відомствами, обласними та районними адміністраціями.

Своєчасна орієнтація майбутнього фахівця на конкретні посади, конкретні задачі буде сприяти формуванню його мотивації до навчання, прагненню пізнати секрети майбутньої професії. Фахівцю доведеться працювати з людьми, тому стиль його діяльності повинен характеризуватися своєрідністю мотивації і відповідною технологією економічного мислення. Конкретна поведінка фахівця буде

обумовлюватися одночасно умовами виробництва, потенціалом підприємства, кваліфікацією співробітників, атмосферою колективу, зовнішніми обставинами. Лінія поведінки і дій спеціаліста виробляється в процесі його інтенсивної роботи, взаємодії, взаєморозуміння як у середині колективу, так і за його межами.

Ефективно працювати фахівець може тоді, коли за методами роботи і індивідуальним стилем керівництва лежить знання законів і принципів теорії і практики соціально-економічних процесів та методології навчання і виховання особистості.

Система формування професійних менеджерів сучасної генерації повинна передбачати три важливих елементи [15, с. 52]:

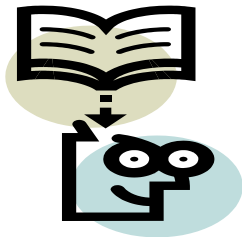
- 1) створення підсистеми виявлення і відбору талановитої молоді з рисами і задатками творчого лідера;
- 2) формування підприємницького мислення майбутніх менеджерів;
- 3) посилення психолого-педагогічної підготовки фахівців.

Володіти вищезазначеними навичками та досвідом творчої діяльності можливо лише за умов створення відповідної системи підготовки фахівців-професіоналів, яка б базувалася на концепції якості. Під час розробки програм якості у вищому навчальному закладі необхідно мати на увазі, що інтегральна якість фахівця з перспективними властивостями визначатиметься такими чинниками: якістю управління системою освіти і професійної підготовки; ефективністю політики зарахування абітурієнтів; ефективністю дидактичної концепції вищої освіти; якістю дидактичного забезпечення навчального процесу; сумісністю змісту та структури освітньої програми відносно відповідних характеристик студентів (рівню здоров'я, інтелектуального розвитку, професійно-важливим якостям тощо); якістю науково-педагогічного персоналу; ефективністю політики забезпечення якості оцінювання навчальних досягнень студентів; якістю інфраструктури вищої школи; якістю зовнішнього середовища вищої школи; відповідністю реального навчального навантаження студента вимогам законодавства [13, с. 89].

Вирішення цих важливих завдань вважаємо може бути досягнуто перш за все за умов удосконалення професійної підготовки викладачів, приведення її у відповідність до вимог технічного прогресу на основі технологізації освітньої діяльності. Сьогодні основним критерієм педагогічної майстерності повинно стати не те, який обсяг навчального матеріалу надав викладач, а те, як він навчив

студента самостійно опановувати зміст дисципліни, зустрічати життєві ситуації, користуючись соціальним досвідом. Світовий досвід свідчить, що навчальний процес побудований з позиції педагогічної технології, перетворює навчання у виробничо-технологічний процес з гарантованим результатом. Як справедливо відзначає Беспалько В.П.: "... щоб перейти до перспективної педагогічної системи необхідне спеціальне її проектування та експериментальне доведення до того ступеня удосконалення, коли гарантоване співвідношення "цілі – результат" [6].

Зважаючи на останнє, сучасна дидактика повинна адекватно реагувати на соціальне замовлення, сприяти формуванню творчої особистості фахівця, активізації його навчально-творчої діяльності.

Питання для самоконтролю знань

1. Концепція підготовки управлінських кадрів в системі економічної освіти. Зміст економічної освіти
2. Проблема формування економіко-управлінського мислення фахівця
3. Педагогіка, предмет та розвиток науки
4. Педагогічна система
5. Закони і закономірності педагогіки
6. Принципи навчання
7. Індивідуалізація навчання
8. Структура вищої освіти
9. Освітні і освітньо-кваліфікаційні рівні
10. Система вищих навчальних закладів України
11. Професійно-кваліфікаційна модель спеціаліста (загальні вимоги до кваліфікації управлінських кадрів)

Розділ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ З МЕНЕДЖМЕНТУ ОРГАНІЗАЦІЙ

3.1. Навчально-методичний комплекс за спеціальністю «Менеджмент організацій»

3.2. Навчальний графік, робочі програми і тематичні плани

3.3. Організація аудиторної роботи зі студентами

3.4. Організація праці науково-педагогічного працівника

3.5. Роль кафедри в управлінні навчальним процесом

Навчальний план. Навчально-методичний комплекс. Розробка навчальних програм і узгодження їх з типовими. Тематичний план: зміст і порядок затвердження, види навантаження в організації праці викладача. Розподіл часу між усіма видами навантаження. Планування навантаження на навчальний рік і семестр. Форми роботи і задачі кафедри. Методи організації роботи кафедри. Роль кафедри в управлінні навчальним процесом.

„Вважай нещасним той день, або ту годину, коли ти нічого не засвоїв нового і не додав до своєї освіти”

(Я. А. Коменський)

3.1. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «МЕНЕДЖМЕНТ ОРГАНІЗАЦІЙ»

Організаційно-методичне забезпечення навчального процесу базується на розробці навчально-методичного комплексу спеціальності і відповідних дисциплін, який включає:

- типові і робочі навчальні плани;
- типові і робочі навчальні програми за всіма нормативними і вибірковими навчальними дисциплінами;
- план наскрізної підготовки спеціалістів;
- календарні графіки аудиторної і позааудиторної роботи студентів;
- програми навчальної і виробничої практик;
- підручники і навчальні посібники;
- методичні матеріали і завдання до семінарських, практичних і лабораторних занять;

- індивідуальні семестрові завдання для самостійної роботи студентів з навчальних дисциплін;
- методичні матеріали по виконанню курсових і випускних (дипломних) робіт;
- контрольні роботи з навчальних дисциплін для перевірки рівня засвоєння студентами навчального матеріалу;
- методичні матеріали з проведення державних іспитів і захисту випускних (дипломних) проектів (робіт).

Усі ці документи повинні відповідати державному стандарту освіти України.

Зміст освіти - це науково обґрунтована система дидактичного і методичного оформлення процесу формування знань, вмінь і навичок, а також досвіду творчої діяльності особистості у відповідності до освітніх і кваліфікаційних рівнів.

Зміст освіти визначається освітньо-професійною програмою підготовки, освітньо-кваліфікаційною характеристикою, структурно-логічною схемою підготовки, навчальними програмами дисциплін, іншими нормативними документами і відображається у відповідних підручниках, навчальних посібниках, методичних матеріалах, дидактичних засобах при організації навчального процесу.

Освітньо-професійна програма (ОПП) підготовки фахівців - це перелік нормативних і вибіркового навчальних дисциплін із визначенням обсягу годин, відведених для їх вивчення, а також форм підсумкового контролю знань, вмінь та навичок студентів.

Освітньо-кваліфікаційна характеристика (ОКХ) - це основні вимоги до професійних якостей, теоретичних знань, виробничих вмінь та навичок фахівців, які відповідають визначеному освітньому рівню і необхідні для успішного виконання професійних обов'язків.

Структурно-логічна схема підготовки - це наукове і методичне обґрунтування процесу реалізації освітньо-професійної програми підготовки.

Зміст освіти складається з нормативної і вибіркової частин. Нормативна частина визначається відповідним державним стандартом освіти, вибіркова частина - вищим навчальним закладом.

Державний стандарт освіти - це сукупність норм, що визначають вимоги до відповідного освітнього (кваліфікаційного) рівня. У відповідності до державного стандарту навчання студентів ведеться за навчальним планом, що складається на підставі типового

навчального плану, затвердженого Міністерством освіти і науки України.

Навчальний план - це нормативний документ, що визначає перелік і обсяг нормативних і вибіркових навчальних дисциплін, послідовність їх вивчення, конкретні форми проведення навчальних занять і їх обсяг, графік навчального процесу, форми і способи проведення поточного і підсумкового контролю.

Перелік дисциплін, розподіл їх по семестрах, час, відведений на їх викладання, визначається в залежності від спеціальності, спеціалізації, кваліфікації майбутнього фахівця, а також від загальної тривалості часу навчання.

Для конкретизації планування навчального процесу на кожний навчальний рік складається робочий навчальний план. Нормативні навчальні дисципліни визначаються державним стандартом освіти. Дотримання їх назв і обсягу є обов'язковим для навчального закладу. Вибіркові навчальні дисципліни вводяться для поглибленої підготовки фахівців у визначеній сфері діяльності, ефективного використання можливостей конкретного навчального закладу.

Розподіл дисциплін за навчальним планом йде по сферах: загальноосвітні, технологічні, соціально-економічні і гуманітарні, професійні (спеціалізовані) дисципліни. Варто зауважити, що загальноосвітні дисципліни повинні займати до 15 % обсягу всіх дисциплін, технологічні (відповідно до галузевої спрямованості) - 15-20 %, загальноекономічні - 22 %.

Навчальним планом визначаються форми аудиторної, самостійної та індивідуальної роботи студентів: лекції, практичні, лабораторні і семінарські заняття, самостійні і індивідуальні заняття, курсові роботи (проекти), практики, підсумковий контроль знань студентів, дипломні (випускні) роботи, державні іспити. При цьому зазначається кількість навчального часу для засвоєння певного обсягу навчального матеріалу з урахуванням нормативів використання часу.

3.2. НАВЧАЛЬНИЙ ГРАФІК, РОБОЧІ ПРОГРАМИ І ТЕМАТИЧНІ ПЛАНИ

Навчальний графік – це інформаційно-розпорядчий документ, який визначає порядок і терміни проведення усіх видів навчальних занять у відповідності з навчальним планом. Графік навчального

процесу формує декан на основі навчального плану і закріплення дисциплін за кафедрами. Його доцільно формувати відповідно до кадрових можливостей вузу і наявності навчальних аудиторій.

Графік може корегуватися в залежності від зовнішніх факторів: зміни умов проходження практики, роботи інфраструктури вузу (заповнюваності бібліотек, достатності місць у гуртожитках) та ін. При цьому викладач повинен мати гнучкі форми викладання матеріалу з урахуванням забезпеченості бібліотеки навчальними і методичними посібниками, наявності технічних засобів навчання, програмного і комп'ютерного забезпечення, можливості дистанційного навчання тощо.

Місце і значення навчальної дисципліни, її загальний зміст і вимоги щодо знань і умінь визначаються навчальною програмою дисципліни. *Навчальна програма* – це нормативний документ, який визначає зміст дисципліни, методи аудиторної, самостійної та індивідуальної роботи студентів, форми контролю знань, а також відповідні літературні джерела для досягнення високої продуктивності навчального процесу. *Типові навчальні програми* розробляє науково-методичний центр вищої освіти разом з педагогічними колективами провідних вищих навчальних закладів. Для кожної навчальної дисципліни, що входить в освітньо-професійну програму підготовки, на підставі типової програми дисципліни і навчального плану вищим навчальним закладом (відповідною кафедрою) складається робоча навчальна програма дисципліни, що є нормативним документом вищого навчального закладу.

Історично склалося два способи побудови навчальних програм. Один з них одержав назву *концентричного*, інший - *лінійного*. Відповідно до концентричного способу спочатку визначається концептуальна одиниця базового навчального матеріалу певної дисципліни. Потім цей навчальний матеріал повторюється на кожному змістовному елементі вивчення курсу, але у більш розширеному вигляді. Наприклад, на початку викладання дисципліни викладач визначає проблему – оптимізація структури кадрового складу підприємства. Далі, протягом вивчення змістовних модулів дисципліни основна увага концентрується на даній проблемі і визначаються складові її вирішення. Цей спосіб дозволяє більш детально врахувати індивідуальні здібності студентів, але сповільнює темп навчання. Сутність лінійного способу полягає у тому, що

матеріал кожного наступного змістовного модуля дисципліни є логічним продовженням того, що вивчалось на попередніх тематичних блоках. Обидва способи поширені у викладацькій практиці і знаходять своє відображення в залежності від особливостей навчального курсу та стилю викладання.

Робоча навчальна програма дисципліни включає виклад конкретного змісту дисципліни, послідовність її вивчення, організаційні форми навчання, форми і способи поточного і підсумкового контролю, літературні джерела і технічні засоби навчання. Структурні складові робочої навчальної програми дисципліни: тематичний план, завдання для самостійної і індивідуальної роботи, методи поточного і підсумкового контролю, перелік навчально-методичної літератури і технічних засобів навчання. Робочі програми затверджуються спочатку на кафедрі, потім - методичною комісією факультету.

Кожен навчальний заклад, самостійно формуючи навчальний план, повинен дотримуватися загальних вимог і орієнтуватися на типовий перелік дисциплін, коректуючи його відповідно до галузевої спрямованості і регіональної специфіки.

Від перших до старших курсів, звичайно, скорочується кількість теоретичних занять, збільшується кількість і тривалість практичної підготовки. Термін канікул складає орієнтовно шість тижнів на рік - два тижні узимку і чотири тижні влітку. Кількість іспитів не повинна бути більше п'яти в одному семестрі.

Відповідно змісту дисциплін, що викладаються, на перших курсах передбачається вивчення загальних наукових і гуманітарних дисциплін. На старших курсах переважають професійно-орієнтовані і спеціалізовані дисципліни.

Кількість курсових робіт (проектів) і розрахункових робіт розподіляється рівномірно за часом навчання (крім останнього курсу, коли йде підготовка до дипломної роботи), а на практику планується приблизно третина навчального часу.

Робоча програма складається ведучим викладачем з прив'язкою до конкретного потоку студентів, для яких викладається дана дисципліна. Приклад робочої програми представлений у табл. 1.

1. Робоча програма з дисципліни “Управління персоналом”

Прізвище, ім'я, по-батькові викладачів, які ведуть лекції та лабораторно-практичні заняття: _____

Всього годин	Лекції	Практичні заняття	Самостійна і індивідуальна робота	Залік	Екзамен
108	32	32	14	-	+

Пор. №	Зміст лекційного курсу	Кількість годин	Зміст практичного курсу	Кількість годин
1	2	3	4	5
<i>Модуль 1. Теоретичні основи управління персоналом (10+ 10)</i>				
1.	Методологія управління персоналом	2	„Управління персоналом” як наука (семінарське заняття)	2
2.	Персонал організації як об’єкт і суб’єкт управління	2	Розробка посадових інструкцій персоналу кадрової служби (практичне заняття)	2
3.	Кадрова служба та її функції	2	Розробка Положення про діяльність кадрової служби (практичне заняття)	2
4.	Система управління персоналом в організації	2	Побудова структури управління персоналом в організації (практичне заняття)	2
5.	Формування колективу організацій	2	Визначення соціально-психологічного мікроклімату виробничого колективу (практичне заняття)	2
<i>Модуль 2. Кадровий менеджмент (22 + 22)</i>				
1.	Процес управління персоналом в організації	2	Процес управління персоналом в організації (семінарське заняття)	2
2.	Кадрова політика в організації	2	Розробка плану соціального розвитку персоналу (практичне заняття)	2
3.	Планування й формування персоналу	2	Розрахунок кількісного складу управлінського персоналу (практичне заняття)	2
4.	Методи підбору персоналу	4	Підбір персоналу за матричним методом (ділова гра)	4
5.	Оцінка та атестація персоналу	4	Атестація персоналу в організації (ділова гра)	4

1	2	3	4	5
6.	Управління процесом розвитку та руху персоналу	2	Розвиток персоналу та його рух в організації (<i>рішення тематичних кросвордів</i>)	2
7.	Управління дисципліною праці та процесом вивільнення персоналу	2	Управління дисципліною праці (<i>розгляд управлінських ситуацій</i>)	2
8.	Мотивація персоналу	2	Розрахунок фонду заробітної плати управлінського персоналу (<i>практичне заняття</i>)	2
9.	Соціальне партнерство в організації	2	Створення громадських організацій (<i>ділова гра</i>)	2
10.	Ефективність менеджменту персоналу	2	Визначення рівня ефективності діяльності персоналу в організації (<i>практичне заняття</i>)	2

Рекомендована література, посібники, довідники тощо

Пор. №	<i>Лекційний курс</i>
1.	Виноградський М.Д. Управління персоналом: Навч. посібн.- К.: ЦУЛ, 2006. – 548 с.
2.	Воронько О. Керівні кадри: державна політика та система управління: Навч. посібник.- К.: УАДУ, 2000.-156 с.
3.	Егоршин А.П. Управление персоналом.- Н.Новгород, 2005.- 607 с.
4.	Щекин Г. В. Теория и практика управления персоналом: Учеб. пособие. - К.: МАУП, 1998-256 с.
	<i>Практичний курс</i>
1.	Зиновьев И.Ф., Панова Н.Н. Управление персоналом: Практ. пособие. - Симферополь: Таврия, 1998.- 236 с.
2.	Управління виробництвом: Методичні вказівки до самостійного вивчення дисципліни / Укл. В.М. Нагаєв / Харк. нац. аграр. ун-т. – Харків, 2003. – 60 с.
3.	Управління виробництвом: Збірник практичних завдань / Укл. В.М. Нагаєв / Харк. нац. аграр. ун-т. – Харків, 2003. – 34 с.
	<i>Технічні засоби навчання</i>
1.	Епідіаскоп для демонстрації слайдів
2.	Комп'ютер для використання прикладних програм тестування студентів; обробки матеріалу результатів модульно-рейтингового навчання
3.	Відеосистема для демонстрації навчальних відеофільмів і проведення ділових ігор

Для оптимізації навчального процесу необхідно скласти *структурно-логічну схему* ув'язки дисципліни, що викладається з іншими дисциплінами. До робочої програми бажано додавати лист узгодження змісту цієї робочої програми з викладачами, які раніше викладали профільні дисципліни, а також дисципліни, які викладаються паралельно з нею.

Останнім етапом розробки тематики і змісту курсу, що викладається, є складання тематичного плану (приклад наведено нижче). *Тематичний план* представляє собою тематику лекцій і практичних (семінарських) занять (табл. 2). При цьому у кожній лекції формулюються питання відповідно до кількості годин, відведених на цю тему в робочій програмі. Бажано, щоб одна лекція була розрахована на дві академічні години (1 пара) і складалася з трьох тематичних питань, а семінарське заняття включало на більш п'яти проблемних питань.

2. Приклад тематичного плану з дисципліни „Конфліктологія”

(для студентів спеціальності „Менеджмент організацій”
освітньо-кваліфікаційного рівня „Магістр”)

Плани лекційних занять

НАЗВА ТЕМАТИЧНОГО МОДУЛЯ	КІЛЬКІСТЬ ГОДИН		
	Лекції	Практ. заняття	Всього
<u>1-й модуль</u> «Загальна теорія конфлікту»	6	4	10
1.1. Розвиток конфліктології як науки та навчальної дисципліни	1	1	2
1.2. Сутність конфлікту та його структура	2	1	3
1.3. Види конфліктів та причини їх виникнення	1	1	2
1.4. Динаміка конфлікту та механізми його виникнення	2	1	3
<u>2-й модуль</u> «Управління конфліктами»	6	6	12
2.1. Процес управління конфліктами	1	1	2
2.2. Управлінські рішення у конфліктних ситуаціях	1	1	2
2.3. Методи та форми управління конфліктами	2	2	4
2.4. Профілактика конфліктів в організації	2	2	4

<u>3-й модуль</u> «Психологія і соціологія конфлікту»	4	4	8
3.1. Психологія особистості у конфлікті	1	1	2
3.2. Групові особливості виникнення конфліктів в організації	1	1	2
3.3. Конфлікти у суспільстві	1	1	2
3.4. Конфлікти у сфері управління	1	1	2
Всього	16	14	30

Плани практичних і семінарських занять

1-й модуль «Загальна теорія конфлікту»

1. Сутність конфлікту і його причини. *Ділова гра “Скарга”*.
2. Конфліктні ситуації. *Рішення ситуаційних задач.*
3. Види конфліктів. *Моделювання конфліктних ситуацій.*
4. Структурна модель конфлікту. *Семінарське заняття.*
5. Модульна контрольна робота, тестування за темою модуля.

2-й модуль «Управління конфліктами»

1. Конфліктна ситуація у первинному виробничому підрозділі. *Ділова гра.*
2. Формули конфліктів. *Рішення ситуаційних задач.*
3. Трансактний аналіз конфліктів. *Рольове моделювання виробничих ситуацій.*
4. Конфліктогени у міжособистісній взаємодії. *Тренінг.*
5. Управління конфліктами. *Семінарське заняття.*
6. Модульна контрольна робота, тестування за темою модуля.

3-й модуль «Психологія і соціологія конфлікту»

1. Ієрархія потреб особистості за А. Маслоу. *Тестування.*
2. Визначення соціально-психологічного мікроклімату у колективі
Практичне заняття.
3. Переговорний процес в організації. *Ситуаційно-рольова гра.*
4. Технології ефективного спілкування і раціональної поведінки у конфліктах. *Дидактичний тренінг.*
5. Конфлікт у агропромисловому підприємстві. *Ділова гра.*
6. Тематична дидактична гра “Брейн-ринг”.
7. Модульна контрольна робота, тестування за темою модуля.

3.3. ОРГАНІЗАЦІЯ АУДИТОРНОЇ РОБОТИ ЗІ СТУДЕНТАМИ

На основі навчальної діяльності (пізнавальної, творчої, наукової, самостійної тощо) у студентів з'являється визначене відношення до різних навчальних предметів. Для успішного оволодіння студентами знань, вмінь та навичок викладачу необхідно організувати навчальний процес у відповідності до сучасних принципів мотивації і потреб особистості. Основними факторами, які мотивують студентів до високопродуктивної навчально-творчої діяльності є: важливість предмета для професійної підготовки і усвідомлення теоретичної і практичної значущості тематики занять; усвідомлення студентом найближчих і кінцевих цілей навчання; висока педагогічна майстерність викладання дисципліни (емоційна форма викладання навчального матеріалу, демонстрація викладачем перспективних напрямків розвитку наукових ідей у даній галузі, вирішення завдань, що створюють проблемні ситуації в структурі навчальної діяльності); особистісні взаємовідносини (антипатія чи симпатія) з викладачем даного предмета тощо.

Для ефективного взаєморозуміння між студентами і викладачем, педагог повинен знати психологічну структуру студентської аудиторії. Адже кожна студентська група поділяється на неформальні підгрупи за визначеними інтересами і має своїх неформальних лідерів. Викладачу доцільно їх знати і вміти з ними взаємодіяти. Крім того, студент, як особистість - має свою психологічну структуру, основними компонентами якої є: направленість, можливості, характер, темперамент.

Психологи і викладачі-практики виділяють наступні типи студентів: „негативісти” (все сприймають негативно); „позитивісти” (намагаються завжди підтримати викладача); „мовчуни”, „всезнайки”, „багатослівні”. При цьому викладачу необхідно враховувати темперамент студента, його рівень загальної освіченості і виховання, здатності до творчого пошуку та інші фактори. Відповідно до цих аспектів викладач будує свої взаємовідносини зі студентами і налагоджує аудиторну роботу. З метою удосконалення педагогічної майстерності викладачу бажано вивчати форми і методи проведення занять іншими лекторами, урізноманітнювати способи ділових контактів з аудиторією.

Викладач, як організатор освітнього середовища, повинен забезпечити необхідні умови навчального процесу для того, щоб

студент мав можливість навчитися ритмічно і самостійно, постійно поповнюючи свої знання. Бажано постійно вивчати потреби студентів, їх прагнення і мотиви діяльності. Вивчення громадської думки у процесі проведення аудиторних занять можливо такими способами: *спостереження* (помічати схвальні репліки, відгуки, негативні емоції, відволікання від занять, наявність запитань студентів); *анкетування* (рекомендується проводити на початку, усередині та після закінчення курсу). При цьому доцільно визначити погляди студентів за наступними питаннями: відповідність навчального матеріалу тематиці курсу; значущість дисципліни у фаховій підготовці; характер викладання матеріалу (логіка, темп, емоційність, визначення головних питань); загальна характеристика особистості викладача (ерудиція, доброзичливість, культура мовлення тощо).

Навчальний процес у вищих навчальних закладах здійснюється у таких формах: навчальні заняття; самостійна робота; практична підготовка; контрольні заходи. Основними видами навчальних занять у вищому навчальному закладі є: лекції, практичні і семінарські заняття, індивідуальні заняття, консультації. Інші види навчальних занять визначаються в залежності від цілей і змісту навчання у порядку, встановленому вищим навчальним закладом. Законом України „Про вищу освіту” (стаття 50) передбачається вільний вибір методів та засобів навчання в межах затверджених навчальних планів.

3.4. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ ВИКЛАДАЧА

Робочий час викладачів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації відповідно до „Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах”, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України (№ 161 від 2 червня 1993 р.), визначається обсягом їх навчальної, методичної, наукової й організаційної роботи.

Обсяг навчальних занять, доручених для проведення конкретному викладачу, виражений в облікових (академічних) годинах, становить *навчальне навантаження викладача*. Згідно Закону України „Про вищу освіту” (стаття 49) максимальне навчальне навантаження науково-педагогічних працівників не може перевищувати 900 годин на навчальний рік при середньо тижневому

навантаженні 30 годин. Види навчальних занять, що входять до навчального навантаження науково-педагогічного працівника відповідно до його посади, встановлюється вищим навчальним закладом в індивідуальному плані викладача.

Види навчальних занять, що входять в обов'язковий обсяг навчального навантаження викладача відповідно його посади, встановлюються кафедрою. Планування робочого часу викладачів здійснюється на поточний навчальний рік і відбивається в *індивідуальному робочому плані* (табл. 3).

Обов'язковий, мінімальний чи максимальний обсяг навчального навантаження викладача у межах його робочого часу встановлює вищий навчальний заклад з урахуванням виконання ним інших обов'язків (методичних, наукових, організаційних). При необхідності викладач може бути залучений до проведення навчальних занять поза обов'язковим обсягом навчального навантаження, визначеного індивідуальним планом, у межах свого робочого часу.

Графік робочого часу викладача (табл. 4) визначається розкладом аудиторних навчальних занять і консультацій, розкладом контрольних заходів та інших видів робіт, передбачених індивідуальним планом викладача. Види і час виконання робіт визначається в порядку, установленому ВНЗ.

Обсяг навчальної роботи розраховується на основі норм часу, що є обов'язковими. Для різних видів робіт норми часу встановлені у конкретних цифрах у визначених межах з максимальним обмеженням. Конкретні норми часу визначаються з урахуванням специфіки видів діяльності й особливостей викладання навчальної дисципліни.

Норми часу розраховуються, виходячи з астрономічної години (60 хвилин), крім таких видів роботи як читання лекцій і проведення лабораторних, практичних і семінарських занять, де академічна година (45 хвилин) розраховується як астрономічна. Облік навчальної роботи викладачів здійснюється по фактичних витратах часу.

Методична, наукова й організаційна робота викладачів планується в індивідуальному плані викладача на навчальний рік із конкретизацією обсягів і очікуваних результатів. Перелік основних видів методичної, наукової й організаційної роботи викладачів вищих навчальних закладів має орієнтований характер і за рішенням кафедри може уточнюватися.

3. Форма індивідуального навчального плану викладача

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН РОБОТИ ВИКЛАДАЧА

На _____ / _____ навчальний рік

П.І.Б. _____

Вчений ступінь, вчене звання _____

Посада _____

1. НАВЧАЛЬНА РОБОТА

Пор. №	Дисципліна	Кількість годин												
		Курс, кількість груп	Лекції	Практичні заняття	Консультації	Заліки	Екзамени	Курсове проектування	Дипломне проектування	Керівництво виробничою практикою	ДЕК	Кураторська робота	Інші види	Усього
Перший семестр														
1.														
2.														
Усього														
Другий семестр														
1.														
2.														
Усього														

2. МЕТОДИЧНА РОБОТА

Пор. №	Найменування. Кількісна характеристика	Строк виконання	Відмітка про виконання
1.			
2.			

3. НАУКОВА РОБОТА

Пор. №	Найменування. Кількісна характеристика	Строк виконання	Відмітка про виконання
1.			
2.			

4. ГРОМАДСЬКА РОБОТА

Пор. №	Найменування. Кількісна характеристика	Строк виконання	Відмітка про виконання
1.			
2.			

Викладач _____ (підпис)

Зав. кафедрою _____ (підпис)

Розглянуто на засіданні кафедри “___” _____ 200__ р.

4. Форма індивідуального графіка роботи викладача

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПЛАН-ГРАФІК РОБОТИ ВИКЛАДАЧА

Дні тижня	Навч. пари	Зміст роботи викладача за окремими видами діяльності								
		Навчальна робота	Кільк. год.	Методична робота	Кільк. год.	Наукова робота	Кільк. год.	Громадська робота	Кільк. год.	Усього годин
Понеділок	1									
	2									
	3									
	4									
	5									
Вівторок	1									
	2									
	3									
	4									
	5									
Середа	1									
	2									
	3									
	4									
	5									
Четвер	1									
	2									
	3									
	4									
	5									
П'ятниця	1									
	2									
	3									
	4									
	5									
За тиж- день:	Усього год.		Усього год.		Усього год.		Усього год.			

На період відряджень, хвороби, підвищення кваліфікації (інших поважних причин) викладач звільняється від виконання усіх видів робіт, передбачених індивідуальним планом. Його навчальне навантаження в цей період виконуються іншими викладачами кафедри за рахунок зменшення їх методичної, наукової й організаційної роботи шляхом залучення викладачів з погодинною оплатою праці.

3.5. РОЛЬ КАФЕДРИ В ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Основними структурними підрозділами вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації є: інститути, факультети, кафедри. *Кафедра* є основним структурним навчально-науковим підрозділом вищого навчального закладу, що проводить навчальну, методичну, науково-дослідну і виховну роботу з підготовки кадрів відповідної спеціальності. Кафедра створюється за рішенням ученої ради ВНЗ, погодженим з вищим органом управління (відповідним Міністерством), у підпорядкуванні якого знаходиться вищий навчальний заклад. Однією з основних вимог створення кафедри є обсяг навчального навантаження, який дозволяє працювати не менш ніж п'яти науково-педагогічним працівникам за відповідними штатними одиницями. Для забезпечення розвитку нового напрямку навчальної, методичної і наукової діяльності при кафедрі може бути створена лабораторія, або відповідний центр наукових досліджень.

Посаду завідувача кафедрою може займати, як правило, особа, що має вчене звання професора. Завідувач кафедри організовує і контролює:

- навчальну роботу (лекції, практичні заняття, курсові і дипломні роботи, керівництво самостійною роботою студентів та ін.);
- навчально-методичну роботу (підготовка робочих програм, методичне забезпечення навчального процесу);
- наукову роботу (дослідження, експерименти, підготовка наукових видань, виступів на наукових конференціях);
- виховну і громадську роботу (робота кураторів, участь у громадському житті кафедри і факультету та ін.).

Навчальна робота кафедри полягає у наступному:

- організація читання лекції для студентів, магістрантів, аспірантів, слухачів підвищення кваліфікації;
- проведення практичних занять, ділових ігор, колоквиумів, тестування й інших видів аудиторних занять;
- керівництво курсовими, випускними і дипломними роботами студентів і магістрантів;
- керівництво виробничою практикою студентів і педагогічною практикою магістрантів;
- організація і проведення консультацій для студентів, магістрантів, аспірантів, здобувачів;

- керівництво стажуванням викладачів інших вузів;
- проведення виїзних занять у виробничі підрозділи, наукові установи;
- організація самостійної роботи студентів, магістрантів.

Методична робота кафедри включає:

- комплексне методичне забезпечення всіх дисциплін кафедри: підготовка програм, навчальних посібників, практикумів, методичних посібників, що передбачають найбільш ефективно використання сучасних форм і методів навчання;
- розробку комплексних кваліфікаційних робіт і завдань за профільючими дисциплінами кафедри;
- підготовку методичних матеріалів до самостійної роботи студентів;
- розробку і видання методичних рекомендацій з виконання курсових, дипломних і випускних робіт для студентів і магістрантів;
- підбір місць практики для студентів відповідно профілю майбутньої роботи;
- співробітництво з іншими навчальними закладами;
- вивчення, узагальнення і впровадження в навчальний процес прогресивних форм навчання;
- участь викладачів кафедри у методичних конференціях.

Наукова робота кафедри передбачає:

- проведення наукових досліджень з найважливіших проблем за профілем кафедри та педагогічним питанням діяльності вищої школи;
- керівництво науково-дослідною роботою студентів, магістрантів, аспірантів, здобувачів;
- обговорення закінчених науково-дослідних робіт і впровадження їх результатів у практику;
- публікація результатів наукових досліджень;
- організація захисту дисертацій по закінчених наукових працях;
- співробітництво з питань наукових розробок з іншими вищими навчальними закладами;
- рецензування результатів наукових досліджень, проведених науково-педагогічними працівниками.

На завідувача кафедрою покладаються наступні завдання:

- планування роботи кафедри, затвердження індивідуальних планів роботи викладачів і співробітників;
- розподіл педагогічного навантаження і функціональних обов'язків між працівниками кафедри, контроль своєчасності і якості їх виконання;
- представлення керівництву факультету й університету у встановленому порядку пропозицій по прийому на роботу, звільненню і переміщенню співробітників кафедри, їх заохочення або дисциплінарного впливу;
- керівництво і систематичний контроль якості навчальної, методичної і наукової роботи (лекцій, семінарських і практичних занять, дипломних, курсових і випускних робіт, ведення навчально-методичної документації);
- організація відкритих занять з обговоренням на засіданні кафедри;
- координація виконання індивідуальних планів роботи викладачів;
- керівництво підготовкою видання навчально-методичної літератури і програмного забезпечення;
- керівництво науково-дослідною роботою співробітників кафедри, організація підвищення їх кваліфікації;
- керівництво підготовкою аспірантів, здобувачів, магістрантів, організація науково-дослідної роботи студентів;
- підготовка документів, пов'язаних з переобранням професорсько-викладацького складу на наступний термін роботи, представлення співробітників до почесних нагород і звань;
- атестація аспірантів, наукових співробітників і старших лаборантів;
- проведення засідань кафедри;
- складання графіку відпусток співробітників;
- складання звітів про роботу кафедри.

На викладацький склад кафедри покладається такі завдання:

- читання лекцій, проведення практичних і семінарських занять та інших видів навчальної роботи;
- участь у підготовці навчально-методичних посібників;
- методична робота, удосконалення методів навчання, які застосовуються у навчальному процесі;

- керівництво науково-дослідною роботою студентів, магістрантів, аспірантів;
- підвищення професійної кваліфікації;
- участь у наукових, науково-практичних і методичних конференціях.

Інститут кураторства у вищому навчальному закладі

З метою забезпечення загального ефективного керівництва навчально-виховним процесом, а також розвитку творчих здібностей майбутніх фахівців в кожную студентську групу призначається керівник-наставник (куратор). Куратори академічних груп підбираються деканатом із числа провідних, найбільш досвідчених педагогів і затверджуються на засіданні ради відповідного факультету. Керівник-наставник закріплюється за академічною групою на весь період навчання студентів у вузі, що дозволяє йому глибоко вивчити кожного студента, досягти послідовності в ідейно-виховній роботі на кожному курсі.

Організаційну роботу серед студентів куратор проводить згідно з планом на семестр, який затверджується на засіданні кафедри. В ньому повинні бути відображені основні напрямки ідейно-виховної і навчальної роботи, її форми, методи і конкретні заходи.

Кафедра раз у семестр на своєму засіданні заслуговує звіти кожного керівника-наставника про проведенні в групі заходи, ефективність ідейно-виховної роботи, її вплив на рівень навчально-творчої діяльності студентів і трудової дисципліни.

Для систематичного контролю за діяльністю керівників-наставників та поліпшення навчально-виховного процесу деканатом обирається старший куратор факультету. Його кандидатура затверджується на засіданні ради. Старший куратор разом із завідувачами кафедр здійснює загальне керівництво діяльністю керівників-наставників (відвідує заняття кураторів зі студентами, вивчає досвід роботи кращих керівників-наставників, організовує семінари, підводить загальні підсумки кураторської роботи на факультеті).

Декан факультету регулярно на засіданнях ради виносить на обговорення питання про роботу кураторів, заслуховуючи звіт старшого куратора.

Куратор студентської групи зобов'язаний:

- сприяти формуванню студентського колективу, його громадської свідомості, високій успішності, зразковій поведінці і морально-етичних якостей студентів шляхом періодичного

проведення бесід зі студентами про раціональний режим і культуру розумової праці, систему їх самостійної роботи, моральні і духовні цінності;

- систематично цікавитися життям групи, бути її активним наставником, старшим товаришем і порадником для кожного студента;

- знати особисто кожного студента групи, його успіхи у навчанні, науковій роботі, характер і схильності, плани на майбутнє, матеріальне становите;

- регулярно (раз на тиждень) проводити „кураторську годину”, надаючи допомогу у виконанні заходів, що плануються; розподіляти громадські доручення серед студентів і слідкувати за їх виконанням;

- систематично цікавитися поточною успішністю студентів, разом з ними обговорювати результати атестацій, екзаменаційних сесій; виявляти недоліки у навчанні і допомагати їх усувати; турбуватися про правильну організацію самостійної роботи студентів;

- виявляти здібності студентів до науково-дослідної діяльності, залучати їх до участі у наукових гуртках, художній самодіяльності, спортивних змагань, до активної громадської діяльності;

- регулярно відвідувати студентів у гуртожитку, систематично проводити індивідуальну роботу зі студентами, які потребують особливої уваги;

- вести журнал куратора, в якому має бути: складений план роботи на певний період (семестр), облік успішності студентів, інша інформація про студентів академічної групи (місце проживання, день народження, освіта тощо).

Куратор академічної групи має право:

- доводити до відома викладачів, завідувача кафедри, деканату інформацію про недотримання студентами статутних вимог, необхідність надання індивідуальної допомоги окремим студентам;

- при необхідності підтримувати зв'язок з батьками і підприємствами, які направили студентів на навчання;

- брати участь у прийнятті рішень адміністрацією по персональних справах (оголошення стягнення, відрахування, надання академічної відпустки та ін.);

- клопотати перед профкомом (деканатом, ректоратом) про надання матеріальної допомоги, поселенні в гуртожиток тощо.

Участь викладачів кафедри у контролі за якістю навчально-виховного процесу

Викладачі кафедри беруть участь у контролі рівня засвоєння знань студентами, використовуючи для цього різні види контролю:

- попередній (тести, бесіди, контрольні завдання);
- поточний (опитування студентів за навчальним матеріалом);
- проміжний (атестація, модульна контрольна робота);
- підсумковий (залік, іспит, захист дипломної роботи);
- позатерміновий (контрольні зрізи знань, через визначений час після іспитів).

Викладач у своїй діяльності використовує різні форми поточного контролю засвоєння знань студентами (з урахуванням мотивації студента):

- періодичне усне опитування у виді семінарів, колоквіумів, читання рефератів;
- перевірка стану студіювання (конспектування) нового навчального матеріалу;
- перевірка виконання практичних завдань і контрольних робіт;
- перевірка виконання самостійних (домашніх) завдань;
- перевірка індивідуальної роботи студентів (відвідування бібліотеки, читання додаткової літератури тощо).

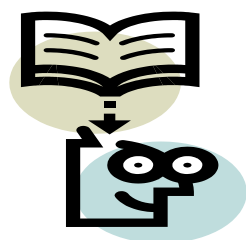
Відвідування занять контролюється старостами груп (облік відсутніх). Викладачу доцільно теж стежити за відвідуванням навчальних занять (особливо лекцій). При цьому бажано контролювати не тільки відвідування, але й визначати позитивну активність студентів балами рейтингу. Для цього викладачу необхідно перед лекцією роздати старостам груп карту оцінки творчої активності студентів, а у кінці зібрати і проаналізувати результати. Поіменна перекличка з боку викладача - це архаїзм і розтринькування часу.

Контроль повинен бути попереджуючим, стимулюючим, а не застрашливим (гнітючим, тим більше караючим). Викладач не наглядач, а насамперед консультант. Він не повинен втрачати контакт зі студентами протягом усього періоду вивчення навчальної дисципліни що, на жаль, вдається далеко не кожному.

Важливо щоб кафедра була для студента місцем його фахових інтересів і розвитку творчих здібностей. Необхідно створити такі умови, щоб кафедральне середовище спонукало його до розвитку,

становлення і вибору сфери його майбутньої діяльності як професіонала - менеджера, економіста, підприємця, викладача, вченого тощо.

Форми контролю роботи викладачів з боку завідувача кафедрою включають: постановку відповідних питань на засіданнях кафедри; надання і перевірка індивідуальних завдань; контроль тематичних планів, робочих програм, методичного забезпечення; відвідування лекцій, практичних занять викладачів з їх наступним обговоренням; аналіз „відхилень”, „сигналів”, результатів опитування студентів про роботу викладачів; аналіз результатів контрольних-кваліфікаційних робіт, державних і семестрових іспитів; аналіз наукової роботи (видавнича активність, організація науково-дослідної роботи студентів).

Питання для самоконтролю знань

1. Навчально-методичний комплекс і його складові
2. Освітньо-професійна програма (ОПП) підготовки спеціалістів
3. Освітньо-професійна характеристика (ОПХ) фахівця
4. Навчальний план, його структура і порядок реалізації
5. Графік навчального процесу, його роль і порядок складання
6. Навчальна програма. Види навчальних програм
7. Робоча навчальна програма та її складові
8. Порядок розробки робочої програми
9. Тематичний план, його зміст і порядок затвердження
10. Навчальне навантаження викладача і його види
11. Структура робочого часу викладача
12. Графік робочого часу викладача, порядок його розробки
13. Роль кафедри в управлінні навчальним процесом.
14. Зміст навчальної, методичної і наукової роботи кафедри.
15. Функції завідувача і викладацького складу кафедри.
16. Функції і права куратора академічної групи
17. Участь викладачів кафедри у контролі за якістю навчально-виховного процесу

Розділ 4. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

4.1. Методика читання лекцій

4.2. Методика проведення практичних і семінарських занять

4.3. Методика оцінки знань, вмінь та навичок (прийняття екзаменів і заліків)

4.4. Методика організації курсового і дипломного проектування

4.5. Організація практичної підготовки фахівців

4.6. Організація самостійної та індивідуальної роботи студентів

Етапи підготовки лекції. Особливості використання лектором лінгвістичних, паралінгвістичних і кінетичних засобів впливу на аудиторію. Критерії оцінки лекторської майстерності. Форми і порядок проведення практичних занять. Методи раціональної організації самостійної роботи студентів. Розробка екзаменаційних білетів. Підготовка і проведення іспиту і заліку. Порядок проведення державного іспиту. Форми самостійної роботи студентів та її контроль з боку викладача.

„Вчитель готується до хорошого уроку усе життя... Така духовна і філософська основа нашої професії і технології нашої праці: щоб дати учню іскорку знань, вчителю треба усмоктати ціле море світла”

(В.О. Сухомлинський)

4.1. МЕТОДИКА ЧИТАННЯ ЛЕКЦІЙ

Лекція - основна форма проведення навчальних занять у вищому навчальному закладі, яка призначена для засвоєння теоретичного матеріалу. Як правило, лекція охоплює основний теоретичний матеріал окремої чи декількох тем навчальної дисципліни. Тематика курсу лекцій визначається робочою навчальною програмою. Можливе читання *проблемних лекцій*, зміст яких стосується даної дисципліни, але не охоплений навчальною програмою. Такі лекції проводяться провідними вченими-фахівцями для студентів і працівників вузів у спеціально відведений час. Лекції читають професори і доценти (викладачі) вузу. У виключних випадках читання лекцій дозволяється викладачам за відповідним рішенням кафедри.

Лектор, якому доручено читати курс лекцій, зобов'язаний перед початком відповідного семестру надати на кафедру конспект лекцій (авторський підручник, навчальний посібник), контрольні завдання для проведення підсумкового контролю, передбаченого навчальним планом і програмою для цієї дисципліни. Лектор зобов'язаний дотримуватися навчальної програми за темами лекційних занять, але не обмежуватися в питаннях трактування навчального матеріалу, формах і способах доведення його студентам.

Лекція з елементами проблемного навчання починається не з оголошення теми лекції, а зі створення перед студентами проблемної ситуації, вирішуючи яку разом з аудиторією, лектор уводить своїх слухачів у світ знань нової інформації. Після того як удалося сформулювати проблему, її необхідно структурувати на 2-3 проблемних питання (у звичайних лекціях це еквівалентно основним питанням лекції). Тепер кожна проблема повинна бути сформульована самостійно. Кількість проблемних питань залежить від змісту проблеми та уміння педагога розчленити інформацію на самостійні „порції” закінченої інформації. Кожна проблема повинна бути чітко сформульована. Після структурування проблеми, окремі проблемні питання розташовуються у визначеній за значущістю послідовності, у якій рішення однієї проблеми сприяло б постановці наступної. Розроблена послідовність проблемних ситуацій представляє план лекції в традиційному його розумінні.

Підготовка до виступу на лекції

Ораторське і педагогічне мистецтво – це засіб впливу на людей і одночасно засіб керування ними. Успіх приходить, якщо ми враховуємо інтереси людей, їх психологічні особливості, потреби, сприйняття і розуміння ситуації. Ораторське мистецтво – це мистецтво підготовки промови з конкретним впливом на розум, почуття і волю слухачів. Головне правило лектора - знати кому, що, де і як сказати. Відомий Римський оратор Марк Тулій Цицерон у своїй праці „Три трактати оратора” зазначав, що для досягнення мети під час своєї промови оратор повинен робити три речі: 1- переконливо доводити свої ідеї, 2- впливати на волю і почуття слухачів, 3- доставляти задоволення аудиторії. Тому успіх публічного виступу, як і тисячі років тому, залежить від знання прийомів ораторського мистецтва, культури мовлення і невпинної праці. Нагадаймо заповідь ораторського мистецтва: „Поетами народжуються, а ораторами стають”.

Гарну мову дуже часто порівнюють з деревом, що росте, де корінь - спонукальний мотив, стовбур - головне питання, гілки - допоміжні питання, листки - порівняння, квіти - риторичні прийоми. Результативність лекції залежить від багатьох факторів, зокрема, від ситуації, у якій вона читається; типу аудиторії, з якою викладач працює; індивідуальних якостей самого лектора та ін. Студенти жартують над викладачами, виділяючи такі типи лекторів: „півні” - скльовують текст із конспектів; „солов’ї” - ті, що „співають”, не дивлячись не тільки у конспект, але і на аудиторію; „маятники” - постійно бігають по аудиторії, тримаючи в руках картки з опорним текстом. Однак, ознакою ефективного, успішного лектора, що вміє працювати з аудиторією, є здатність використовувати у своїй роботі сукупність стилів і жанрів виступів, усіх прийомів впливу на аудиторію, вміння швидко адаптуватися в новій ситуації.

Лекцію слід розглядати не тільки як засіб передачі інформації з голови викладача у голову студента. Насамперед лекція – це: засіб обміну думками; засіб полеміки (дискусії); форма управління навчально-творчою діяльністю студентів. У цьому контексті постає дуже важливе питання - чим визначається ораторська майстерність педагога? Насамперед рівнем харизматичності, яскравою особистістю оратора, вмінням впливати на аудиторію, зацікавити студентів практичною цінністю предмета, культурою мовлення. При цьому постійна праця і вдосконалення лекторської майстерності – умова гарного результату.

Чим більше ми врахуємо інтереси студентів, особливості їх сприйняття інформації, рівень підготовленості, потреби - тим більше у лектора шансів на успіх. Основою цього є вміння володіти словом, мистецтво викладача переконувати людей. Успішному оволодінню лекторською майстерністю сприяє вивчення досвіду кращих ораторів, критична оцінка власного досвіду і прагнення до самовдосконалення.

За змістом і формою представлення інформації лекції поділяють на такі види: *проблемні, інформаційні, підсумкові, консультаційні* (оглядові), а по типу їх подачі слухачам: *монологи* (без акценту на реакцію аудиторії); *діалоги* (постійна взаємодія зі слухачами); *дискусії* (розкриття протиріч у ході лекції).

Підготовка до лекції

Звичайно підготовка до лекції включає складання плану і період збору інформації. Після цього лектор структурує матеріал і визначає час на його викладання. Лектору потрібно ретельно готуватися і

відразу намітити: головні проблемні аспекти, змістовні елементи, технологічність викладання матеріалу, порядок і форми завершення лекції. При цьому бажано добирати приклади з практики і „моменти розрядки” (психологічного розвантаження аудиторії). Особливу увагу слід звернути на підбір наочних засобів (плакатів, таблиць, слайдів тощо). Важливо викладачу налаштуватися на відповідну аудиторію (поставити себе на місце студента, який буде сприймати матеріал). Цей механізм психологічного „вживання” в інший образ у психології називається *емпатією*.

Крім матеріалу, викладеного у письмовій фірмі, існує експромт викладача, тобто ті факти, що згадуються за аналогією у процесі викладення основного матеріалу. Звідси висновок: викладач повинен знати більше, ніж планує викласти за планом чи програмою.

Підготовка оратора до лекційного виступу включає наступні етапи:

1- визначення типу виступу, який може бути: інформаційний (дає конкретний опис, виявлену закономірність, пропонує визначені результати); пропагандистський (необхідно переконати аудиторію, надихнути, залучити до участі тощо); комбінаційний;

2- вибір стилю виступу, який може бути: *науковим* (характеризується обґрунтованою аргументацією й академічністю); *діловим* (використовується серед підприємців, практиків); *співбесідою* (довірча розмова куратора з аудиторією);

3- визначення варіантів промови: а) зачитувати з конспекту, б) відтворювати по пам'яті, в) викладати вільно або імпровізувати. У залежності від типу і способу підготовки вибирається індивідуальний варіант читання лекції;

4- визначення чіткої композиційної побудови лекції (вступ, основна частина, закінчення).

При цьому необхідно пам'ятати психологічну складову засвоєння інформації студентами в залежності від форми подання інформаційного матеріалу. Наприклад, якщо студенти сприймають наочний матеріал - працює зорова пам'ять, сприймають інформацію на слух - слухова пам'ять, вступають у полеміку – починають міркувати. Багатьма дослідженнями визначено, що для підвищення ефективності сприйняття інформації лектору необхідно використовувати комплексний підхід.

Кожен черговий лекційний матеріал komponується викладачем навколо головної ідеї („опорної бази”). Бажано, щоб навчальний

матеріал однієї лекції можна було розібрати за 2 академічні години (одна пара) з логічним її завершенням. При підготовці до виступу, варто пам'ятати, що для підвищення ефективності засвоєння навчального матеріалу, необхідно дотримуватися наступних вимог:

- середня довжина речення не повинна бути більше 15 слів;
- повинна бути розмаїтість у пропозиціях;
- цілком розгорнуту думку бажано укласти в один параграф;
- використовуйте загально прийняті скорочення;
- використовуйте наочні графічні засоби подання інформації;
- перегляньте кілька разів текст і по-можливості скоротіть його.

Для більш якісної підготовки до виступу психологи рекомендують лектору шліфувати лекційний матеріал за такою послідовністю: 1- виступ у собі (матеріал потрібно „пережити”, щоб він мав особистий відбиток; 2- виступ для себе (внутрішній монолог за текстом; 3- виступ для уявлених слухачів (тренування доповіді).

Психологи відмічають: існує три типи запам'ятовування студентами навчального матеріалу: 1- безпосередній відбиток сенсорної (почуттєвої) інформації, 2- короткочасне і 3- довгострокове запам'ятовування.

Безпосередній відбиток сенсорної інформації у пам'яті людини здійснюється системою, що утримує досить точну і повну інформаційну картину протягом дуже малого проміжку часу (до 0,5 сек.). У короткочасну пам'ять попадає вже інтерпретована інформація. Наприклад, якщо на сенсорному рівні ми сприймаємо звуки, то в короткочасну пам'ять попадають слова і фрази. Короткочасна пам'ять здатна удержувати невеликий обсяг інформації шляхом безупинного уявного повторення, що дозволяє швидко і безпомилково приймати рішення. Довгострокова пам'ять - найбільш важлива і найбільш складна із систем пам'яті. Її ємність практично не обмежена і містить весь придбаний людиною досвід.

Викладач повинен вчитися полемізувати. Необхідність ведення дискусій виникає внаслідок незгоди в оцінках і думках за тими чи іншими питаннями. Викладачу необхідно зважити на те, що студенти інколи прагнуть спростувати те, що доводить лектор. Для цього необхідно вміти аргументовано довести істину.

Читання лекції

У лекції визначальним є зміст. Мова не повинна бути складною. Говорити потрібно просто, переконливо, відверто, ясно. У залежності від мети лекції коректується структура і метод подачі матеріалу,

уточнюється план, відбираються необхідні аргументи. Досвідчені лектори прагнуть завчасно врахувати склад, рівень і інтереси слухачів, їх настрій і можливу реакцію.

В основу лекції, що викладається за допомогою методу „опорної бази”, покладені принципи базового нагромадження по кожному питанню найбільш важливого матеріалу з метою підвищення продуктивності процесу навчання.

Основними принципами цього методу є такі: виклад матеріалу великими часовими „порціями”; повторення викладеного кілька разів; зворотний зв'язок з аудиторією у виді обговорення матеріалу.

Для реалізації цих принципів необхідно, щоб кожна чергова лекція починалася з короткого змістовного огляду раніше викладеного лекційного матеріалу – *вікторин*, з метою оцінки вхідного контролю знань і повнішого засвоєння інформації. На це витрачається приблизно 5-7 хвилин.

Технологія проведення вікторин будується з коротких запитань із можливістю швидких відповідей. При цьому доцільно заохочувати студентів балами рейтингу за правильні відповіді. Можливий варіант, коли викладач пропонує студентам самостійно готувати вікторини перед кожною лекцією по черзі.

Психологи визначають, що у лектора є три основні засоби впливу на аудиторію:

- 1- лінгвістичні (зміст промови),
- 2- паралінгвістичні (темп, інтонація, модуляція голосу тощо);
- 3- кінетичні (жести, міміка, пози оратора).

У ході викладу лекційного матеріалу стежите за дотриманням граматичних норм і слововживання. Уникайте канцеляризмів, шаблонів, адже вони ускладнюють сприйняття інформації і нерідко заплутують слухачів.

Спеціалісти у галузі лінгвістики радять лекторам уважно стежити за правильністю словосполучень, уникати багатослівності, повторення сказаного близькими за змістом словами. Лектор повинен прагнути урізноманітнити свій лексичний запас, уникати штампів, ширше використовувати синоніми. При побудові пропозицій підбирайте слова з властивою їм семантикою і стилістичними особливостями. Лектору важливо знати не тільки що сказати, але і як сказати. Наприклад, психологи відмічають, що зміною тону голосу лектор може подати на 40 % більше інформації.

Фахівці доводять, що приблизно третина слів оратора - зайві. Тому прагніть виключити зайву довжину і надмірну поспішність у викладенні матеріалу. Контролюйте темп і ритм мови. Оптимальним вважається темп зі швидкістю 120 слів за хвилину.

Істотно на зміст виступу впливають паузи. За багатьма дослідженнями паузи складають 10-15 % часу промови лектора. Паузи в ході виступу бувають різні: люфтпауза (для вдиху повітря), граматична (використовується для уважного читання текстової інформації), педагогічна (для осмислення і засвоєння інформації слухачами); „дірява” (лектор втратив хід мислення, забув інформацію або не знає що сказати далі).

Що робити лектору, якщо він втратив послідовність виступу? Якщо маємо „діряву” паузу, досвідчені лектори у такому випадку радять скористатися одним із порад:

- спокійно оголосіть невеличку перерву;
- зробіть короткі висновки з раніше викладеного матеріалу (наприклад: „Підводячи підсумки, дозвольте мені ще раз обрисувати дану ситуацію...”);
- повторіть ще раз останнє речення (наприклад: „Хочу ще раз підкреслити, що ...”);
- задайте питання слухачам, або запропонуйте їм задати питання Вам (наприклад: „Чи немає у вас запитань по викладеному матеріалу?”);
- перейдіть до наступного питання або змініть тему (наприклад: „Перейдемо до наступного питання...”);
- у вас повинен бути наготові який-небудь жарт або цікава історія (наприклад: „Мені на думку спав один забавний епізод...”);
- зверніться до своїх тез – шпаргалки (для цього необхідно використовувати цупкий папір, писати на ньому тільки на одній сторінці крупним шрифтом, виділяти важливі думки кольоровим фломастером).

У ході виступу необхідно контролювати свою поведінку і стан слухачів, оскільки вони взаємозалежні. Слухачі дивляться на лектора, стежать за його зовнішністю, жестами і мімікою. Необхідно прагнути говорити природнім, невимушеним голосом. Особливу увагу слід приділити жестикуляції. Хоча жести є результатом наших душевних рухів, їх необхідно контролювати. При цьому жести можуть бути логічними (визначені тим, що говориться) і емоційними. Уникайте механічних жестів: невиправдані і часті випадки руками, енергійне і

безглузде рубання повітря тощо. Позу при виступі вибирайте стійку, але не одноманітну для того, щоб не стомлюватися під час виступу.

Зверніть увагу на свою міміку, за допомогою якої можна переконливо показати і гордість і збурення і сарказм тощо. Якщо, наприклад, удається сказати смішне при серйозному обличчі, то сказане виглядає ще більш смішним.

Особливого уміння від лектора вимагає виклад матеріалу по пам'яті або із зоровою опорою на текст. Засвоєння матеріалу слухачами у даному випадку в порівнянні з його зчитуванням збільшується у три рази.

Роблячи начерки виступу, врахуйте, що при нормальному темпі викладання можна прочитати текст із 30 рядків (комп'ютерний інтервал 1,5) за дві хвилини, а розповісти його - за три хвилини. Виступ не повинен бути перевантажений цифрами. Доречі, цифровий матеріал доречно зачитувати для більшої аргументованості. Висновки необхідно знати напам'ять.

Зверніть увагу на зворотній зв'язок безпосередньо на лекції – постійно контролюйте взаємодію з аудиторією. Учитесь спостерігати за слухачами, адже увага - ті єдині двері, через які проходить усе, що може бути сприйнято людиною. Про рівень залучення уваги студентської аудиторії говорить наступний критерій: чим більше слухачі зосереджені на Вашій лекції, тим менше руху в аудиторії. Лектору важливо „завойовувати” увагу аудиторії й утримувати її, регулюючи вищевикладені аспекти виступу.

Загальні рекомендації для лектора: прагніть не читати, а говорити; логічно будуйте думки і речення; визначайте послідовність і несуперечність суджень; підбирайте аргументовані факти і докази; будьте у гарному настрою і доброзичливі; приділяйте увагу ерудиції; контролюйте аудиторію; вмійте розпізнавати критичні моменти лекції; аналізуйте свій виступ.

У табл. 5 наведена карта оцінки лекції, за якою можна оцінити виступ лектора, а також мати уявлення про основні критерії лекційної майстерності. Кількісна оцінка лекційної майстерності ведеться за п'ятибальною шкалою. При цьому можна підрахувати середній бал або рейтинг (сума балів) за окремими критеріями. Викладачам необхідно надавати можливість магістрантам самостійно проводити таку оцінку під час навчальної практики з дисципліни „Методика викладання у вищій школі”, знайомлячись з досвідом читання лекцій кращих викладачів.

5. Карта оцінки лекції

Кафедра _____

Лектор _____

Навчальна дисципліна _____

Тема лекції _____

Критерії оцінки	Зміст критерію	Оцінка	
		Критеріальна	Загальна
1	2	3	4
<u>1. Змістовність лекції</u>	1. Науковий рівень, відповідність новітнім досягненням науки і практики		
	2. Наявність узагальнень, переконливість		
	3. Відображення дискусійних питань, постановка наукових проблем		
	4. Відповідність лекції змісту програми і навчальному плану		
	5. Виховна роль		
<u>2. Професійна направленість</u>	1. Формування професійного світогляду студентів на лекції		
	2. Розширення соціальної сутності проблемних питань		
	3. Зв'язок лекційного матеріалу з професійними інтересами підготовки спеціалістів народного господарства		
<u>3. Методичний рівень:</u>	1. Застосування методів і прийомів активізації пізнавальної діяльності студентів		
	2. Використання елементів зворотного зв'язку		
	3. Наявність міжпредметних і міжтематичних зв'язків при викладанні лекційного матеріалу		
<u>4. Структура лекції</u>	1. Формулювання мети		
	2. Наявність плану		
	3. Наявність літературних джерел		
	4. Чітка композиційна побудова (вступ, основна частина, закінчення)		
	5. Логічна послідовність і взаємозв'язок окремих частин лекції		

	6. Відокремлення кожного питання плану при послідовному викладенні лекції		
	7. Виділення головних ідей і моментів		
<u>5. Стиль лекції</u>	1. Ясність, чіткість і доступність викладення думок		
	2. Темп викладення матеріалу		
	3. Наочність інформації (плакати, таблиці)		
	4. Оптимальне використання дошки		
	5. Застосування технічних засобів навчання		
	6. Наявність мовного контакту з аудиторією		
<u>6. Майстерність лектора</u>	1. Рівень вільного володіння лекційним матеріалом		
	2. Емоційність, культура мовлення		
	3. Зовнішній вигляд		
	4. Поважне і тактовне ставлення до студентів		
	5. Уміння зняти напругу і втому аудиторії		

4.2. МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ І СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття - форма навчального заняття, на якому викладач організує детальне закріплення студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни, в результаті чого формуються уміння і навички практичного застосування знань теоретичного матеріалу шляхом індивідуального виконання студентами відповідних завдань.

Практичні заняття проводяться відповідно до розробленого тематичного плану й охоплюють весь матеріал. Перелік тем практичних занять визначається робочою навчальною програмою дисципліни. Проведення практичного заняття ґрунтується на попередньо підготовленому методичному матеріалі (тестах для виявлення рівня знань студентів), практичних завданнях різної складності; наочному матеріалі; методичних вказівках; засобах оргтехніки. Зазначене методичне забезпечення готується викладачем,

якому доручене проведення практичних занять, за узгодженням з лектором даної дисципліни.

Практичне заняття включає проведення попереднього контролю знань студентів, постановку загальної проблеми викладачем і її обговорення, рішення завдань з їх обговоренням і оцінкою результатів. Оцінки, отримані студентом на окремих практичних заняттях, враховуються при виставлянні підсумкової оцінки по даній навчальній дисципліні.

Практичне заняття повинне формуватися у відповідності з наступною структурою: мета, вихідні дані, методичні вказівки, алгоритм рішення, завдання для самостійної роботи (за аналогією з розглянутим раніше алгоритмом), контрольні запитання студентам для закріплення матеріалу, оцінка рівня сформованості умінь, обговорення ходу заняття і питання до викладача, видання домашнього завдання студентам.

У структурі заняття самостійна робота домінує, викладач бере участь на стадії постановки задачі, розробці методичних вказівок і контролю. При цьому практична робота може бути організована за допомогою комп'ютерів при виконанні задач на оптимізацію і з використанням спеціалізованих прикладних програм.

Практичне заняття може проводитися у таких видах: розрахункової роботи, ділової або дидактичної гри, аналізу виробничих ситуацій, роботи з документами, колоквиуму, дискусії, контрольної роботи. Нижче наведено форму плану-конспекту практичного заняття, яку викладач може використовувати для його підготовки.

ПЛАН-КОНСПЕКТ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

з дисципліни: _____

Тема заняття: _____

Дата проведення: _____

Цілі заняття: _____

Головна проблема заняття: _____

Обладнання (перелік наочних посібників, ТЗН, плакатів та ін.):

План заняття (перелік основних пунктів і час, який відводиться на їх реалізацію): _____

Хід заняття (докладний конспект):

- етапи і види діяльності студентів із щохвилинною структурою;

- формулювання завдань студентам на кожному етапі заняття;
- результати виконання завдань, що передбачаються;
- посилання на матеріали за темою заняття (нумерація сторінок навчальних посібників тощо);
- рисунки, задачі (з розв'язанням), схеми, таблиці та ін.

Завдання студентам з рефлексії їх діяльності: _____

Форми контролю і оцінки результатів заняття: _____

Домашнє завдання: _____

Список використаної літератури: _____

Форма аналізу проведеного заняття, підсумки його обговорення з колегами і викладачами: _____

Семінарське заняття - форма навчального заняття, на якому викладач організовує дискусію за попередньо визначеними темами. До заняття студенти готують тези виступів на підставі індивідуально виконаних завдань (рефератів). Перелік тем семінарських занять визначається робочою навчальною програмою дисципліни. На кожному семінарському занятті викладач оцінює підготовлені виступи, активність студентів у дискусії, уміння формулювати і відстоювати свою позицію. Підсумкові оцінки за кожне семінарське заняття вносяться у журнал викладача.

У табл. 6 наведена карта оцінки рівня організації проведення практичного (семінарського) заняття за п'ятибальною шкалою.

6. Карта оцінки практичного (семінарського) заняття

Кафедра _____

Викладач _____

Навчальна дисципліна _____

Тема заняття _____

Критерії оцінки	Зміст критерію	Оцінка	
		Крите- ріальна	Загаль- на
<u>1. Змістовність практичного заняття</u>	1. Відповідність теми практичного заняття змісту програми і навчальному плану		
	2. Відповідність змісту практичного заняття сучасним проблемам господарської практики у даній галузі		

	3. Рівень досягнення мети практичного заняття		
	4. Рівень повноти розкриття тематичних питань		
<u>2. Структура практичного заняття</u>	1. Визначення теми практичного заняття		
	2. Визначення мети діяльності		
	3. Надання методичних вказівок для самостійного виконання практичного завдання		
	5. Надання переліку рекомендованої літератури для поглибленого вивчення окремих питань		
	6. Організація процесу навчання студентів		
	7. Організація зворотного зв'язку на етапах закріплення певного навчального досвіду		
	8. Організація об'єктивного контролю навчальної діяльності студентів у кінці практичного заняття		
<u>3. Методичний рівень</u>	1. Застосування методів і прийомів активізації пізнавальної діяльності студентів		
	2. Роз'яснення складних місць навчального матеріалу		
	3. Надання наочної інформації і засобів оргтехніки		
	4. Наявність елементів управління ходом проведення практичного заняття		
	5. Використання елементів зворотного зв'язку на всіх етапах засвоєння навчальної інформації		
	6. Наявність методичних вказівок до самостійного виконання практичного завдання		
	7. Наявність тестів для самоконтролю знань		
<u>4. Професійна направленість</u>	1. Формування професійного світогляду студентів на занятті		
	2. Розширення соціальної сутності проблемних питань		
	3. Зв'язок практичного матеріалу з професійними інтересами підготовки спеціалістів народного господарства		

<u>5. Майстер-ність викладача</u>	1. Рівень вільного володіння практичним матеріалом		
	2. Уміння заохотити студентів до більш якісної навчальної діяльності		
	3. Уміння організувати дискусію та обговорення навчального матеріалу		
	4. Культура мовлення		
	5. Поважне і тактовне ставлення до студентів		
	6. Уміння зняти напругу і втому аудиторії		

Модель семінарського заняття в активній формі

Підготовка творчо обдарованих фахівців різноманітних сфер виробництва неможлива без активізації форм і методів навчального процесу. Однією з основних форм практичної підготовки є семінарське заняття, яке необхідно побудувати в активній формі процесу дієвого засвоєння студентами навчальної інформації за моделлю управління їх навчально-творчою діяльністю, тим самим інтенсифікувавши процес підготовки кадрів.

Мета проведення семінару в активній формі (САФ) - активізувати процес мислення студентів шляхом безпосереднього залучення їх до організації та керівництва заняттям. Дана дидактична форма також призначена сформувати і закріпити вміння з колективної підготовки, обґрунтування, прийняття та оцінки управлінських рішень, що є обов'язковим елементом творчої сформованості керівників і спеціалістів виробничої сфери.

Активна форма занять передбачає якісні зміни у взаємовідносинах між викладачами і студентами: джерелом інформації стає не тільки викладач і відповідна навчальна і наукова література, але й сама аудиторія. Студенти з об'єкту управління стають суб'єктами, адже у цьому випадку вони самі навчають один одного. Викладач створює таку дидактичну систему, за якої учні самостійно організують проведення навчального заняття, виконуючи не тільки ретрансляторські функції з передачі інформації, але й розробляють алгоритм управління навчально-творчою діяльністю, що забезпечує загальне підвищення ефективності процесу засвоєння знань і формування творчого досвіду особистості.

При цьому відношення викладачів зі студентами стають суб'єкт-суб'єктивними.

В основі проведення САФ лежить моделювання конкретних ситуацій (виробничих, соціальних, економічних, політичних). Для майбутніх менеджерів активна форма навчання є найбільш ефективною не тільки у контексті придбання навичок взаємовідносин в системі управління виробництвом, але й для виявлення резервів покращання методів і стилю керівництва.

Порядок підготовки і проведення семінарів в активній формі

САФ включає дві частини: підготовчу і основну. Етапи підготовчої частини (виконує викладач разом зі студентами).

1. Знайомство з темою семінарського заняття.
2. Призначення ведучого (з числа студентів) семінарського заняття і арбітра по ведучому (також з числа слухачів)
3. Розробка ведучим регламенту семінарського заняття.

Перші два етапи здійснюються викладачем заздалегідь, тобто до проведення семінарського заняття (наприклад, в кінці попереднього заняття). Регламент семінарського заняття розробляється ведучим заздалегідь і самостійно, для чого він повинен уважно ознайомитися з темою семінарського заняття і вивчити питання, які повинні бути розглянуті за його планом. При розробці регламенту рекомендується скористатися наступною формою (табл. 7).

7. План проведення семінарського заняття в активній формі

Пор. №	Етапи семінарських занять	Тривалість виступу, хв.	Час	
			початок	кінець
1.	Вступне слово викладача	5		
2.	Вступне слово ведучого	3-5		
3.	Виступ з питання	t		
4.	Питання до доповідача	2-5		
5.	Відгук і оцінка арбітра по доповідачу	2-5		
6.	Висновок ведучого з питання і перехід до наступного питання	1-2		
7.	Заключне слово ведучого	3-5		
8.	Відгук і оцінка арбітра по ведучому	2-3		
9.	Заключне слово викладача (підведення загальних підсумків, виставлення оцінок, видача завдання на наступне заняття)	5-10		

Загальна тривалість часу виступу (t) з питання залежить від його складності і значущості, а також від обсягу матеріалу, який необхідно розглянути за планом семінарського заняття. Після складення, регламенту ведучий заздалегідь (до семінарського заняття) повідомляє виступаючим час, який відводиться на доповідь. Ведучому надається право призначати доповідачів за темою семінарського заняття, а також арбітрів по кожному доповідачу. При цьому кожен студент за одним питанням може бути доповідачем, а за іншим - арбітром. Основна частина семінарського заняття здійснюється згідно з наступною блок-схемою (рис. 2).

Рис. 2. Блок-схема проведення семінарського заняття в активній формі

Семінарське заняття в активній формі організується і проводиться самими студентами. Його особливістю є те, що слухачі оцінюють свої дії самостійно, мотивуючи і обґрунтовуючи прийняті рішення. Викладач дає оцінку роботі учасників семінарського заняття (ведучого, виступаючих, арбітрів) в кінці заняття при підведенні підсумків.

Семінарське заняття в активній формі, передбачає наявність ігрових моментів, що досягається за допомогою створення і підтримки „ігровою настрою”. Ігрова ситуація задається ведучим, який повинен мати відповідні здібності організатора і мати лідерські якості. Він повинен творчо спланувати, підготувати і провести семінар, щоб на протязі всього заняття інтерес аудиторії не слабшав.

Функції і ролі студентів при проведенні САФ

Склад учасників - студенти академічної групи, з числа яких виділені: ведучий семінару; арбітр по ведучому; виступаючі з питань (число виступаючих повинно бути не менше ніж кількість питань теми, що розглядається); арбітри по виступаючих.

Функції ведучого. Основна частина семінарського заняття (після попередніх рекомендацій викладача) починається із вступного слова ведучого (рис. 2). Ведучий повинен повідомити тему семінару, назвати питання, які будуть обговорюватися, зробити короткий вступ. Після цього він називає назву запитання, яке буде розглядатися, прізвище виступаючого, повідомляє виступаючому регламент, називає арбітра з питання. Після закінчення виступу доповідача ведучий організовує діалог у формі „питання – відповідь”, а потім обговорення доповіді. Після цього ведучий надає слово арбітру, який знайомить слухачів з оцінками студентів, які брали участь в обговоренні питання. Далі ведучий підводить підсумки, а потім переходить до обговорення наступного питання семінарського заняття.

Після розгляду і обговорення всіх питань теми семінарського заняття ведучий підводить загальні підсумки шляхом короткого узагальнення всіх розглянутих питань, акцентуючи увагу аудиторії на ключових моментах теми. Після цього надає слово своєму арбітру і викладачу.

Функції арбітра по доповідачу. Арбітр повинен добре орієнтуватися у питанні, за яким він дає оцінку-рецензію. При виставленні оцінки виступаючим, арбітр користується шкалою оцінок, наведеною у табл. 8.

8. Шкала оцінок якості проведення семінарських занять

Фактори, що враховуються	Оцінки				
	Від-мінно	Добре	Задовільно	Незадовільно	Дуже погано
1. Для доповідачів					
1.1. Дотримання регламенту					
1.2. Розкриття змісту питання					
1.3. Залучення практичного матеріалу, прикладів, цитат, графічних ілюстрацій					
1.4. Змістовність, логіка викладання, стиль мовлення					
1.5. Вміння зацікавити аудиторію					
2. Для ведучого					
2.1. Розробка і дотримання регламенту занять					
2.2. Знання питання, вміння виправити, доповнити					
2.3. Вміння організувати обговорення					
2.4. Психологічний такт, стиль мовлення					

Особлива увага арбітра повинна бути приділена розкриттю змісту питання. Якщо доповідачем питання було розкрито не повністю, або були допущені помилки (пропущені основні моменти) - арбітр повинен звернути на це увагу аудиторії і зробити відповідні поправки і доповнення.

Функції арбітра по ведучому. Арбітр по ведучому оцінює його виступ за вищенаведеною шкалою. При цьому ведучий САФ оцінюється за двома критеріями: 1- за підготовку і організацію семінарського заняття; 2- за проведення заняття. Особлива увага арбітра повинна бути зосереджена на вмінні ведучого організувати обговорення всіх питань, для того щоб план семінарського заняття був виконаний повністю.

У процесі проведення семінарського заняття оцінка дій його учасників дається самими студентами а в кінці заняття (при підведенні підсумків) - викладачем.

Індивідуальне навчальне заняття - проводиться з окремими студентами з метою підвищення рівня їх підготовки і розкриття індивідуальних творчих здібностей. Індивідуальні заняття організуються за графіком індивідуального навчального плану студента і можуть охоплювати частину або повний обсяг занять з певної дисципліни, а в окремих випадках - повний обсяг навчальних занять для конкретного освітнього чи кваліфікаційного рівня.

Консультація - форма навчального заняття, при якій студент одержує відповіді або пояснення від викладача на конкретні питання визначених теоретичних положень та аспектів їх практичного застосування. Консультація може бути індивідуальною або проводитися для групи студентів. Обсяг часу, відведений викладачу для проведення консультацій по конкретній дисципліні, визначається навчальним планом. Як правило він складає 2 академічні години.

4.3. МЕТОДИКА ОЦІНКИ ЗНАНЬ, ВМІНЬ ТА НАВИЧОК (ПРИЙМАННЯ ІСПИТІВ І ЗАЛІКІВ)

У навчальному процесі використовують такі види контролю: вхідний, поточний, проміжний, підсумковий і відстрочений.

Вхідний контроль ставить за мету виявити базовий рівень підготовки студентів за дисциплінами, що складають основу курсу, який вивчається; розподілити студентів за рівнем підготовки для диференціації і індивідуалізації навчальної діяльності. Основні форми вхідного контролю: тестування, співбесіда, опитування.

Поточний контроль здійснюється з метою перевірки рівня знань студентів на етапі первинного засвоєння навчального матеріалу; а також створення надійної системи управління навчально-творчою діяльністю з опанування змістом дисципліни. Основні форми контролю: дидактичні і ділові ігри, семінарські заняття в активній формі, тренінги, тестування, складання і рішення тематичних кросвордів, участь у вікторинах, наукових гуртках, конференціях тощо.

Проміжний контроль оцінює знання, уміння і навички студентів за результатами вивчення окремих навчальних модулів (розділів) або тем навчальної дисципліни. Формами проміжного контролю знань є: атестація, модульний контроль (модульна контрольна робота), рубіжний контроль та ін.

Підсумковий контроль проводиться з метою оцінки результатів навчання студентів на визначеному освітньому (кваліфікаційному) рівні на окремих його завершених етапах. Основними формами контролю є іспит і залік. Якщо у вищому навчальному закладі використовується модульно-рейтингова технологія навчання оцінки підсумкового контролю можуть визначатися рейтингом студентів виключно за підсумками складання навчальних модулів дисципліни (іспит або залік відсутній).

Слід зазначити, що всесвітньо відомі педагоги (К.Ушинський, П.Каптерєв, М.Пирогов) піддавали критиці „Екзаменаційний напрям”, як офіційний звіт про знання. Вони вважали його контролем „миттєвих знань”. Іспит за їх глибоким переконанням – це: „... значна частина часу, що відбирається від навчального процесу. Підготовка до іспитів, як правило, поспішна і безсистемна. Іспити викликають штучне збудження в учнів сил, напруги, що шкодить здоров’ю. Відповіді на іспитах бувають випадковими і не можуть бути надійним показником зусиль учителя і учня впродовж року”.

Відстрочений контроль застосовують з метою перевірки остаточних знань студентів (через певний час після іспиту або заліку), а також для визначення ефективності використання дидактичних засобів і напрямків удосконалення навчального процесу. Основні форми контролю: олімпіади, комплексне тестування, опитування.

Організація складання іспитів і заліків

Підсумковий (семестровий) контроль проводиться по навчальній дисципліні в терміни, які установлені навчальним планом.

Семестровий іспит – це форма підсумкового контролю засвоєння студентом теоретичного і практичного матеріалу по навчальній дисципліні за семестр.

Семестровий залік - це форма підсумкового контролю засвоєння студентом навчального матеріалу виключно на підставі результатів його навчально-творчої діяльності за програмою курсу протягом навчального семестру (оцінки на практичних, семінарських заняттях, результати виконання самостійної та індивідуальної роботи).

Студент вважається допущеним до семестрового контролю по конкретній дисципліні (семестровому іспиту, заліку), якщо він виконав усі види робіт, передбачені навчальним планом на семестр по цій дисципліні. Іспити складаються студентами в період екзаменаційних сесій, передбачених навчальним планом. Вищий

навчальний заклад може встановлювати студентам індивідуальні терміни здачі заліків і іспитів. При використанні модульного контролю іспити можуть не проводитися.

Іспити проводяться відповідно до розкладу, який доводиться до відома викладачів і студентів не пізніше, ніж за місяць до початку сесії. Порядок і методика проведення заліків і іспитів визначаються вищим навчальним закладом.

У залежності від успішності студента протягом семестру викладачем може бути передбачена можливість „автоматичного” складання іспиту або заліку. При цьому умови обмовляються викладачем на першому занятті по даному предмету.

Питання до іспиту складаються у кількості не менш, ніж 50-70 на групу. У залежності від змісту і значущості навчальної дисципліни у фаховій підготовці спеціаліста іспит може включати теоретичні питання, практичні ситуації і задачі. При підготовці до іспиту викладач складає екзаменаційні білети (30 на групу). Екзаменаційні білети затверджує завідувач кафедрою. Зміст питань в екзаменаційному білеті повинні відбивати три рівні сформованості знань: репродуктивний, дійовий, творчий.

Викладачу необхідно у ході проведення іспиту намагатися не допускати списування, взаємних консультацій студентів. Приймаючи іспит в усній формі, педагог повинен дотримуватися наступних педагогічних прийомів і принципів: добровільний початок іспиту (черговість складання іспиту визначається за бажанням студентів); доброзичливе відношення до студентів; не переривати відповідь студента; кількість додаткових питань повинна визначатися їх доцільністю; додаткові питання не повинні носити провокаційний характер.

Результати складання іспитів і диференційованих заліків оцінюються за 4-бальною шкалою („відмінно”, „добре”, „задовільно”, „незадовільно”), а заліків - по двобальній („зараховано”, „не зараховано”). З впровадженням Болонських освітніх стандартів вищий навчальний заклад використовує 100-бальну та літерну шкалу за системою „ECTS”, які адаптовані до національної 4-бальної шкали (табл. 9). Оцінки вносяться викладачем в екзаменаційну відомість і залікову книжку. У випадку неявки студента на іспит або залік в екзаменаційній відомості (графа оцінок) записується – „не з’явився”. Якщо студент пропустив багато занять, викладач повідомляє про це деканат, який у відомості робить запис: „не допущений”.

9. Уніфікована шкала оцінювання студентів за системою ECTS та національною 4-бальною системою

Оцінка за ECTS		Національна 4-бальна оцінка
Літерна	100-бальна	
A	90-100	„Відмінно” (5) – відмінне виконання лише з незначною кількістю несуттєвих помилок
B	85-89	„Дуже добре” (4+) вище середнього рівня, але з кількома помилками
C	75-84	„Добре” (4) – в цілому правильна робота з певною кількістю помітних помилок
D	70-74	„Задовільно” (3) – непогано, але зі значною кількістю грубих помилок
E	60-69	„Достатньо” (3-) – виконання задовольняє мінімальні критерії
FX	35-59	„Незадовільно” (2) – потрібно доопрацювати матеріал перед тим, як отримати залік
F	0-34	„Незадовільно” (2-) – необхідно переробити (серйозна подальша робота)

Загальні критерії оцінки знань студентів на іспиті:

◆ „відмінно” - основні питання розкриті на високому теоретичному і практичному рівнях, студент без ускладнень орієнтується в матеріалі, повністю відповідає на додаткові запитання. Якість відповідей свідчить про вільне володіння матеріалом лекційних і практичних занять, а також про знайомство з додатковим матеріалом з навчальної дисципліни;

◆ „добре” - розкриті основні питання, а на додаткові студент повністю не відповідає. Якість відповідей виявляє вільне володіння лекційним і практичним матеріалом. Однак, знайомство з додатковими джерелами не систематизовано;

◆ „задовільно” – студент володіє тільки загальним понятійним апаратом, він в цілому орієнтується у досліджуваному предметі, але при розкритті основних питань допускає суттєві помилки;

◆ "незадовільно" – студент робить принципові помилки у відповідях, забруднюється дати обґрунтовані відповіді на всі основні питання викладача, не володіє основним понятійним апаратом.

Повторна здача іспитів допускається не більше двох разів по кожній дисципліні: один раз викладачу, другий - комісії, що створюється деканом факультету. Студенти, що одержали під час сесії незадовільні оцінки і не склали іспит повторно комісії, призначеної деканом, відраховуються з вищого навчального закладу. У табл. 10 наведено карту кількісної оцінки організації проведення іспитів і заліків у вищому навчальному закладі за 5-бальною шкалою.

10. Карта оцінки організації проведення іспитів і заліків

Кафедра: _____

Викладач: _____

Навчальна дисципліна: _____

Форма контролю: _____

Критерії оцінки	Зміст критерію	Оцінка	
		Крите- ріальна	Загаль- на
<i><u>1. Рівень організації проведення іспитів і заліків:</u></i>	1. Організація проведення консультації напередодні іспиту у визначений термін		
	2. Наявність питань для самостійної підготовки студентів до іспиту (заліку)		
	3. Наявність належно оформленої екзаменаційної (залікової) відомості		
	4. Наявність достатньої кількості білетів (у 1,5 рази більше ніж студентів у групі)		
	5. Наявність білетів із запитаннями різних рівнів складності для перевірки знань і умінь		
	6. Наявність чистих аркушів для підготовки студентами відповідей на білети		
	7. Своєчасність початку екзамену (заліку)		
	8. Дотримання регламенту проведення: екзамену – 0,33 год. на кожного студента (заліку – 2 год. на академічну групу)		
<i><u>2. Методичний рівень:</u></i>	1. Застосування прийомів диференціації контролю знань		
	2. Організація багаторівневого контролю із застосуванням тестів, теоретичних запитань, ситуаційних завдань		

	3. Визначення рівня засвоєння студентами навчального матеріалу (репродуктивний, діяльнісний, творчий)		
	4. Визначення якісних характеристик контролю: а) повнота (наявність повного ланцюга системи знань); б) систематичність (упорядкованість і стрункість); в) науковість (глибоке засвоєння наукових понять, законів, теорій); г) міцність (можливість довгострокового зберігання в пам'яті накопиченої суми знань і засобів діяльності).		
<u>3. Педагогічна майстерність викладача</u>	1. Доброзичливе і поважне ставлення до студентів		
	2. Терпіння і тактовність		
	3. Вимогливість		
	4. Справедливість і об'єктивність оцінки		
	5. Забезпечення вільного обміну думками		
	5. Зацікавленість в успіхах студентів		

Методичні основи організації тестового контролю знань

Управління якістю підготовки фахівців багато в чому визначається системою зворотного зв'язку на етапах вхідного, поточного, проміжного, підсумкового і відстроченого контролю, який називають ще контролем залишкових знань.

Викладач не повинен бути байдужим до того, як прочитані лекції і проведені практичні заняття відклалися у пам'яті студента. У даному випадку його має цікавити не сам акт проведення контрольної акції, а насамперед перевірка власного досвіду і спроможності ефективно впливати на формування знань, вмінь, навичок, а також розвиток творчих здібностей студентів. Тому контроль знань - це ще і можливість удосконалювати форми, методи і засоби педагогічної майстерності. Успішне вирішення цих завдань багато в чому буде визначати загальний рівень якості вищої освіти.

Для проведення контролю знань студентів через обмеженість часу зручно використовувати тестові програми. Основна мета тестового контролю (ТКЗ) - оцінка рівня засвоєння знань студентів

після вивчення дисципліни й одержання інформації для удосконалення процесу підготовки кадрів.

Відповідно до загальної мети можна виділити такі основні функції ТКЗ: 1) діагностична; 2) навчальна; 3) організуюча; 4) виховна.

Функція діагностики впливає із самої суті контролю, спрямованого на збір, аналіз і інтерпретацію результатів оцінки для визначення реального рівня сформованості знань студента.

Навчальна функція спрямована на досягнення однієї з найважливіших цілей – оволодіння студентами змістом освіти (певної дисципліни). Мається на увазі той факт, що студент при вирішенні тестового завдання ще раз повторює пройдений матеріал і краще закріплює отримані знання.

Організуюча функція педагогічного контролю виявляється в його впливі на організацію навчального процесу. В залежності від отриманих результатів контролю викладач вносить відповідні зміни у навчальний процес, що виявляються у нових підходах, формах, методах та дидактичних засобах навчання.

Виховна функція. Тестова перевірка допомагає студентам удосконалювати свої знання, систематизувати їх, розвивати пам'ять, мислення, гуманізувати освітній процес і на цій основі формувати гармонійно-розвинуту творчу особистість.

Як один з елементів процесу навчання ТКЗ регламентується відомими загальними принципами педагогіки: 1) об'єктивності і справедливості оцінки; 2) науковості; 3) ефективності й оперативності; 4) систематичності; 5) єдності вимог; 6) гласності та ін.

Перед тим, як визначити основні вимоги щодо методології складання тестових програм, зупинимося на термінології. Тест (*англ. "test" - icnum*) - завдання стандартної форми, що має за мету визначення рівня засвоєння знань, розумового розвитку, спеціальних можливостей та інших якостей особистості людини.

Тест педагогічний являє собою сукупність завдань зростаючої складності, що дозволяють точно оцінити знання, уміння, навички й інші характеристики особистості студента, які цікавлять педагога. Наприклад, такі як: повнота (наявність повного ланцюга системи знань); систематичність (упорядкованість і стрункність); науковість (глибоке засвоєння наукових понять, законів, теорій); міцність (можливість довгострокового зберігання в пам'яті накопиченої суми знань і засобів діяльності).

Відповідно змісту завдань педагогічного контролю педагогічний тест повинен задовольняти таким вимогам: 1) чіткий комплекс тестових завдань; 2) оптимальний рівень складності; 3) надійність; 4) валідність; 5) можливість оцінювати знання студента за рівнем сформованості його творчого досвіду.

Тест повинен включати *комплекс завдань різноманітних видів* для того, щоб всебічно оцінити рівень засвоєння навчальної інформації: розуміння, впізнання, відтворення, застосування, творчість. Особливо складно діагностувати творчий рівень тому, що творча діяльність заснована на сукупності умінь: інтелектуально-логічних, інтелектуально-евристичних, методологічних, світоглядних, комунікативних, автодидактичних тощо. Для цього необхідно розробити комплекс тестових завдань зростаючої складності.

Рівень складності має бути таким, щоб студент розумів сутність і завдання тесту, а питання у тесті повинні відповідати складності контрольного матеріалу.

Надійність - одна з найважливіших характеристик тесту. Тестова програма повинна дозволити визначити й оцінити знання, уміння і навички з максимальною точністю.

Валідність - показує цінність тестових завдань, які повинні бути пов'язані з практичними або емпіричними показниками.

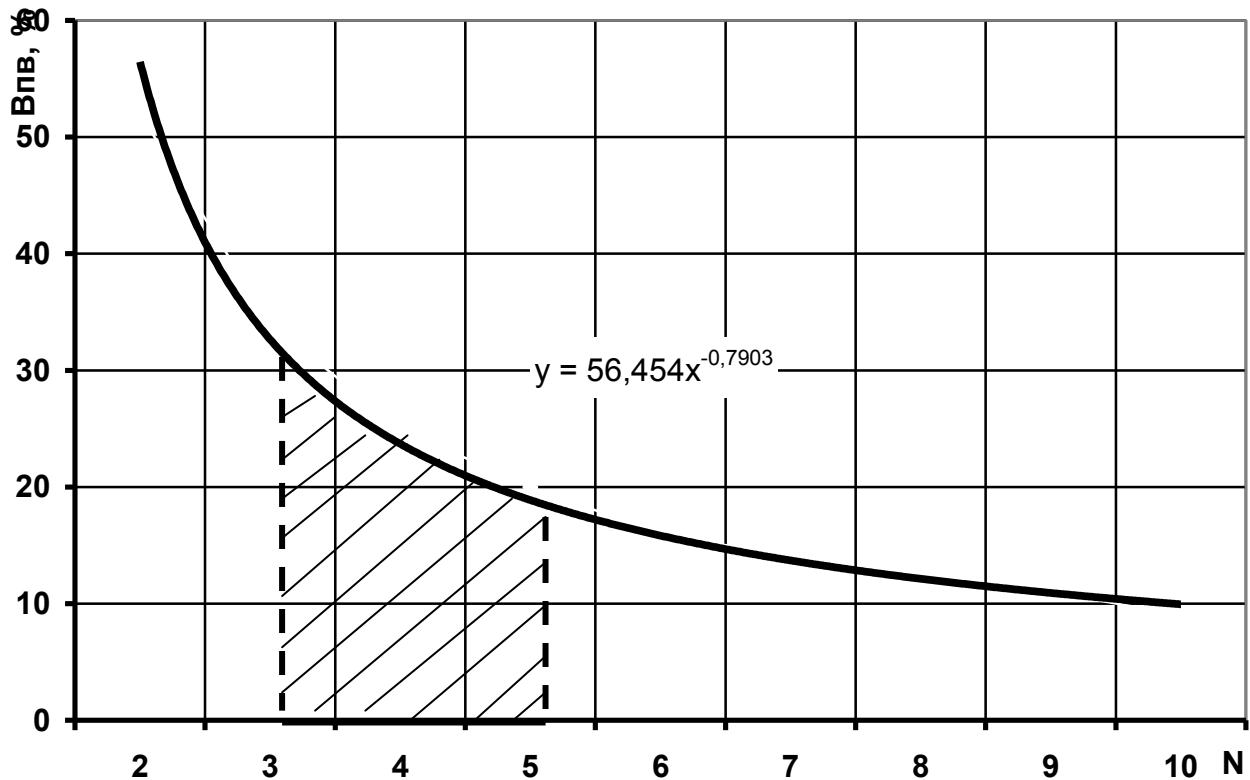
Для реалізації цих умов існує класична процедура складання тестів, що має наступну послідовність етапів.

1 етап. Викладач повинен визначити мету тестування (що він хоче оцінити: знання?, уміння?, якого рівня? тощо); виділити вимоги (критерії) до оцінюваних знань, умінь, навичок (розробити шкалу оцінки, модель інтерпретації отриманих оцінок). Наприклад, оцінка репродуктивного рівня знань за 5-бальною шкалою.

2 етап. Розглядається план тесту, визначається кількість завдань, встановлюється рівень їх складності. З погляду практичного підходу, якщо в якості критерію прийняти 5-бальну шкалу оцінки, то кількість завдань у тесті повинна дорівнювати або бути кратною п'яти. Тоді легко визначити результати оцінки: п'ять правильних відповідей - оцінка «відмінно», три правильних відповіді - оцінка «задовільно».

Що стосується оптимізації кількості варіантів можливих відповідей, то їх не повинно бути від 3 до 5, адже при їх суттєвому збільшенні тест перетворюється у лотерею з вірогідністю 50 % на 50 %. Якщо у тесті налічується три альтернативних варіантів

відповідей – маємо 33 % того, що студент вгадає відповідь; відповідно: чотири варіанти – 25 %, а п'ять – 20 %. Збільшувати кількість альтернативних відповідей більше п'яти не рекомендується, тому що зниження відсотка можливості вгадування відповіді зменшується незначно, а час, що буде витрачено студентом на обмірковування, може сильно збільшитися (рис. 3).

Рис. 3. Залежність вірогідності вгадування правильної відповіді (Впв) від кількості альтернативних варіантів у тесті (n)

3 етап - складання і підбір завдань. Тут необхідно керуватися такими вимогами: 1) кількість завдань у тесті повинна забезпечити рішення поставлених перед тестуванням цілей (тобто кількість завдань повинна бути такою, щоб найбільш повно охопити досліджуваний матеріал); 2) форма завдань повинна бути різноманітною і залежати від предмета тестування. Будь-який тест складається з таких елементів: 1) інструкція до тестування (наприклад: назвіть правильні відповіді, складіть схему тощо); 2) текст тестового завдання; 3) варіанти відповідей (якщо тести закриті). Відкриті тести - передбачають вільну відповідь, а закриті - один правильний варіант і мають різноманітну форму постановки задачі. Ось деякі з варіантів закритих тестів.

1. *Тест на впізнавання* (або «програмований контроль знань»). Він передбачає вибір студентом із декількох альтернативних варіантів правильного. Основна перевага таких тестів - швидкість тестування і простота оцінки, а недолік - відповіді навмання.

2. *Тест на достовірність* передбачає відповіді типу «так» або «ні», «вірно» або «невірно». Текст тесту дається у формі однієї відповіді, питання або формули; перевага - простота, а недолік - неможливість перевірити глибину знань.

3. *Тестове завдання на доповнення*. Цей тест складніший і його на практиці називають «економічний диктант». Він має таку структуру: 1) інструкція: доповніть або підставте у формулу відповідне значення; 2) текст тесту подається у вигляді речення, в якому наріжне слово або цифра відсутні і їх потрібно вставити, додати (наприклад: продуктом праці управлінського працівника є...). Тут є деякі дидактичні правила: а) в кожному завданні повинно бути одне доповнення; б) доповнення краще приводити в кінці речення; в) запитання потрібно формулювати чітко, без двозначного тлумачення.

4. *Тест на відповідність*. Пропонується співставити одне з одним визначені позиції, поняття, явища. Наприклад: інструкція для студента: “Встановіть відповідність між школами управлінської думки і хронологією їх діяльності”. У цьому виді тестів є можливість більш глибоко перевірити рівень знань.

5. *Тест на послідовність дій*. У тестах цього виду необхідно встановити правильну послідовність, технологію, алгоритм або процедуру (прийняття управлінських рішень) тощо. Тест можна ускладнити, якщо в одній колонці помістити нумерацію етапів, а в інший - їх найменування. Тести такого виду рекомендується застосовувати при контролі засвоєння методик, процедур, тобто якщо процес нагадує алгоритм. Цей вид тестів являє собою ще більш високий рівень складності ніж попередні. Він дає можливість перевірити й оцінити знання, уміння і навички. До недоліків цього виду тестів відноситься небезпека запам'ятовування початкового варіанта дій, як правильного, так і неправильного.

6. *Тест на конструювання*. Ці тести можна ефективно використовувати для перевірки правильності побудови структур, графіків, розробки моделей тощо. Наприклад, дається інструкція: побудуйте оргсхему або графік. Далі приводиться текст, що складається з набору визначених понять, які студент має

вишикувати у логічний ряд. Може бути полегшений варіант: дається готова схема, але без позначень. Студент повинен ці позначення перенести на схему. Тут уже можуть вирішуватися продуктивні і творчі задачі, але в такому випадку тест потрібно зробити відкритим, що збільшить час на тестування і перевірку результатів.

7. *Тест у формі ситуаційного завдання.* Цей вид тестів найбільш складний. Він дає можливість всебічно оцінити роботу студентів над темами курсу, перевірити самостійність їх мислення при прийнятті рішень. Його структура може бути подана у такій формі: а) інструкція для студента: “Проаналізуйте запропоновану ситуацію, прийміть й обґрунтуйте управлінське рішення”; б) в текстовій частині пропонується управлінська ситуація. Сама відповідь передбачає творчий варіант рішення задачі.

Дуже важливо використовувати в одній картці тестового контролю різноманітні форми тестування і поступово підвищувати рівень складності завдань. Наприклад, тест можна побудувати за такою схемою: перше запитання - репродуктивного рівня (на впізнавання, де потрібно визначити відоме поняття за запропонованим визначенням); друге завдання подане у формі тесту на класифікацію; у третьому завданні можна запропонувати знайти визначення відповідного поняття; четверте завдання може бути подане в історичному аспекті (визначення прізвища відомого діяча в галузі науки, історичної події); п'яте завдання подаватися у формі визначення послідовності дій. Такий підхід дозволяє об'єктивно оцінити знання і врахувати різноманітні аспекти навчальної діяльності: уміння впізнавати і розуміти матеріал, класифікувати явища і процеси, визначати послідовність логічних операцій, систематизувати і синтезувати ситуації і процеси.

Організація процесу ТКЗ має враховувати наступні вимоги.

1. Тестовий контроль залишкових знань повинен проводитися разом на потоці або в академічній групі.

2. Тестування повинна здійснювати комісія у складі викладачів, які викладали дисципліну (мінімум 2 особи), для об'єктивності результатів. При цьому студенти одержують картки-завдання і картки для відповідей (рис. 4).

3. Час тестування повинен бути регламентований із розрахунку 1-1,5 хвилини на кожне запитання.

4. Кількість варіантів карток повинна бути у півтора рази більшою ніж кількість студентів в аудиторії.

5. Комісія перевіряє результати тестування за “ключем”, відмічаючи у картці студента правильні відповіді колом, а неправильні закреслює. У графі “оцінка” проставляється цифрою і прописом оцінка за кількістю правильних відповідей, ставляться підписи членів комісії.

Картка тестового контролю залишкових знань з дисципліни "Управління сільськогосподарським виробництвом"					
студента <u>8</u> групи <u>4</u> курсу <i>економічного</i> факультету <u>Бондаренко О. В.</u> (прізвище та ініціали студента)					
<u>18 травня 2001</u> (дата)		<u>1</u> (варіант)			
№ Запитання	1	2	3	4	5
№ Відповіді	(3)	(2)	(1)	~~5~~	(1)
Оцінка	“Добре” (“4”) – чотири правильних відповіді				
Викладачі: доцент <i>В.М. Нагаєв</i> (підпис) асистент <i>Н. І. Шиян</i> (підпис)					
Дата: 18.05.2001 р.					

Рис. 4. Приклад картки-відповіді з тестового контролю знань

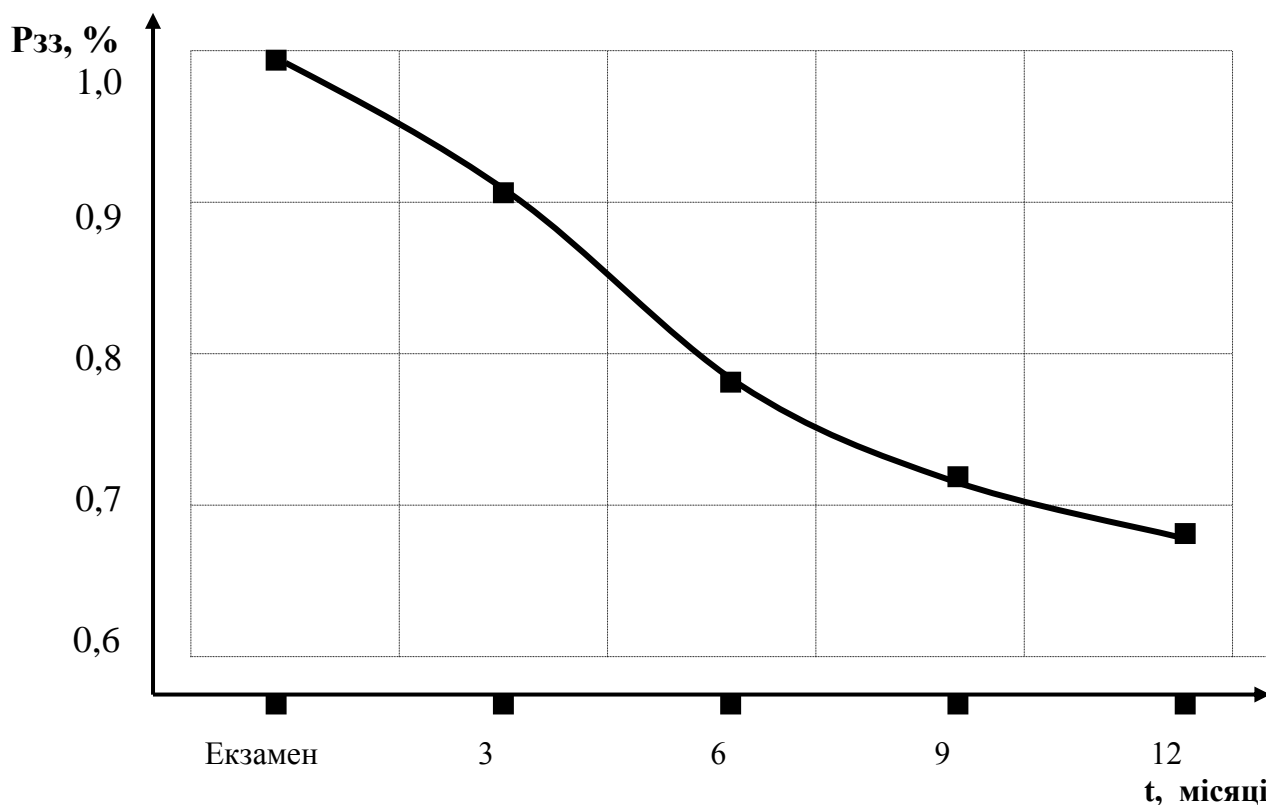
Для визначення рівня залишкових знань ($R_{зз}$) при тестовому контролі можна використовувати індексний метод:

$$R_{зз} = \frac{\text{Оцінка при тестуванні}}{\text{Оцінка при семестровому контролі}}$$

В якості критерію оцінки приймаємо $R_{зз} = 1,0$. При цьому, якщо $R_{зз} = 1,0$, то студент підтвердив свій рівень знань. Якщо $R_{зз} < 1,0$ студент має залишкові знання нижчі ніж при підготовці до іспиту. Якщо $R_{зз} > 1,0$ рівень залишкових знань студента вищий, ніж на етапі складання іспиту. Це може говорити про необ'єктивність викладача на іспиті, неправильність складання тестових завдань і відповіді навмання,

а може засвідчити процес самоосвіти студента. Зазвичай, рівень залишкових знань студентів нижчий за екзаменаційний і залежить в основному від тривалості часу між іспитом і тестом. За даними спостережень автора вже після 3-х місяців після складання іспиту знання забуваються на 5-10 %, після 6-ти місяців на 20-25 %, після 9-ти місяців - на 25-30 %, а після 1-го року втрачаються на одну третину і більше (рис. 5).

Рис. 5. Залежність рівня залишкових знань (Рзз) студентів від часу (t) між семестровим контролем і тестуванням

Рівень залишкових знань набагато в чому залежить від якості підготовки студентів, методів і форм навчання, а також від того, на якому рівні засвоєння творчого досвіду знаходився студент. Як правило, рівень залишкових знань знижується незначно у тих студентів, які працювали регулярно і навпаки, ті студенти, що вчилися неритмічно через рік тримають у пам'яті не більше 50-60 % вивченого раніше матеріалу.

Аналіз практики зарубіжної вищої школи свідчить про істотні зміни в оцінці знань і відповідає таким вимогам: 1- система має відображувати глибину засвоєння навчального матеріалу (диференціація); 2- необхідно, щоб система стимулювала активну самостійну роботу в оволодінні професійними дисциплінами,

виявляла творчу і талановиту молодь (сприяння елітарній освіті); 3- система має забезпечувати об'єктивність та індивідуальний підхід в оцінці рівня сформованості знань і якості навчання кожного студента як особистості.

Організація проведення державних кваліфікаційних іспитів

Державна атестація студента здійснюється державною (кваліфікаційною) комісією після завершення навчання на визначеному освітньому (кваліфікаційному) з метою установалення відповідності рівня освітньої (кваліфікаційної) підготовки вимогам освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівця.

Державна комісія створюється за наказом керівника вищого навчального закладу як єдина для денної (стаціонарної) і заочної (дистанційної) форм навчання по кожній спеціальності. При наявності великої кількості випускників створюється кілька комісій, але однієї і тієї ж спеціальності. При малій кількості випускників може бути організована об'єднана комісія для споріднених спеціальностей.

Державна комісія перевіряє теоретичну і практичну підготовку випускників; вирішує питання про присвоєння їм відповідного освітнього рівня (кваліфікації), вручення державного документа про освіту (диплому); систематизує пропозиції щодо поліпшення якості освітньо-професійної підготовки фахівців у ВНЗ.

Державна комісія створюється щорічно і діє протягом календарного року. До складу комісії входять голова і члени комісії. Голова комісії призначається міністерством, якому підпорядкований вищий навчальний заклад, за пропозицією ректора вузу з числа провідних науково-педагогічних працівників.

До складу державної комісії входять: декан факультету або його заступник, завідувачі кафедрами, професора, доценти (викладачі) профільюючих кафедр, провідні спеціалісти виробництва і працівники науково-дослідних інститутів. Персональний склад членів державної комісії затверджується ректором вищого навчального закладу не пізніше, ніж за місяць до початку роботи державної комісії.

Робота державних комісій проводиться в терміни, передбачені навчальними планами ВНЗ. Графік роботи комісії затверджується ректором вищого навчального закладу. Розклад роботи державної комісії, погоджений з головою, затверджується проректором по навчальній роботі на підставі представлення декана факультету і

доводиться до відома студентів не пізніше, ніж за місяць до початку складання державних іспитів або захисту дипломних проектів (робіт).

До складання державних іспитів і захисту дипломних проектів (робіт) допускаються студенти, що виконали усі вимоги навчального плану. Списки студентів, допущених до складання державних іспитів або захисту дипломних проектів (робіт), пред'являються в державну комісію деканом факультету. Державній комісії перед початком іспитів або захисту дипломних проектів (робіт) деканом факультету представляються зведені дані про виконання студентами навчального плану і отримані ними оцінки по теоретичних дисциплінах, курсовим проектам (роботам), практикам, державним іспитам (тільки перед захистом дипломних чи проектів робіт).

Державній комісії можуть бути представлені також інші матеріали, що характеризують наукову і практичну цінність виконаного проекту (роботи) - друквані статті за темою досліджень, документи, що вказують на практичне її застосування.

Складання державних іспитів (захист дипломних проектів) проводиться на відкритому засіданні державної комісії при обов'язковій присутності голови комісії. Захист дипломних проектів (робіт) може проводитися як у вузі, так і на підприємствах, для яких дипломна тематика представляє науково-теоретичний чи практичний інтерес.

Державний іспит проводиться як комплексна перевірка знань студентів по дисциплінах, передбачених навчальним планом. Державні іспити проводяться за білетами, складеними у повній відповідності з існуючим положенням про організацію навчального процесу у вищій школі. Тривалість державних іспитів не повинна перевищувати шести академічних годин у день.

Результати захисту дипломних проектів (робіт) і складання державних іспитів визначаються оцінками „відмінно”, „добре”, „задовільно”, „незадовільно” і оголошуються в той же день після оформлення протоколів засідання державної комісії. Студенту, що захистив дипломний проект (роботу), склав державні іспити відповідно вимогам освітньо-професійної програми, рішенням державної комісії присвоюється відповідний освітньо-кваліфікаційний рівень (кваліфікація) і видається державний документ про освіту (диплом).

Студенту, який одержав підсумкові оцінки „відмінно” не менш як по 75 % навчальним дисциплінам, передбачених навчальним планом, а по інших дисциплінах - оцінки „добре”, склав державні іспити і захистив дипломний проект (роботу) на оцінку „відмінно”, а також з кращого боку проявив себе у науковій роботі, видається диплом про освіту з відзнакою.

Рішення про оцінку рівня сформованості знань при захисті дипломного проекту (роботи), а також про присвоєння студенту-випускнику відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня і видачу йому державного диплому приймається державною комісією на закритому засіданні відкритим голосуванням звичайною більшістю голосів членів комісії, що брали участь у засіданні. При однаковій кількості голосів „за” і „проти” голос голови є вирішальним.

Студент, який при складанні державного іспиту або при захисті дипломного проекту (роботи) одержав незадовільну оцінку, відчислюється з вищого навчального закладу і йому видається відповідна академічна довідка. У випадках, коли захист дипломного проекту (роботи) визнається „незадовільним”, державна комісія встановлює, можливість студента надати на повторний захист той самий проект із доробкою, або зобов’язує його писати дипломну роботу за новою темою.

Усі засідання державної комісії протоколюються. У протоколи вносяться оцінки, отримані на державних іспитах (захисті дипломного проекту), записуються питання, що задавалися студенту, оцінювані відповіді, зауваження членів комісії, вказується отриманий освітньо-кваліфікаційний рівень, робиться відмітка про видачу диплома про освіту. Протоколи підписують голова і члени державної комісії, що брали участь у засіданні. Книга протоколів зберігається у вищому навчальному закладі.

По завершенні роботи державної комісії її голова складає звіт. У звіті голови державної комісії відбивається аналіз рівня підготовки випускників і якості виконання дипломних проектів (робіт); відповідності їх тематики сучасним проблемам, загальної оцінки знань студентів, недоліків у підготовці по окремих дисциплінах. На основі аналізу голова дає рекомендації науково-педагогічному колективу ВНЗ з поліпшення навчального процесу. Звіт голови державної комісії обговорюється на засіданні вченої ради факультету.

4.4. МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ КУРСОВОГО І ДИПЛОМНОГО ПРОЕКТУВАННЯ

Курсовий проект (робота) – це самостійно виконана і подана у рукописному (комп'ютерному) вигляді навчально-дослідна робота аналітично-розрахункового характеру на певну тему.

Метою курсового проектування є поглиблення знань з навчальної дисципліни, формування умінь та навичок самостійного узагальнення думок вчених, передового досвіду у певній галузі науки, аналізу системи практичного застосування знань при вирішенні різноманітних виробничих питань.

Курсовий проект відрізняється від курсової роботи наявністю конкретного об'єкта наукових досліджень (окремі підприємства, організації або галузі) і розрахунково-проектного розділу, який повинен виконуватися на матеріалах цього об'єкту з метою надання науково-обґрунтованих пропозицій виробництву. Загальний обсяг курсового проекту становить 50-60 сторінок рукописного тексту, а курсової роботи 40-50 сторінок.

Курсовий проект є завершальним етапом у вивченні певної навчальної дисципліни. Написання курсового проекту є базою для виконання студентами більш складного завдання - дипломного проектування.

Тематика курсових проектів (робіт) повинна відповідати задачам навчального курсу і тісно погоджуватися з практичними потребами конкретної спеціальності. Вибір теми здійснюється студентами самостійно за розробленою кафедрою тематикою курсового проектування. Студентам, які не обрали тему курсового проекту у встановлений термін, викладач визначає тему самостійно.

Зробити самостійну роботу студентів більш організованою, підвищити ефективність використання часу студента під час курсового проектування допомагає викладач. Для цього ведучим курсу розробляються графіки індивідуальних консультацій.

Готуючи студентів до вирішення завдань курсового проектування, викладач розкриває їм технологію ефективної самостійної індивідуальної роботи, звертає увагу на головні моменти, основні та додаткові літературні джерела, які мають пряме або побічне відношення до даного питання. Інакше кажучи, викладач підказує, як організувати раціональний режим робочого часу і які методи, форми та засоби використати для ефективного вирішення завдання у визначений час.

План курсового проекту студент складає самостійно на основі примірних планів, погоджуючи його з викладачем. При складанні детального плану студент може дещо інакше формулювати назви розділів, змінювати перелік питань, послідовність їх викладення, якщо це обґрунтовано досягненням мети дослідження.

На основі складеного детального плану студенти приступають до збору вихідного фактичного матеріалу. Дослідження у курсовому проекті слід проводити за даними об'єкта господарювання щонайменше за три роки. Зібрану інформацію піддають статистичній і аналітичній обробці, складають схеми, аналітичні таблиці, графіки.

При написанні курсового проекту (роботи) слід прагнути до стислих і точних формулювань у викладенні кожного питання, уникати дублювання. Курсовий проект повинен бути ретельно відредагованим, в кінці проекту повинен стояти підпис студента і дата завершення його оформлення.

Загальними вимогами до курсового проекту є актуальність обраної теми, науковий підхід до вирішення проблемних питань, практична значимість пропозицій, а також чіткість побудови його структури, логічна послідовність викладення матеріалу, обґрунтованість висновків і рекомендацій, гарне оформлення.

Захищається курсовий проект (робота) перед комісією у складі комісії (викладачів кафедри за участю керівника проекту). Результати захисту курсового проекту (роботи) оцінюються за 4-бальною шкалою („відмінно”, „добре”, „задовільно”, „незадовільно”) або за 100-бальною шкалою ECTS.

Робота студента над дипломною роботою (проектом)

Дипломна (випускна) робота є заключним етапом навчання у вищому навчальному закладі і призначена для формування у студентів умінь під керівництвом наукового керівника провести науково-дослідну роботу за визначеною темою. Дипломна робота повинна носити комплексний характер і обов'язково включати розділ, присвячений економічному обґрунтуванню прийнятих рішень.

Дипломна (випускна) робота повинна показати уміння і здатність майбутнього фахівця самостійно працювати над спеціальною літературою, використовувати внутрішню і зовнішню інформацію, застосовувати різні, економічні методи дослідження, використовувати комп'ютерні програми, виконувати фінансовий і економічний аналіз, робити розрахунки, вміти узагальнювати і давати рекомендації, використовуючи комплекс методів дослідження.

До *задач* дипломної (випускної) роботи відносяться:

- систематизація, закріплення і розширення теоретичних і практичних знань по обраній спеціальності;
- поглиблення навичок самостійної роботи зі спеціальною літературою, нормативними документами, фактичними статистичними, бухгалтерськими й економічними даними;
- удосконалення навичок розробки техніко-економічних показників, пов'язаних з аналізом і обґрунтуванням раціональної роботи підприємства (організації) у нових умовах господарювання;
- придбання майбутніми фахівцями навичок прийняття господарських рішень на насиченому конкурентами ринку;
- формування у студентів стійких навичок самостійного формулювання цілей, задач і принципів управління соціально-економічними системами;
- закріплення навичок по розробці обґрунтованих рекомендацій і пропозицій, ясному і чіткому викладу теоретичного і практичного матеріалу з досліджуваної проблеми.

Якість дипломної роботи багато в чому залежить від обраної теми та її плану.

Тема дипломної роботи має відображати виробничі функції та типові завдання діяльності, які надані у Державному стандарті вищої освіти Міністерства освіти і науки України (ДСВО МОНУ) “Освітньо-кваліфікаційна характеристика спеціаліста (магістра)” за відповідною спеціальністю. Тематика кваліфікаційних проектів (робіт) визначається у варіативній компоненті ДСВО відповідно до спеціалізації або програми підготовки спеціалістів (магістрів) вищих навчальних закладів. Тематику дипломних (випускних) робіт розробляє випускова кафедра. Студент самостійно обирає тему роботи із запропонованого списку, що є на кафедрі, керуючись схильністю до визначеного виду діяльності, відповідності науковим інтересам, базою практики і місцем майбутньої роботи. Студент може самостійно запропонувати тему роботи, виходячи з її актуальності, що відповідає спеціальності, науковим інтересам і сучасним умовам розвитку наукових досліджень, визначених для обраної проблеми, а також, якщо тема представляє наукову і практичну цінність.

У більшості випадків дипломна робота є продовженням курсової роботи (проекту). Студент може виконувати роботу за тематикою, яка пов'язана із замовленням реально діючого підприємства.

Дипломна (випускна) робота має свою специфіку і її деталі завжди потрібно погоджувати з науковим керівником. Керівник закріплюється рішенням завідувача кафедри за погодженням зі студентом після подачі останнім на кафедру заяви про закріплення теми дипломної роботи. Студент повинен разом зі своїм керівником розробити календарний план-графік з підготовки дипломної роботи.

Дипломна робота може мати як реферативний, так і дослідницький характер. У першому випадку робота має теоретичний характер і пишеться на основі аналізу й узагальнення ряду літературних джерел: монографій, брошур, статей та ін. Студент повинен на основі аналізу теоретичного матеріалу дати оцінку вивченим роботам, викласти власну точку зору з досліджуваної проблеми, запропонувати науково-обґрунтовані пропозиції і зробити висновок. Якщо робота носить дослідницький характер, студент використовує як науково-методичну літературу, так і власні спостереження, результати експериментів, що він проводив, може висунути власні гіпотези тощо.

Випускна робота повинна містити: вступ, теоретичну частину, аналіз і узагальнення науково-практичних даних, проектний розділ, висновки. Комплексне використання наукових методів (монографічного, розрахунково-конструктивного, порівнянь, економіко-математичних, експертних, графічних тощо) дозволить зробити правильні висновки й узагальнення.

Об'єктом дослідження дипломної (випускної) роботи може бути: підприємство, організація або інша установа будь-якої форми власності; галузь виробництва на рівні району, області, держави.

У *вступі* дається обґрунтування актуальності обраної теми роботи. Наводиться не вирішених іншими авторами задач, що формують у підсумку визначений напрямок досліджень. Виходячи з цього, формується мета роботи. Для досягнення поставленої мети, формується коло задач, формулювання яких відповідає змісту роботи. Кожна задача - це сукупність окремих елементів, що складають за змістом окремі підрозділи глав роботи. У *вступі* також вказуються використані аналітичні матеріали і методи дослідження.

У *теоретичному розділі* розкривається стан проблеми, аналізуються найважливіші напрямки дослідження, розглядаються основні складові теми, аргументується власна точка зору по спірних і невирішених питаннях. Приводиться система обраних економічних показників і способи їх обчислення. При цьому обов'язково

необхідно наводити посилання на літературні джерела, де приводяться ті чи інші положення авторів.

У *другому розділі* дається організаційно-економічна характеристика умов виробництва. Тут треба вказати місце розташування господарства, розміри виробництва, організаційну структуру і структуру управління, основні техніко-економічні показники, що відповідають специфіці обраної теми; показники спеціалізації, інтенсивності, ефективності і фінансового стану.

У *третьому розділі* дипломної роботи на прикладі конкретного підприємства розробляються науково-обґрунтовані пропозиції (проект) по обраній тематиці дослідження і дається економічне обґрунтування пропонованих заходів.

У *висновках* перелічуються результати, отримані при рішенні поставлених задач; описується теоретичне, методичне і практичне значення отриманих результатів; пропонуються рекомендації з їх застосування у навчальному процесі і виробництві.

Список використаних джерел слід розміщувати в порядку згадування джерел у тексті за їх наскрізною нумерацією або за абеткою. У другому випадку список використаної літератури слід скласти за такою схемою: 1) закони України і підзаконні акти; 2) нормативні акти та інструкції; 3) навчальна, монографічна і періодична література; 4) практичний матеріал. При посиланнях на літературне джерело слід вказувати його порядковий номер у списку літератури із зазначенням відповідних сторінок, наприклад: [11, с.23].

Виконання дипломної (магістерської) роботи вимагає глибоких теоретичних знань, умінь їх використовувати на практиці. Матеріали про результати діяльності підприємств (організацій), на базі яких виконується дипломна (випускна), робота, збираються під час проходження практики. При обробці зібраного матеріалу особлива увага повинна приділятися наочності і змісту таблиць, рисунків, схем, графіків. Вибір виду ілюстрацій залежить від змісту матеріалу і поставленої мети. Таблиці повинні бути уніфіковані, а цифрова інформація - достовірною.

У першій редакції робота повинна бути представлена науковому керівнику за 30 днів до захисту. У закінченому виді робота представляється науковому керівнику за 15 днів до початку захисту, а за 10 днів - завідувачу кафедри. Студент допускається до захисту дипломної роботи при наявності: завдання на дипломну роботу;

оформленої і підписаної студентом і науковим керівником дипломної роботи; відгуку наукового керівника; рецензії на роботу провідного фахівця з даної проблеми (викладача іншої кафедри або іншого ВНЗ); оформленого ілюстративного матеріалу по захисту; тез доповіді.

Завдання на дипломну роботу (виробничий запит) – документ, у якому визначається об'єкт дипломного проектування та організаційно-інформаційні умови, які надаються студенту для його науково-дослідної діяльності.

У відгуку науковий керівник визначає теоретичний рівень роботи, глибину дослідження, обґрунтованість рекомендацій, елементи новизни, підготовленість студента до самостійної роботи за відповідною спеціальністю.

Рецензія повинна містити оцінку дипломної роботи (проекту) за п'ятибальною шкалою. Негативна рецензія не може бути підставою для відхилення роботи від захисту.

Виробничий відгук – документ, який підтверджує актуальність та значущість дипломної роботи для даного об'єкта дослідження (підприємства або організації), визначає рівень розкриття теми дослідження.

Доповідь по захисту дипломної роботи повинна бути змістовною, у межах 10-12 хв. Спочатку необхідно охарактеризувати об'єкт дослідження, проаналізувати його організаційно-економічні складові і зробити висновки. Це займає не більш 30 % часу, відведеного для доповіді. Друга частина присвячується викладу суті запропонованих заходів і обґрунтування їх ефективності. Під час доповіді необхідно звертати увагу членів ДЕК на демонстраційний матеріал, коротко пояснюючи його зміст. Після доповіді студент відповідає на питання членів ДЕК.

За результатами захисту магістерської роботи, державна екзаменаційна комісія приймає рішення про присвоєння спеціалісту відповідної кваліфікації і про видачу йому диплома державного зразка.

4.5. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

Статистика зазначає, що більшість фахівців неефективно ведуть управлінську діяльність, якщо у процесі навчання вони не сформували практичні навички в умовах виробництва. Навчальний

процес обов'язково повинен здійснюватися у поєднанні теоретичної підготовки фахівців з практичною формою навчання. Тільки у цьому випадку одержані знання набуватимуть дійсної цінності, а придбанні вміння переростуть у навички професійної управлінської праці. Тому першим етапом на шляху до самостійної, творчої діяльності майбутніх керівників та спеціалістів є виробнича практика. Вона допомагає студентам познайомитися з існуючими організаційно-правовими формами і умовами господарювання підприємств і організацій; набути практичного досвіду з питань управління організаційними, економічними та соціальними процесами у всіх сферах виробництва.

Виробнича практика (грецьк. „*praktikos*” – дієвий, активний) – це процес застосування та закріплення теоретичних знань на виробництві з метою набуття науково-виробничого досвіду, придбання практичних навичок, а також відпрацювання основних питань дипломного проектування. Виробнича практика проводиться на відповідних об'єктах (підприємствах і організаціях) і за змістом відповідає основним розділам певної дисципліни, або комплексу дисциплін.

Студентам видаються індивідуальні завдання з відпрацювання навичок творчого наукового характеру в умовах виробництва. Вони впроваджують нові методи досліджень, розробляють раціоналізаторські пропозиції, використовують методичні розробки окремих процесів за фахом, удосконалюють організацію і методи управління підприємством та його структурними підрозділами тощо. Виконані індивідуальні завдання оформляються у вигляді звітів з виробничої практики і захищаються перед комісією або на звітній конференції. Повне виконання програмних завдань допоможе студентам заглибитися у зміст дисципліни, що вивчається; сприятиме їх успішній підготовці до професійної управлінської діяльності на виробництві.

Практична підготовка проводиться в умовах професійної діяльності під організаційно-методичним керівництвом викладача вищого навчального закладу і фахівця з виробництва. Програма практики та її терміни визначаються навчальним планом. Організація практики регламентується „Положенням про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України”, затвердженим постановою Міністерства освіти і науки України. Практика студентів передбачає безперервність і послідовність її проведення при

одержанні достатнього обсягу практичних знань і умінь відповідно до освітньо-кваліфікаційного рівня. У залежності від спеціальності і спеціалізації студентів практика може бути: виробничою, навчальною, технологічною, економічною, науково-дослідною та ін. На молодших курсах однією з можливих задач практики може бути оволодіння студентами робочою професією, що відповідає спеціальності навчання.

Заключною ланкою практичної підготовки є *преддипломна практика* студентів, що проводиться перед завершенням дипломного проекту. Під час цієї практики поглиблюються і закріплюються теоретичні знання по всіх дисциплінах навчального плану, підбирається фактичний матеріал для виконання дипломного проекту (роботи).

Практика студентів вищих навчальних закладів проводиться на відповідних базах практики, що повинні відповідати необхідним вимогам програми.

При наявності у вищих навчальних закладах державних (регіональних) замовлень на підготовку фахівців, перелік баз практики надають галузеві органи, які формували замовлення на спеціалістів. При підготовці фахівців вищими навчальними закладами за цільовими договорами з підприємствами, організаціями, установами - бази практики передбачаються цими договорами.

У випадку, коли підготовка фахівців здійснюється за замовленням фізичних осіб, бази практики можуть забезпечувати ці особи (з урахуванням усіх вимог наскрізної програми) або ВНЗ, що визначається умовами договору (контракту) на підготовку фахівців. Студенти можуть самостійно (з дозволу відповідних кафедр) підбирати для себе місце проходження практики (пропонувати його).

До керівництва практикою залучаються досвідчені викладачі кафедр, а на виробництві - висококваліфіковані фахівці.

Керівник практики від вищого навчального закладу виконує наступні функції:

- забезпечує проведення всіх організаційних заходів перед від'їздом студентів на практику (проведення інструктажу про порядок проходження практики, видача програми і методичних рекомендацій, оформлення відряджень та ін.);

- повідомляє студентам про систему звітності про практику, прийнятої на кафедрі, а саме: надання письмового звіту, порядок його оформлення;

- у тісному контакті з керівником практики від виробництва забезпечує високу якість її проходження відповідно до програми;
- контролює забезпечення нормальних умов праці і побуту студентів.

При наявності вакантних місць студенти в період проходження практики можуть бути зараховані на штатні посади, якщо робота на них відповідає вимогам програми практики. При цьому не менше 50 % часу приділяється на загально професійну підготовку за програмою практики.

Студенти вищих навчальних закладів при проходженні практики зобов'язані: до початку практики одержати від керівника практики консультації щодо оформлення всіх необхідних документів; у повному обсязі виконувати всі завдання, передбачені програмою практики і вказівки її керівників; зібрати практичний матеріал і оформити його у формі звіту; вчасно представити і захистити звіт про практику.

Після закінчення терміну практики студенти звітують про виконання індивідуального завдання. Загальна і характерна форма звітності студента по практиці - це надання письмового звіту, підписаного й оціненого безпосередньо керівником практики. Письмовий звіт разом з іншими документами, пред'являється на резензування керівнику практики від навчального закладу.

Звіт повинен містити відомості про виконання студентом усіх розділів програми практики й індивідуальне завдання, висновки і пропозиції, список використаної літератури. Оформляється звіт за вимогами, що встановлює вищий навчальний заклад.

Звіт про практику захищається студентом у комісії, яка призначається завідувачем кафедри. До складу комісії входять провідні викладачі кафедри. Комісія приймає звіт у студентів протягом перших десяти днів семестру, що починається після практики. Оцінка за практику вноситься у заліково-екзаменаційну відомість і в залікову книжку студента.

Джерела фінансування практики студентів вищих навчальних закладів визначаються формою замовлення на фахівців (державна, контрактна). Витрати на практику студентів ВНЗ є складовою частиною загальних витрат на підготовку фахівців. Розмір витрат на практику студентів визначається кошторисом-калькуляцією, що розробляється вищим навчальним закладом. Проживання студентів-практикантів у гуртожитках або орендованих для цього житлових

приміщеннях, оплачується вищим навчальним закладом у межах цих витрат.

Студентам-практикантам на період практики, що проводиться за межами місця розташування вищих навчальних закладів, нараховуються відрядні за рахунок витрат на практичну підготовку в розмірах, установлених чинним законодавством.

Стажування студентів магістратури

У відповідності до сучасних соціальних замовлень підготовка магістрів вищої кваліфікації повинна ґрунтуватися на основі поєднання теоретичної та практичної підготовки зі стажуванням на об'єктах виробництва.

Стажування магістрантів – це комплексний процес активного, дієвого засвоєння виробничого досвіду шляхом виконання відповідних функцій і прийняття управлінських рішень на посадах, передбачених освітньо-кваліфікаційним рівнем „Магістр”. У процесі стажування магістранти виконують види діяльності, які визначаються освітньо-професійною програмою підготовки і освітньо-кваліфікаційною характеристикою відповідної спеціальності

Мета стажування – в системі виробничого середовища набути вміння і навички самостійно приймати науково обґрунтовані рішення на основі пізнання об'єктивних законів і закономірностей виробництва, застосування наукових принципів менеджменту, опрацювати методологію процесу управління виробничою і обслуговуючою сферами з активною роллю магістранта.

Стажування надає можливість слухачам магістратури мати реальну практичну взаємодію у системі управління господарських формувань на основі активного самостійного набуття умінь і навичок управлінської діяльності, засвоєння виробничого досвіду і втілення у життя сучасних принципів суспільного життя.

У відповідності до загальної мети доцільно визначити *загальні завдання стажування магістрів*:

1. Ознайомитися зі структурою і змістом виробничого процесу підприємств і організацій різноманітних організаційно-правових форм господарювання, з особливостями роботи колективних і колегіальних органів управління, керівників і спеціалістів господарських формувань.

2. Вивчити організаційні форми виробничої взаємодії у трудових колективах, навчитися творчо застосовувати знання і

методи управління, засвоєні під час вивчення дисциплін професійно-орієнтованої підготовки.

3. Навчитися планувати, організовувати і аналізувати різноманітні виробничі процеси, використовувати найбільш ефективні методи управління, виховання і розвитку трудових колективів і окремих працівників;

4. Набути початкового досвіду ведення науково-дослідної роботи, дослідно-експериментальних форм виробничої діяльності.

5. Ознайомитися з виробничим досвідом адміністративно-управлінського персоналу господарських формувань, апробувати найбільш ефективні прийоми і методи управління, що застосовуються в системі галузевого менеджменту.

6. Порівняти теоретичні здобутки сучасної економічної науки з реальним станом розвитку виробництва і визначити заходи з удосконалення окремих підсистем управління на підприємстві.

7. На основі аналізу господарського механізму об'єкта стажування та загальних проблемних питань розвитку народного господарства України підготувати звіт у формі наукової статті з доповіддю на звітній науково-практичній конференції за підсумками стажування (тематику наукової статті магістрант узгоджує з науковим керівником).

8. Зібрати аналітично-дослідний матеріал для виконання магістерської роботи у відповідності до загальних вимог.

Організація проходження стажування

Стажування для студентів магістратури організується випусковими кафедрами терміном, визначеним відповідною програмою підготовки (зазвичай 4-8 тижнів) і закінчується заліком. *Предметом стажування* є системно організований виробничий процес управління виробництвом на підприємствах різноманітних форм власності і господарювання. Магістранти знайомляться з особливостями організації процесу управління виробництвом, практичними прийомами, методами, технікою і технологією галузевого менеджменту на прикладі виробничої діяльності окремих керівників і спеціалістів.

Студенти магістратури здійснюють управлінські функції, працюючи стажистами на посадах керівників і спеціалістів структурних підрозділів (начальник цеху, бригадир, економіст, маркетолог, диспетчер тощо) згідно з графіком і індивідуальним планом, розробленим разом з керівником стажування від

підприємства. Зміст виконаних завдань магістрант викладає у щоденнику, який у кінці стажування разом із науково-практичним звітом (науковою статтею) подає на кафедру.

Під час стажування магістри обов'язково беруть участь у громадському житті підприємства (відвідування засідань, нарад, зборів трудового колективу та інших суспільних процедур).

Керівництво стажуванням

Загальне керівництво стажуванням покладається на завідувачів керуючих стажуванням кафедр. Щоденне керівництво на об'єкті стажування здійснює один із працівників управлінського персоналу (керівник підприємства, головний економіст). Він інструктує, консультує та надає магістрам необхідні дані для формування досвіду виробничої діяльності.

Керуючі стажуванням кафедри зобов'язані:

- організувати проведення інструктажу про порядок проходження стажування;
- надати магістрантам форми необхідних документів з організації процесу управління виробничими об'єктами (бізнес-план, типові положення і посадові інструкції управлінського персоналу, схеми організаційних структур управління, нормативні матеріали з оптимізації економічних, організаційних, технічних і технологічних параметрів системи операційного менеджменту тощо);
- повідомити магістрів про систему звітності про стажування (підготовка до видання наукової статті з виступом на звітній науковій конференції за напрацьованим статистичним матеріалом);
- у тісному контакті з магістрами забезпечити високу якість проходження стажування відповідно до вимог програми;
- контролювати забезпечення нормальних умов організації праці магістрів, знайомлячись з наявним виробничим процесом.

Організація діяльності стажистів на виробництві

Магістрантам під час стажування необхідно бути готовими до активної виробничої діяльності і виконання всіх функцій управлінського працівника. Специфіка стажування полягає у тому, що поява у господарстві стажистів – неординарна подія для співробітників підприємства, які не упустили можливості перевірити теоретичні здібності і професійні вміння майбутніх менеджерів. Випробування виробничим колективом – найбільш ефективний спосіб відчутти специфіку професії керівника і визначити для себе

направленість подальшого професійного становлення і удосконалення. У цих умовах важливо достойно показати себе не тільки професійно підготовленим працівником, але й управлінцем-вихователем, методистом, організатором виробничих колективів. Допомогти магістру у виборі управлінських засобів, прийомів і методів доможуть знання теорії менеджменту, його системних концепцій в умовах реформування усіх сфер виробництва.

У перший день перебування у господарстві студенти магістратури зустрічаються із керівником підприємства або його замісником. Проводиться бесіда про діяльність даного формування, його специфіку, цілі, структуру, традиції, завдання трудового колективу, визначається керівник стажування від підприємства, складається календарний план.

Магістрант повинен бути призначений наказом керівника підприємства стажистом на певну посаду (можливий варіант ротації за декількома посадами). Він повинен ознайомитися із своїми посадовими обов'язками, положенням про діяльність структурного підрозділу в якому працює. Керівник підприємства офіційно представляє стажиста виробничому колективу, знайомить його з окремими керівниками структурних підрозділів господарства, головними і рядовими спеціалістами, які можуть виступати у ролі кураторів з окремих видів виробничої діяльності.

Надалі вивчається виробнича документація: нормативно-правові документи-регламенти (статут, установчий договір, положення про структурні підрозділи і служби, посадові інструкції, правила внутрішнього розпорядку); плани, звіти, робочі програми, економічні нормативи, комп'ютерна база даних тощо).

Перший тиждень стажування носить ознайомлювальний, але не пасивний характер. Магістранти відвідують виробничі об'єкти відповідно до календарного плану. Під час їх відвідання слухачам магістратури бажано у своєму щоденнику робити записи, нотатки, проводити аналіз виконання організаційних повноважень за відповідними функціями управління. Осмислюються і беруться на озброєння найбільш ефективні форми і методи роботи працівників.

Після щоденного ознайомлення з особливостями виробничого процесу бажана коротка бесіда з керівником. Стажисту важливо знайти спосіб викласти свою позитивну думку про найбільш цікаві методи, прийоми та інші засоби управління, поставити питання спеціалісту і вислухати його поради. Не варто акцентувати свою

увагу на критиці тих або інших ситуацій, що були виявлені під час керування певним об'єктом, краще спробувати проаналізувати їх як проблемні, виробничі ситуації і знайти шляхи їх вирішення. При цьому аналітичний матеріал необхідно групувати за змістом і підготовлювати його для подання у науковій статті.

Своєчасна орієнтація майбутнього фахівця на конкретні посади з визначенням конкретних завдань буде сприяти формуванню мотивації магістра до навчання, прагненню пізнати секрети професії менеджера. Фахівцю прийдеться працювати з людьми. Стиль його діяльності повинен характеризуватися технологією економічного мислення, адже стажування визначає виробничі ситуації, обумовлені одночасно економічним потенціалом підприємства, кваліфікацією співробітників, атмосферою колективу, зовнішніми обставинами.

Лінія поведінки і дій фахівця виробляється не умоглядно, а в процесі інтенсивної роботи, взаємодії, взаєморозуміння усередині колективу і за його межами. Ефективно працювати фахівець може тоді, коли за методами роботи стоять знання законів життя, розуміння його у всьому різноманітті економічно-соціальних проблем суспільства.

4.6. ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Методологія організації самостійної та індивідуальної роботи за кредитно-модульною технологією передбачає переорієнтацію із лекційно-інформативної на *індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану* форму та на організацію *самоосвіти* студента. За таких умов викладач має стати каталізатором навчання, генератором ідей, забезпечити професійну самореалізацію особистості і формування її кваліфікаційного рівня.

За Болонською угодою навчальний час самостійної і індивідуальної роботи регламентується і повинен становити не менше 50 % загального обсягу трудомісткості навчання.

Самостійна робота студентів

Основна задача навчального процесу у вищому навчальному закладі - навчити студента працювати і поповнювати свої знання самостійно. *Самостійна і індивідуальна робота студента* – це форми навчального процесу у ВНЗ, що є основним засобом

оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять.

Студент повинен не тільки засвоїти відповідну навчальну програму, але й придбати навички самостійної роботи. Студент має можливість планувати і проводити самостійну роботу в широких межах. Її питома вага підвищується від перших до старших курсів. Щодня потрібно затрачати на самостійну роботу 3-4 години. Хоча здатності і можливості студентів до самостійної роботи різні, загальні вимоги до організації такої роботи однакові для усіх: регулярність і систематичність, виділення головного в будь-якому матеріалі, розуміння його, а не заучування; завзятість і сталість вольових зусиль.

Завдання самостійної роботи у вищому навчальному закладі навчити студента: творчо і самостійно працювати; планувати особисту стратегію навчання; раціонально організовувати свій час; працювати з комп'ютером; опрацьовувати літературні джерела; виконувати дослідницьку роботу, аналізувати та інтерпретувати результати наукових досліджень та ін.

В основі самостійної роботи студента лежить поняття самостійності. Під *самостійністю* розуміють здатність людини виконати певні дії чи цілий комплекс дій без безпосередньої допомоги з боку іншої людини чи технічних засобів, що її замінюють, керуючись лише власним досвідом. Ця здатність індивіду лежить в основі його самостійної діяльності. Доцільно виділити два види самостійності: *змістовну і організаційну*.

Під змістовною самостійністю розуміють здатність людини приймати на певному рівні правильні рішення без допомоги зі сторони. Організаційна самостійність виражається у вмінні людини організувати свою самостійну роботу по реалізації прийнятого рішення. Казати про реальну самостійність можна лише тоді, коли їй властиві обидва види самостійності.

Базуючись на рівнях засвоєння творчого досвіду (впізнавання, відтворення, застосування, творчість) можна відповідно виділити чотири рівні змістовної самостійності: *1- виконавча самостійність; 2- самостійність в типових ситуаціях; 3- самостійність в нетипових ситуаціях; 4- творча самостійність*.

Формування змістовної самостійності в конкретній сфері діяльності, як і засвоєння досвіду, характеризується послідовністю. Тобто, змістовна самостійність починає формуватися з першого

рівня, а закінчується четвертим. Слід зауважити, що у цьому контексті існує суттєва проблема – досягнення високого рівня інформативного і дидактичного забезпечення навчального процесу, адже міра самоуправління навчальної діяльності у студентів тісно пов'язана з повнотою представлення викладачем даних про структуру і засоби навчання і контролю. Студенти вже на початку семестру повинні знати, що вони мають опанувати, що від них вимагається, якими будуть критерії оцінювання його знань, скільки балів і за що вони можуть отримати під час поточних та підсумкових контрольних заходів. Для цього на стендах, у картках-пам'ятках, відповідних сайтах університету по кожній з дисциплін слід розмістити відповідні навчально-методичні матеріали.

Форми самостійної роботи студентів: домашні завдання; опрацювання літературних джерел; робота у комп'ютерних мережах; складання анотацій модулів; оцінка професійних ситуацій; підготовка конспекту лекцій і практичних завдань.

Рекомендації щодо організації ефективної самостійної та індивідуальної роботи полягають у наступному.

По-перше, міцні знання закріплюються у пам'яті при багаторазовому повторенні, тому необхідно систематично і планомірно вивчати навчальний курс у повному обсязі, а перед іспитом тільки освіжити матеріал у пам'яті, привести його в систему.

По-друге, організація самостійної роботи базується на попередніх (базових) знаннях. Важливо дотримання принципу зустрічної активності студента на лекції: „мало слухати - треба чути, мало дивитися - треба бачити”, оскільки в процесі будь-якої діяльності виникають кризи уваги. Так, за психологічними дослідженнями, у ході слухання лекції перша криза уваги настає через 14-18 хвилин після її початку, друга – ще через 11-14 хвилин, третя - через 9-11 хвилин після другої кризи, наступні повторюються постійно через 4-8 хвилин. Тому потрібно навчитися мистецтву відпочинку, що істотно підвищить активність уваги.

По-третє, для раціоналізації використання часу доцільно проводити його аналіз і виявляти раціональність тих чи інших витрат. Рекомендується така примірна структура використання часу протягом доби для студентів: аудиторна робота – 8 годин; самостійна і індивідуальна робота - 4 години; вільний час - 4 години; сон - 8 годин. Періодично (погодинно) необхідно робити невеликі перерви (5-10) хвилин. Кращий відпочинок - фізично активний. Щоденний

відпочинок (не менш однієї години на добу) - найкраще проводити на свіжому повітрі.

Самостійна робота дозволяє студентам ефективно відпрацьовувати професійні вміння та навички. Однак, така робота повинна бути індивідуальною із врахуванням рівня творчих можливостей студентів, їх навчальних здобутків, інтересів, потреб, навчальної активності тощо.

Індивідуальна робота студентів

Індивідуальна робота - пов'язана з урахуванням індивідуальних відмінностей студентів, таких як: характер протікання процесів мислення, рівень знань і вмінь, працездатність, рівень пізнавальної і практичної самостійності, рівень вольового розвитку тощо.

Індивідуальна робота передбачає створення умов для розкриття індивідуальних творчих здібностей студентів. Студент може виконувати індивідуальну роботу як під керівництвом викладача або самостійно у позааудиторний час за окремим графіком з урахуванням особистих потреб і можливостей. Особливо актуально це питання стоїть сьогодні, коли студенти інколи змушені відволікатися від навчального процесу – вони працюють, заробляючи кошти за навчання, допомагають близьким, іноді хворіють, а іноді через психологічні особливості не бажають працювати у груповій динаміці. Безумовно необхідно створити таку дидактичну систему, яка б була розрахована і на такий контингент. Необхідно надати можливість студентам працювати індивідуально.

В основі індивідуальної роботи лежить *принцип індивідуалізації*. Індивідуалізацію діяльності студента можна розглядати у двох аспектах: 1- *як процес* (суб'єктивно-особистісна зорієнтована діяльність, яка пов'язана з психологічними потребами і мотивами особистості); 2- *як форма* (це способи індивідуально-особистісних варіантів досягнення цілей навчання).

Індивідуальна робота студентів передбачає такі форми:

- *індивідуальні навчально-дослідні завдання* (вид позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, навчально-дослідницького чи проектно-конструкторського характеру, яке використовується в процесі вивчення програмного матеріалу дисципліни і завершується контролем);

- *консультації* (вид навчальних занять, що проводяться з окремими студентами з метою підвищення рівня їх підготовки та розкриття індивідуальних творчих здібностей);

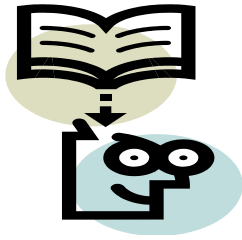
- *курсів, дипломні і магістерські проекти;*
- *розв'язання розрахункових (ситуативних) задач за варіативним принципом;*
- *аналіз і оцінка професійних ситуацій;*
- *підготовка рефератів;*
- *складання тематичних;*
- *анотації прочитаної додаткової літератури;*
- *виконання наукових робіт;*
- *підготовка наукових доповідей і публікацій.*

Індивідуальні завдання видаються студентам у заздалегідь визначений термін. Індивідуальне завдання виконується студентом самостійно при консультуванні з викладачем. Допускаються варіанти виконання індивідуальної комплексної тематики декількома студентами.

Для залучення студентів до індивідуальної роботи у вищому навчальному закладі використовуються різноманітні форми:

- виробничі і навчальні практики;
- стажування спеціалістів;
- лекторська робота з розповсюдження наукових знань серед ліцеїстів та студентів–першокурсників;
- студентські наукові гуртки;
- предметні наукові олімпіади;
- наукові семінари і конференції;
- конкурси наукових робіт;
- конкурси наукових грантів;
- виставки творчих і наукових робіт;
- участь у роботі наукових лабораторій кафедри;
- участь у виконанні госпрозрахункової тематики кафедри;
- участь у роботі студентського наукового товариства;
- запровадження творчих наукових проектів.

За численними дослідженнями автора, рівень самостійності та індивідуалізації навчально-творчої діяльності студентів є основною факторною ознакою, яка активно впливає на такі критерії якості підготовки спеціалістів, як: сформованість творчого досвіду, міцність знань, продуктивність навчання, системність мислення, науковий рівень одержаних знань, рівень професійної адаптації та ін.

Питання для самоконтролю знань

1. Лекція, її функція і класифікація
2. Етапи підготовки лекції та композиційна структура доповіді
3. Особливості використання лектором лінгвістичних, паралінгвістичних і кінетичних способів впливу на аудиторію
4. Критерії оцінки лекції і лекційної майстерності
5. Практичне заняття, його мета, функції і структура
6. Організація проведення практичного (семінарського) заняття
7. Критерії оцінки якості проведення практичних занять
8. Контроль, його мета і функції
9. Види контролю (поточний, проміжний, підсумковий)
10. Розробка екзаменаційних білетів і питань до заліків
11. Підготовка і організація проведення екзамену і заліку
12. Критерії оцінки знань студентів
13. Критерії оцінки якості проведення іспитів і заліків
14. Мета і завдання курсового і дипломного проектування
15. Структура курсового і дипломного проекту. Вимоги до оформлення курсових і дипломних проектів
16. Організація роботи студента над курсовим і дипломним проектом
17. Організація захисту курсових і дипломних проектів
18. Мета і завдання практичної підготовки студентів.
19. Види практик, особливості їх проведення
20. Організація проведення стажування магістрів
21. Організація захисту звітів з виробничої практики
22. Мета і завдання самостійної роботи студентів
23. Форми самостійної роботи студентів
24. Управління самостійною роботою студентів
25. Індивідуалізація самостійної роботи студентів
26. Форми індивідуальної роботи студентів
27. Форми залучення студентів до індивідуальної роботи

Розділ 5. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

5.1. Інноваційні педагогічні технології активізації навчання

5.2. Методи та форми активізації процесу навчання

5.3. Організація проблемного навчання

5.4. Дистанційна система освіти

Педагогічні технології активізації навчального процесу. Дистанційне навчання. Програмоване навчання. Теорія поетапного формування розумових дій П.Я.Гальперіна. Теорія управління процесом засвоєння знань Н.Ф.Талізінної. Алгоритмічний процес у педагогіці. Суб'єкт-суб'єктні відносини у навчальному процесі. Методи навчання. Проблемно-пошукові методи навчання. Логічні методи. Методи формування зацікавленості до навчання. Ігрове проектування. Операційно-рольові і ділові ігри. Методика розробки та організація проведення ділових ігор. Організація проблемного навчання.

„Голова учня – це не посудина, яку треба наповнити, а факел, який треба запалити”

(Плутарх)

5.1. ІННОВАЦІЙНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

На сьогоднішній день відомо безліч підходів, що використовуються для активізації педагогічного процесу. *Наприклад*, теорія вільного виховання, що існувала раніше, мала чимало цінних моментів. Серед них: вимоги надання педагогу і учню права на вільну творчу діяльність, прояв своєї індивідуальності. Однак важко погодитися з ідеями вільного виховання, що відкидають керовані педагогічні системи, а також знижують значення принципу системності та послідовності в педагогіці.

В умовах науково-технічної революції помітний вплив на педагогіку чинить філософія технократизму, що сформулювала течію „технократичної педагогіки”. Для неї характерно: абсолютизація технічних засобів навчання у педагогічний процес; технологічна орієнтація педагогіки; а також дослідження питань, що пов'язані з плануванням, організацією навчального процесу, розробкою нових методів навчання. Позитивним аспектом даної течії є те, що “технократична педагогіка” наполягає на формуванні конкретних

цілей на кожному етапі навчання, що сприяє активізації пізнавальної діяльності студентів.

“Соціологізаторська педагогіка” базується на ідеях організованого структурного починання в рамках широкого соціального спілкування. На зміну основній схемі педагогічної взаємодії “особистість-особистість”, де педагог є активною стороною, приходиться схема “особистість-група”. Педагог тут такий же рівноправний учасник спілкування, як і члени кожної конкретної групи. Позитивним моментом цієї теорії є реалізація суб’єкт-суб’єктних відносин в процесі навчання, але з іншого боку критикується недостатня роль педагога в процесі “неформального навчання”.

“Біхевіористська педагогіка”. Якщо “соціологізаторська педагогіка” абсолютизує роль соціального середовища, то біологічні течії в педагогіці зводять в абсолют вроджені дані. Теоретичною основою біологічних течій є біхевіоризм, що виник на початку двадцятого століття. Це вчення розглядає процес пізнання і зводиться до визначення змісту зв’язків між стимулом і реакцією на цей стимул. Неправомірно відмовляючись від пізнання закономірностей навчання, біхевіористи висувають ідею про максимальне управління пізнавальною діяльністю учнів. На їх думку, певні, зарані відомі і чітко продумані поведінкові акти педагога ведуть до формування потрібних поведінкових актів учнів. Слід зауважити, що формула “стимул - реакція - підкріплення” занадто примітивна для аналізу процесу навчання. Однак саме біхевіоризм став основою для появи цілого ряду течій в педагогіці (технократичний підхід, програмоване навчання та ін.).

Програмоване навчання (або кібернетичний підхід) було вперше сформульоване на початку 50-х років і стало продовженням біхевіористичного підходу. Згідно з цією концепцією, спеціальна програма навчання виконує функції управління навчальним процесом. Ця програма відсилає учня до підручників, енциклопедій та інших джерел інформації; доручає йому проведення спостережень, експериментів, бесід; за результатами контролю встановлює необхідність повторення матеріалу; вказує способи використання одержаних знань на практиці тощо. Процес навчання при цьому підданий жорсткому контролю, що не завжди сприяє створенню передумов для пошуку шляхів успішного управління пізнавальною діяльністю учнів.

Теорія поетапного формування розумових дій (психологічний підхід), створена П.Я. Гальперіним і продовжена у працях Н.Ф.Тализіної, розкриває психологічні особливості процесу засвоєння знань. В її основі лежать фундаментальні принципи психології: 1) діяльнісний підхід до предмету психології; 2) визнання єдності психіки із зовнішньою практичною діяльністю; 3) розуміння соціальної природи психічної діяльності людини.

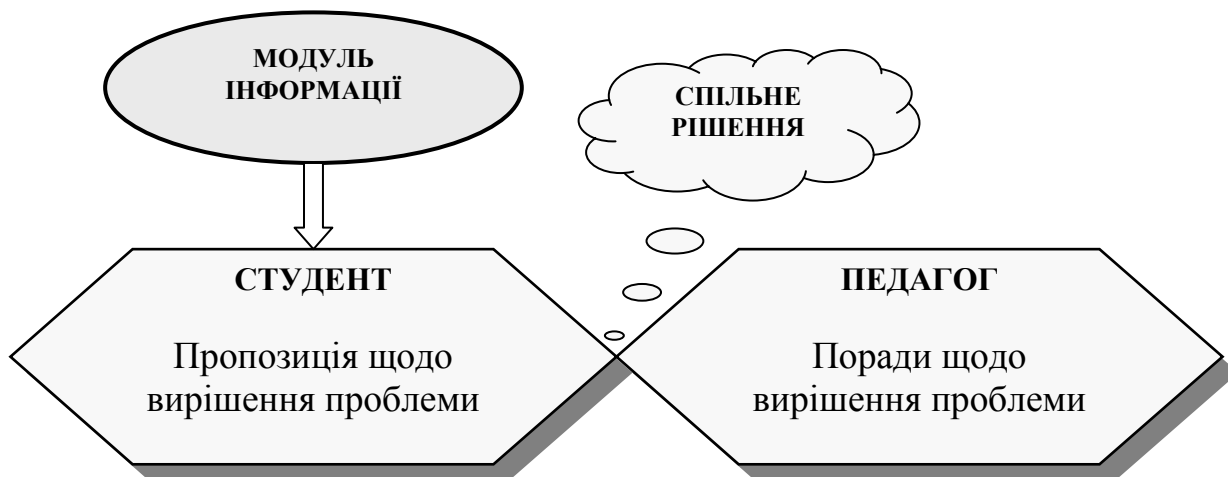
Концепція П.Я.Гальперіна принципово відрізняється від біхевіористичної тим, що спрямована на аналіз процесу засвоєння пізнавальної діяльності учнів, а не констатацію лише залежності результатів цієї діяльності від впливу на учня. Згідно з цією концепцією, окрема дія виділяється як одиниця аналізу пізнавальної діяльності та як центральний ланцюг управління процесом її формування. Тобто, дія розглядається як своєрідна мікросистема управління, що містить: 1- “керуючий орган” (орієнтовну частину дії); 2- “робочий орган” (виконавчу частину дії); 3- „слідкуючий механізм” (контрольна частина).

З'єднуючи психологічний і кібернетичний підходи, Н.Ф.Тализіна будує теорію управління процесом засвоєння знань, що відкриває новий шлях до програмованого навчання і створює можливість управління ним як процесом, а не за кінцевим результатом. Дійсно, проблема управління педагогічним процесом є однією з корінних проблем педагогіки. Під управлінням розуміють свідомий вплив на об'єкт (процес) управління з урахуванням його стану і який веде до поліпшення функціонування чи розвитку даного об'єкту з урахуванням поставленої мети. Керувати - значить висувати перед індивідом чи колективом визначену мету, планувати і організовувати роботу, мотивувати і контролювати заплановану діяльність. За словами Н.Ф.Тализіної, “керувати - це не пригнічувати, не нав'язувати процесу хід, що суперечить його природі, а навпаки, максимально враховувати природу процесу”.

Педагогічний процес - це глибоко соціальний процес. У педагогіці об'єктом управління виступає діяльність особи в її розвитку і ні в якому випадку сама особа. Мета управління при цьому - розвиток конкретних якостей особистості. Науковці у галузі теорії і практики педагогіки одностайні в думці, що загальні цілі формуються під впливом соціальних замовлень суспільства. Але, у питанні про те, хто здійснює управління конкретизованим процесом розвитку особи, думки розбігаються. Одні надають перевагу керуючим засобам у

вигляді навчальних програм, інші акцентують управлінську роль педагога.

В останній час педагогічна наука все частіше звертає увагу на педагогічний процес, заснований на *суб'єкт-суб'єктних відносинах*, які визнають управлінську функцію педагога і функцію самоуправління учня (рис. 6).

Рис. 6. Механізм суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога і студента

Даний підхід активізує і стимулює студентів до творчої роботи, надає процесу засвоєння знань цілеспрямованості і сприяє більш ефективній педагогічній діяльності. Дійсно, процес навчання функціонує найбільш ефективно тоді, коли є оптимальна міра співвідношення між управлінням і самоуправлінням. Так, занадто жорстке управління діяльністю позбавляє учнів ініціативи і творчості, а надмірне зменшення керівної ролі педагога призводить до зниження рівня мотивації до навчання.

Алгоритмічний підхід. Рішенню проблем управління навчальною діяльністю сприяє алгоритмічний підхід до побудови процесу навчання, витoki якого криються в надрах теорії програмованого навчання. Під алгоритмом розуміють систему умов і правил виконання певного ряду дій. Особливості алгоритму полягають в тому, що він являє собою інформацію і слугує джерелом для її обробки. У такому програмованому навчанні дії навчальної системи і дії учня зв'язані в одну цілісну систему під управлінням одного алгоритму.

Значний крок у розвитку алгоритмічного підходу до навчання зробив В.П. Беспалько [6], що подав дидактичний процес як

сукупність двох алгоритмів: *функціонування і управління*. Алгоритм функціонування розглядається як система послідовних дій, що виконуються учнем, а алгоритм управління - як збір і обробка необхідної інформації та прийняття рішень. Вчений прийшов до висновку, що управлінський вплив педагога повинен бути диференційованим в залежності від рівня засвоєння матеріалу. Критерієм, що визначає рівень засвоєння навчального матеріалу є коефіцієнт K_{α} , який відображає відношення між кількістю успішно виконаних студентом операцій (А) та загальною кількістю заданих операцій (П):

$$K_{\alpha} = A / П$$

Якщо $K_{\alpha} > 0,7$, можна вважати, що діяльність на даному етапі засвоєна. Проведені вченим експерименти показують, що в період початкової організації творчого досвіду ($K_{\alpha} = 0...0,7$) потрібен активний управлінський вплив педагога у навчальний процес діяльності учня. При $K_{\alpha} = 0,7...1$ управлінський вплив повинен слабшати і замінюватися самоуправлінням учня. Тобто на цьому етапі учень сам здійснює управляючий вплив - слідкує за діяльністю, виконує її контроль і корекцію. В.П. Беспалько, спираючись на результати своїх експериментів пропонує нормувати коефіцієнт засвоєння за інтервалами і співвідносити його з відповідною оцінкою за 4-бальною шкалою (табл. 11) [6, с. 104-105].

11. Співвідношення рівня засвоєння навчального матеріалу (K_{α}) з чотирибальною шкалою оцінок

Рівень засвоєння навчального матеріалу, K_{α}	0,9 - 1,0	0,8 - 0,9	0,7 - 0,8	Менше 0,7
Оцінка	5	4	3	2

5.2. МЕТОДИ ТА ФОРМИ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Багатьма дослідженнями у галузі педагогіки доведено, що тільки активний навчений процес є базовою основою формування висококваліфікованих спеціалістів. Дидактичними формами, що найбільше сприяють активізації навчального процесу є ігрові форми - ігрове проектування, навчальна гра. Крім того, досить висока

активність студентів може бути реалізована (при вмілій організації) за індивідуально-самостійною навчально-творчою діяльністю. Кожну з форм навчання можна зробити досить активною, якщо викладач розглядає організацію навчального процесу з точки зору принципів стимулювання активності студентів і бінарності (участі в процесі навчання двох сторін - викладача і студента). Вважається, якщо 50 % часу на заняттях студент проводить активну навчально-творчу діяльність, тобто виконує індивідуальну роботу, то таку форму навчання можна вважати активною.

Методи навчання - це система способів, прийомів, засобів, послідовних дій викладача і студентів на заняттях, спрямована на досягнення навчальних, дидактичних і виховних цілей і задач. Тобто - оволодіння знаннями, уміннями, навичками і досвідом виховання.

У дидактиці розрізняють загальні і спеціальні методи навчання. *Загальні методи* (розповідь, лекція, ілюстрація, бесіда) застосовують при вивченні різних дисциплін. *Спеціальні методи* залежать від специфіки вивчення дисципліни. Це методи різноманітних досліджень пошукового характеру.

У залежності від джерел одержання знань методи навчання поділяються на *словесні* (інформаційні), *наочні* і *практичні*. Словесні методи розділяють на монологічні (пояснення, лекція, інструктаж) і діалогові (бесіда, семінар, диспут, дискусія). Наочні методи включають ілюстрацію (плакат, діапозитив); демонстрацію (відеофільм, мультимедійний файл); спостереження (технологія, операція). До практичних методів відноситься самостійна робота, моделювання, виконання розрахункових завдань.

Проблемно-пошуковими методами є: дійові (рішення задач, побудова графіків); евристичні (бесіда, обговорення, дискусія); пошуковий (курсове проектування); дослідницькі (наукова праця, дипломне проектування); методи проблемного викладу навчального матеріалу.

Логічні методи включають індуктивний (від часткового до загального); дедуктивний (від загального до часткового); аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, абстрагування.

Відомо, що для того, щоб навчальний матеріал краще засвоювався, необхідно викликати інтерес до нього з боку студентів, а також реалізувати систему заохочення їх навчальної діяльності. Основними способами і прийомами мотивації навчання є: висока

педагогічна майстерність (професіоналізм, емоційність, красномовство), авторитет викладача, використання наочних засобів, об'єктивність оцінок, застосування рейтингової форми контролю тощо. Крім того, навчання може мотивуватися за допомогою ігрових форм і методів навчання.

Методи формування інтересу до навчання поділяють на методи інтелектуальної колективної діяльності й імітаційні. Основою *методів інтелектуальної колективної діяльності* є наявність колективної думки, пізнавальної суперечки при високій активності студентів. До них відносяться обговорення, дискусії, конкурси, метод „мозкової атаки”. *Імітаційні методи навчання* пов'язані з імітацією визначеного процесу, явища, системи управління.

До *імітаційних індивідуальних методів* відносяться імітаційні вправи, аналіз виробничих ситуацій, метод тренажу та ін. *Імітаційні колективні методи* включають розподіл ролей, ігрове проектування, ділові ігри. Імітаційні методи найбільш активні. Вони сприяють формуванню професійних, організаційних і управлінських умінь.

Основні етапи організації імітаційних методів: постановка проблеми, мети і задач; розподіл ролей і визначення функцій різних посадових осіб; розмежування інтересів учасників; обговорення проблеми (самостійні рішення й аналіз можливих перешкод); визначення переможців, стимулювання і підведення підсумків.

Метод розподілу ролей дає можливість придбати професійні навички й уміння. Він найбільш ефективний при вирішенні проблем, не зорієнтованих на який-небудь один критерій. Ігрове проектування - це об'єднання аналізу конкретної ситуації з розподілом ролей.

У залежності від поставлених цілей і задач, місця й умов проведення навчального процесу імітаційні моделі можна класифікувати на *операційно-рольові і навчальні (ділові)*. Операційно-рольова гра - форма створення предметного і соціального середовища професійної діяльності, моделювання систем відносин, характеристик для визначеного виду практичної роботи.

За допомогою навчальних (ділових) ігор можна змодельовати адекватні умови для придбання навичок фахівця. При цьому навчання носить колективний характер. Під час ділових ігор студенту пропонується виконувати дії, що складають основу його професійної діяльності. Відмінність полягає у тому, що результати прийнятих їм рішень відбиваються на моделі, а не в реальній ситуації. Це дає можливість не боятися негативних результатів прийнятих рішень,

кілька разів повторювати визначені дії для закріплення навичок їх виконання.

За допомогою *проблемно-орієнтованих (методологічних) ігор* визначають складні проблеми і шляхи їх вирішення в різних сферах. Вони вимагають більше часу, і можуть бути рекомендовані як методи підвищення кваліфікації.

Атестаційні ділові ігри використовують при атестації кадрів, для визначення їх компетентності. У ході такої гри керівник визначає помилки контрольних гравців і пропонує напрямки удосконалення фахових здібностей.

Навчальні рольові ігри розвивають аналітичні здібності, сприяють прийняттю правильних рішень у різних соціально-психологічних і виробничих ситуаціях. Ці ігри необхідно використовувати для зменшення періоду адаптації молодих фахівців, закріплення в них відповідних навичок і умінь.

Навчальні педагогічні ігри використовуються для вибору оптимальних рішень, що навчають методам і прийомам діяльності у реальних умовах. Ця гра вимагає від учасників знань не тільки конкретної теми, але й основ педагогіки і психології. У формі таких ігор можна проводити самостійну роботу студентів, практичні і семінарські заняття, на яких можна виноситися матеріал довільного змісту, уже викладений у лекційному курсі, але потребуючий повторення, деталізації і творчого осмислювання.

Методика й етапи розробки ділових ігор

У ході підготовки до ділової гри її організатори повинні врахувати наступні аспекти.

1. Визначення проблеми, мети, задач і етапів гри (підготовчий, дійовий, підведення підсумків і обговорення гри).
2. Створення імітаційної моделі гри.
3. Розробка поетапного підведення підсумків і методики гри з урахуванням послідовності.
4. Розподіл ролей, визначення функцій учасників.
5. Розробка інструкцій, процедур і функцій учасників гри на кожному її етапі.
6. Розробка додатків до гри (методичних посібників, технічних засобів, приладів тощо).
7. Підготовка форм аналізу результатів гри, стратегії зміни ходу гри, можливих відхилень від запланованої ситуації.

Процес підготовки і проведення ділової гри включає ряд етапів, зміст яких може трохи змінюватися у зв'язку з особливостями проведення тієї чи іншої гри. Однак суть кожного з етапів у цілому зберігається.

Етапи підготовки і проведення ділової гри:

I. Підготовчо-організаційно-психологічний етап:

- ◆ виявлення неформальних груп у студентській групі;
- ◆ виявлення лідерів неформальних груп;
- ◆ призначення лідерів для гри;
- ◆ формування у студентів мотиваційного підходу до навчання.

II. Планування гри:

- ◆ вибір вузлових тем програми;
- ◆ вибір теми для гри;
- ◆ призначення конкретного терміну гри;
- ◆ розробка сценарію.

III. Підготовка творчих проблемних ситуацій:

- ◆ визначення можливих помилок в організації гри;
- ◆ розробка системи питань для дискусії.

IV. Робота з лідерами гри:

- ◆ остаточне закріплення функціональних ролей за сценарієм;
- ◆ підбір критеріїв для аналізу гри.

V. Цільові настанови колективу (елементи мозкового штурму).

VI. Підготовка аудиторії і матеріалів.

VII. Безпосереднє проведення гри:

- ◆ вибір стратегії викладача у даній ситуації;
- ◆ вибір місця викладача;
- ◆ поведження викладача під час гри;
- ◆ підготовка і проведення іншого заняття у випадку зриву гри.

VIII. Оцінка гри слухачами:

- ◆ загальна оцінка гри лідером;
- ◆ оцінка студентами конкретних ситуацій і дій;
- ◆ оцінка студентами дій лідера;
- ◆ оцінка всієї гри й аналіз дій студентів опонентом лідера.

IX. Аналіз гри викладачем.

- ◆ визначення сильних і слабких сторін у діях студентів;
- ◆ створення сприятливого мікроклімату по закінченні гри;
- ◆ підведення загальних підсумків.

5.3. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ

Більшість авторів, що проводять педагогічні дослідження, основним недоліком традиційного методу вважають пасивність навчання. Ця пасивність є наслідком двох причин: 1) перебільшення ролі пам'яті; 2) слабкий розвиток психології навчання, що приводить до ототожнення навчання і запам'ятовування. Така позиція придушує допитливість і самостійності розумової діяльності студентів.

Звичайно, процес активної розумової діяльності аж ніяк не передбачають відмову від використання пам'яті. Вона завжди буде відігравати важливу роль у будь-якому процесі навчання. Необхідно лише на перше місце у навчанні поставити мислення і діяльність студентів.

Проблемне навчання - це така система методів, при якій слухачі одержують знання не шляхом запам'ятовування і завчання їх у готовому виді, а в результаті розумової діяльності з рішення проблем і проблемних задач, побудованих на основі змісту досліджуваного матеріалу. Наприклад, якщо поставити перед студентом запитання таким чином: чому комерційний дохід є основою господарювання? Це питання для міркування - проблема. Визначення буде отримано самостійно студентом у результаті міркування над проблемою під керівництвом викладача.

За А. Матюшкіним проблемне навчання полягає у постійному створенні перед учнями на заняттях проблемних ситуацій (проблемних задач) і вирішенні їх при максимальній самостійності і під направляючим керівництвом викладача. Процеси засвоєння і застосування завдань відбуваються в ході пошуків рішення проблемних ситуацій.

Проблемне навчання ґрунтується на таких принципах: вивчення матеріалу не по окремих розрізнених темах, а по укрупнених блоках - проблемам; звертання до вагомих теоретично і практично значущих проблем, ще не вирішених наукою; трансформація будь-якого заняття у рішення проблеми.

У методиці важливо побудувати процес навчання таким чином, щоб активізувати пізнавальну діяльність студентів, позбавити її формалізму. При проблемному навчанні треба дотримувати кілька дидактичних умов: відповідність цілей навчання існуючій проблемі; відповідність змісту навчального матеріалу цілям навчання; високий рівень підготовки педагога у галузі теорії і методики викладання.

Треба зазначити, що усе здійснити навчання тільки методом проблемних ситуацій неможливо, оскільки цей метод має не тільки переваги, але і свої недоліки, пов'язані з великими витратами часу, особливо на його початковому етапі, коли тільки починають формуватися навички рішення проблемних ситуацій. Також виникають труднощі в організації проблемно-групового навчання, тобто співвідношення колективного навчання з індивідуальною роботою, оскільки рішення проблемної ситуації розраховано на самотійну дію.

Перехід до проблемного навчання вимагає перегляду методів роботи викладача, оскільки змінюється сама технологія підготовки і проведення занять. Зростає питома вага самотійної роботи студентів, що потребує збільшення інформаційного забезпечення з боку викладача.

Визначивши проблему, викладачу необхідно: показати місце цієї проблеми в науці, у майбутній професійній діяльності фахівців, підібрати необхідні рішення проблеми. Проблемне навчання повинне спонукати студентів до самотійності одержання занять. Викладач повинен осмислити програму перебудови занять, насамперед визначивши методичну й інформаційну базу навчального процесу. Завдання повинні бути орієнтовані на розвиток творчих здібностей студентів, поступове засвоєння ними матеріалу на основі вироблення власної думки з досліджуваної проблеми.

Процес організації проблемного навчального заняття включає:

- визначення переліку проблемних питань відповідно до тематичного плану дисципліни;
- визначення концепції викладання матеріалу (інформації, що студент зможе надалі використовувати для аналізу і вироблення власного представлення про проблему);
- підбір літератури, що рекомендується (повинен містити теоретичну базу, обговорення дискусійних питань, динаміку думок з досліджуваної проблеми);
- визначення методів обробки інформації (цілком самотійна робота, робота під керівництвом викладача, дискусії та ін.);
- визначення методів контролю (письмова робота в аудиторії, усне обговорення, ділова гра, домашнє письмове завдання тощо).

Намагаючись використовувати на практиці метод проблемного навчання, насамперед, потрібно визначити головні частини цієї технології: формулювання проблеми (осмислення проблемної

ситуації, розуміння поставленої задачі); розробка гіпотез; рішення проблемної ситуації; аналіз отриманих результатів.

Перехід до проблемного навчання передбачає не тільки організаційні зміни у проведенні занять, скільки перебудову самого сприйняття студентами навчального процесу. Перш ніж формувати нове відношення студента до процесу навчання, викладачу необхідно самостійно визначити пріоритети і відношення до процесу засвоєння знань. У контексті проблемного навчання, завдання викладача - не учить, а допомагати в процесі аналізу й осмислення інформації для того, щоб у кожного студента сформувався власна думка щодо вирішення досліджуваної проблеми.

5.4. ДИСТАНЦІЙНА СИСТЕМА ОСВІТИ

Дистанційна освіта набуває все більшого поширення в Україні у зв'язку з впровадженням Європейської моделі підготовки кадрів на основі підвищення змістовної ваги самостійної і індивідуальної роботи студентів. Згідно з концепцією розвитку дистанційної освіти в Україні запроваджено наступні визначення елементів дистанційної освіти.

Дистанційна освіта - це форма навчання, рівноцінна з очною, вечірньою, заочною та екстернатом, що реалізується, в основному, за технологіями дистанційного навчання. *Технології дистанційного навчання* складаються з педагогічних та інформаційних технологій дистанційного навчання. *Педагогічні технології дистанційного навчання* - це технології опосередкованого активного спілкування викладачів зі студентами з використанням телекомунікаційного зв'язку та методології індивідуальної роботи студентів із структурованим навчальним матеріалом, представленим в електронному вигляді. *Інформаційні технології дистанційного навчання* - це технології створення, передачі і збереження навчальних матеріалів, організації і супроводу навчального процесу дистанційного навчання за допомогою телекомунікаційного зв'язку.

Характерні риси дистанційної освіти:

- *гнучкість* (студенти можуть не відвідувати регулярні заняття, а навчаються у зручний для себе час та у зручному місці);
- *модульність* (система дидактичних модулів дозволяє студентам сформувати навчальну програму, що відповідає індивідуальним або груповим потребам);

- *паралельність* (навчання може здійснюватися одночасно з професійною діяльністю або з навчанням за іншим напрямком, тобто без відриву від виробництва або іншого виду діяльності);

- *можливість одночасного спілкування великої кількості студентів* (за допомогою телекомунікаційного зв'язку та мережі „Інтернет” студенти і викладачі мають можливість постійного спілкування);

- *економічність* (ефективне використання навчальних площ та технічних засобів, концентроване представлення інформації, використання комп'ютерних мереж призводить в цілому до зменшення витрат на підготовку фахівців);

- *технологічність* (у процесі дистанційного навчання набувають розвитку сучасні навчальні та інформаційні технології, що сприяє входженню людини у світовий інформаційний простір);

- *доступність освіти* (студенти мають рівні можливості одержання освіти незалежно від місця проживання, стану здоров'я і соціального статусу);

- *інтернаціональність* (система дистанційної освіти надає можливість студентам одержати освіту у навчальних закладах іноземних держав, не виїжджаючи зі своєї країни; також надавати освітні послуги іноземним громадянам і співвітчизникам, що проживають за кордоном);

- *нова роль викладач* (дистанційна освіта розширює і оновлює роль викладача, робить його наставником-консультантом, який повинен керувати навчальним процесом, впливати на творчу активність студентів відповідно сучасних педагогічних інновацій);

- *позитивний вплив на студента* (за умов нових форм діяльності студентів таких як: самоуправління, самоорганізація, автодидактика, рефлексія, використання сучасних інформаційних технологій та ін., підвищується творчий та інтелектуальний потенціал людини);

- *підвищення якості освітнього процесу* (для організації дистанційної освіти використовуються найсучасніші навчально-методичні засоби навчання і контролю, які відповідають найвищим освітнім стандартам).

Організаційна структура навчального процесу за дистанційною освітою базується на наступних компонентах: організаційно-управлінському; нормативно-правовому; навчально-методичному; інформаційно-телекомунікаційному; економічно-фінансовому.

У дистанційному навчанні (ДН) можна виділити три основні технології:

- *кейс-технологія*, за якої навчально-методичні матеріали чітко структуровані і відповідно комплектуються у спеціальний набір (кейс). Потім вони пересилаються студентові для самостійного навчання з періодичними консультаціями у викладачів-консультантів (т'юторів) у створених для цього віддалених (регіональних) навчальних центрах або пунктах;

- *TV-технологія*, що базується на використанні телевізійних лекцій з консультаціями викладачів;

- *мережна технологія*, яка базується на використанні мережі „Інтернет” для забезпечення студентів навчально-методичним матеріалом, і інтерактивної взаємодії між викладачем і студентом.

Якщо проаналізувати хронологію етапів запровадження вищенаведених технологій, слід відзначити, що спочатку була створена кейс-технологія, де кожний навчальний курс забезпечувався спеціальним посібником, програмою та методичними вказівками для самостійного навчання. Модульний принцип формування навчальних планів дозволив з успіхом об'єднувати потреби та можливості студентів з потребами освітніх стандартів. Застосування TV-технологій поширилося пізніше і сьогодні використовується у багатьох країнах. Однак в Україні серйозних досліджень в цьому напрямі за останні роки практично не проводилося. Найбільш сучасною і одночасно перспективною технологією дистанційного навчання є Інтернет-технологія. Це комплекс освітніх послуг, які надаються студентам за допомогою спеціалізованого інформаційно-навчального середовища. В основі цієї технології лежить методологія, яка спрямована на індивідуальну (що не залежить від часу та місця) роботу студентів, із спеціально структурованим навчальним матеріалом за різноманітними формами спілкування із віддаленими експертами, викладачами чи студентами.

Для організації ДН у навчальному закладі повинна бути створена сучасна комп'ютерна мережа з локальним сервером. Для забезпечення можливостей створювати мультимедійні фрагменти дистанційних навчальних курсів та організовувати інтерактивне спілкування викладачів і студентів за допомогою відеоконференцій навчальний заклад може обладнати спеціальну аудиторію, в якій буде знаходитися потужний мультимедійний комп'ютер, під'єднаний до мережі „Інтернет” або до локального сервера.

Організація навчання може здійснюватися як у рамках існуючої системи управління навчальним процесом, так і окремо, але з обов'язковим розташуванням на веб-сервері відповідного навчального матеріалу на базі використання описаного вище комплексу програмно-технічного забезпечення. Це дає змогу створювати інтерактивні зв'язки між викладачами, студентами, аспірантами, слухачами підвищення кваліфікації. Дистанційні навчальні курси (ДНК), крім інформаційних матеріалів, повинні містити ще й матеріали для організації контролю та самоконтролю знань: завдання для самостійного виконання різних рівнів складності, тематика наукових робіт, тести самоконтролю тощо.

Склад та структура ДНК залежать від його типу і можуть класифікуватися за такими ознаками: цілі навчання; навчальні дисципліни; специфіка предметної галузі; рівень підготовки студентів; їх вікова орієнтація; використання технологічної бази та ін

Практика свідчить, що доцільно представити ДНК у вигляді сукупності модулів. У свою чергу кожний модуль складається із змістовно завершених частин, кожна з яких містить теоретичний матеріал, завдання для практичної роботи, тести для самоконтролю, методичні поради. Завершальною складовою модуля є тематичний контроль, форму якого може запропонувати викладач-консультант. Крім того, кожний модуль ДН повинен містити такі дидактичні елементи: тему та мету навчального розділу; ключові слова та поняття; знання та вміння, необхідні для вивчення матеріалу; теоретичний матеріал; глосарій; практичні завдання та лабораторні роботи; структурно-логічну схему або схеми взаємозв'язків вивчення окремих тематичних складових; літературні джерела; питання для самоконтролю; завдання для тематичного контролю.

Основною складовою організації ДН є телекомунікаційне та інформаційно-навчальне середовище, яке повинно містити: засоби навігації у рамках даного середовища; інформаційно-навчальний матеріал (лекції, словники, посилання на літературні джерела і віддалені мережні ресурси); засоби контролю знань (відкриті питання, тестування в режимі on-line, тестування в асинхронному режимі); засоби спілкування (електронна пошта, чат, аудіо-, відео-конференції).

Використання телекомунікацій у ДН надає можливості для реалізації нетрадиційних педагогічних підходів і форм навчання, які побудовані за індивідуально орієнтованою моделлю (табл. 12).

12. Функціональні відмінності викладачів при організації дистанційного навчання

Традиційне навчання	Дистанційне навчання
Орієнтація на досягнення цілей навчальної програми	Орієнтація на досягнення поставлених студентом цілей навчання
Використання обмеженої кількості освітніх технологій	Використання системи технологій, методів і засобів навчання
Використання пасивних форм навчання	Впровадження активних форм у навчальний процес
Основна роль викладача - джерело інформації для студента	Створення середовища і підтримка студента в процесі засвоєння програми
Обмежений зворотний зв'язок	Постійний „зворотний зв'язок”
Жорстка, статична структура навчальної програми	Гнучка, динамічна модульна програма
Нормативна оцінка результатів навчання	Чітке визначення критеріїв компетентності
Підсумкова оцінка визначається на іспиті за повний курс навчання	Підсумкова оцінка визначається результатами складання навчальних модулів

Порівняємо методологію традиційного і дистанційного навчання, в основі якого лежить методологія, спрямована на індивідуальну роботу студентів (табл. 13).

13. Порівняльна характеристика традиційного і дистанційного навчання

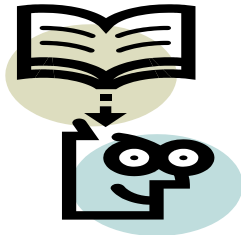
Ознаки порівняння	Традиційне навчання	Дистанційне навчання
1. «Центр» освітньої парадигми	Університет, викладач, його професійні знання, жорстко визначені освітні технології	Студент та вибрані ним методи, технології і засоби навчання
2. Сутність процесу навчання	Репродуктивні технології відтворення результату освіти з використанням спрощених проблем	Постановка студентами реальних проблем виробничого (науково-дослідного) характеру, детальне вивчення методів і засобів їх розв'язування
3. Роль викладача	Практично єдиний доступний експерт в даній галузі та єдине джерело інформації	Радник і помічник для студента

4. Роль студента	Пасивно накопичує знання від викладача	Активна (студент сам ставить реальні задачі або одержує їх від організації і шукає підходи до їх розв'язання)
5. Навчальна програма	Жорстка, статична	Гнучка, динамічна
6. Термін навчання	Жорстко регламентується	Визначається самим студентом
7. Підручник з курсу	Друкований, пасивний, статичний	Електронний, постійно поновнюється новою інформацією, мультимедійний з можливістю виклику зовнішніх програм, необмежені джерела глобального інформаційного простору
8. Технічні засоби навчання	Лабораторії і комп'ютерні мережі, що надаються університетом	Університетські комп'ютерні класи і лабораторії, домашній комп'ютер, мережа „Інтернет”
9. Додаткові інформаційні джерела з курсу	Локальні, лімітовані	Глобальні світові інформаційні джерела, необмежені
10. Період активної освіти в житті	Університетська освіта як правило один раз у житті у віці від 18 до 30 років	Постійна освіта протягом всього активного життя (від 18 до 65 років)

Як свідчить соціологічний аналіз, впровадження дистанційного навчання у вищій школі надає великі можливості для подальшого розвитку традиційних форм освіти і піднесення їх на новий якісний щабель. Однак повноцінне розгортання ДН постійно натрапляє на недостатній рівень матеріальної і програмно-апаратної бази, методологічного і навчально-методичного забезпечення у ВНЗ, а також на відсутність бюджетного фінансування досліджень.

Для того, щоб впровадити в освітні нововведення (у тому числі і дистанційне навчання), вищі навчальні заклади повинні змінити чинну парадигму освіти, в центрі якої стоїть університет, викладач та його професійні знання на нову - в центрі якої повинен стояти студент та його потреби до освіти. Освіта повинна стати доступною для будь-якої людини, у будь-якому місці, у будь-який час і з будь-якої спеціальності.

Питання для самоконтролю знань

1. Форми активізації навчального процесу
2. Дидактичні засоби активізації процесу навчання
3. Педагогічні освітні технології
4. Соціологізаторська і біхевіористська педагогіка
5. Програмоване навчання
6. Теорія поетапного формування розумових дій
П.Я. Гальперіна
7. Теорія управління процесом засвоєння знань Н.Ф.Талізінної
8. Алгоритмічний процес у педагогіці
9. Суб'єкт-суб'єктні відносини у навчальному процесі
10. Методи навчання
11. Проблемно-пошукові методи навчання
12. Логічні методи навчання
13. Методи формування зацікавленості до навчання
14. Ігрове проектування. Операційно-рольові і ділові ігри
15. Методика розробки ділових ігор
16. Організація проведення ділових ігор
17. Проблемне навчання та його організація
18. Дистанційне навчання
19. Характерні риси дистанційної освіти
20. Технології дистанційного навчання
21. Вимоги до викладачів при організації дистанційного навчання
22. Порівняльна характеристика традиційного і дистанційного навчання

Розділ 6. ОРГАНІЗАЦІЯ МОДУЛЬНО-РЕЙТИНГОВОЇ ТА КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ

6.1. Відмінні риси модульного навчання

6.2. Принципи модульного навчання

6.3. Методика побудови модульних програм

6.4. Формування змісту модулів

6.5. Створення умов для організації модульного навчання

6.6. Положення про модульно-рейтингову технологію навчання

6.7. Кредитно-модульна технологія навчання

Концепція модульно-рейтингового навчання. Відмінні риси модульного навчання. Навчальний модуль. Модульний контроль. Рейтинг успішності студентів і організація його формування. Принципи модульного навчання. Методика побудови модульних програм. Формування змісту навчальних модулів. Створення умов для організації модульно-рейтингового навчання. Зворотний зв'язок у модульно-рейтинговому навчанні. Організація навчального процесу за кредитно-модульною технологією. Заліковий кредит. Система ECTS. Методика розробки кредитно-модульних програм.

„Педагогіка є найбільш діалектична, рухлива, найбільш складна і різноманітна наука”

(А.С. Макаренко)

6.1. ВІДМІННІ РИСИ МОДУЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Одним з підходів до навчання, які враховують необхідність творчого починання у процесі пізнання, що визначають його новий напрямок, є модульне навчання. Воно створює передумови для найбільш сприятливого комплексного рішення завдань, що стоять в даний час перед педагогічною наукою і практикою. На нинішньому етапі розвитку педагогічної науки педагоги і психологи доклали чимало зусиль для створення передумов забезпечення цілеспрямованості, системності й індивідуалізації навчання, підвищення самостійності навчальної діяльності студентів, їх активізації. У наслідок цього з'явилося модульне навчання, створене в 60-ті роки у США (J. Russell, S. Postlethwait, R. Horst), яке швидко розповсюдилося в англomовних країнах і Західній Європі. Сьогодні модульне навчання являє собою систему, що має більш ефективні відмінні особливості кожного системоутворюючого елемента (цілі, принципи, форми).

Семантичний зміст терміна “модульне навчання” пов’язаний зі словом “модуль” (лат. – „modulus”), одне із значень якого – “функціональний вузол”. За трактуванням одного із засновників модульного навчання (J. Russell) модуль являє собою пакет, що охоплює одну концептуальну одиницю навчального матеріалу. Іншими словами, *модуль* – це логічно завершена частина навчального курсу, що являє собою великий розділ, має систему інформаційно-дидактичного забезпечення і завершується контрольною акцією.

Сутність модульного навчання (МН) полягає в тому, що студент більш самостійно або повністю самостійно може працювати із запропонованою йому індивідуальною навчальною програмою, що містить: 1) *цільову програму дій*; 2) *банк інформації*; 3) *методичне керівництво по досягненню поставлених дидактичних цілей*. При цьому функції педагога можуть варіювати від інформаційно-контролюючої до консультативно-контролюючої. Педагогічний досвід модульного навчання, який накопичено в університеті Purdue (США) дозволив S.N. Postlethwait та I.D. Russell провести порівняльний аналіз традиційної дидактичної системи та модульного навчання (табл. 14).

14. Відмінні особливості модульного навчання від традиційного [40]

Традиційне навчання	Модульне навчання
Задачі	
Зазвичай задачі не формулюються як дієві. Студент розуміє їх з навчального матеріалу і контролю	Задачі формулюються в дієвому аспекті і подаються студентам перед початком навчання
Діяльність в процесі навчання	
Орієнтація на діяльність викладача, що надає знання групі студентів; акцентується увага на викладанні навчального матеріалу педагогом	Акцентується увага на індивідуальній навчальній діяльності студента з обов’язковим досягненням результату на етапі модульного контролю
Роль викладача	
Викладач як правило виконує роль інформатора	Викладач виконує роль інформатора, консультанта-радника, мотиватора і діагностика

Традиційне навчання	Модульне навчання
Методи навчання	
Тенденція до використання викладачами одного-трьох методів (лекції, письмові завдання, практичні роботи)	Для реалізації цілей навчання використовуються різноманітні методи для оптимізації засвоєння конкретної теми модуля
Участь студента	
Найчастіше роль студента є пасивною, тобто зводиться до читання тексту чи слухання викладача	Модулі забезпечують активну участь студента, який засвоює інформацію в активній роботі з навчальним матеріалом
Індивідуалізація	
Традиційне навчання орієнтоване на групу. Викладач дає вказівки (виконати практичне завдання, відповісти на запитання тощо)	Модулі можуть бути дуже індивідуалізованими. Студенту надається право вибирати підходящий для нього спосіб навчання (різноманітні види самостійної роботи або робота у груповій динаміці)
Темп і час навчання	
Студент вимушений пройти курс "чітко встановленим кроком". Всі навчаються в одному темпі (починають і закінчують разом)	Кожен студент може вчитися в індивідуальному темпі. Кожен студент витрачає стільки часу, скільки йому необхідно для засвоєння конкретної теми модуля
Свобода дій	
Студентів примушують відвідувати лекції і практичні заняття	Навчання може проходити у зручний для кожного студента час. Модулі забезпечують свободу пристосування часу занять і змісту навчального матеріалу до індивідуальних потреб
Закріплення знань	
Знання студентів закріплюються і корегуються частіше всього на етапі комплексного контролю - екзамену	Невеликий обсяг модуля забезпечує оперативний проміжний контроль і корекцію рівня засвоєння знань
Засвоєння знань	
Більшість студентів знають дещо про все. Реально важко сподіватися, що студенти зможуть засвоїти все найкращим чином	Якщо окремі студенти повільно засвоюють матеріал, їм надається можливість індивідуально засвоїти навчальний матеріал

Традиційне навчання	Модульне навчання
Контроль	
Контрольні завдання зазвичай складаються по пройденому курсу. Вони часто призначені лише для одержання бала оцінки, а не для справжнього зворотного зв'язку, тобто не для визначення рівня засвоєння знань	Модульні контрольні завдання виконують функцію проміжного контролю. Підсумковий контроль (екзамен, залік) проводиться з метою підвищення рівня засвоєння знань
Не засвоєння знань	
Погане засвоєння матеріалу зазвичай не помічається до кінця екзаменаційної сесії. Потерпівши невдачу під час сесії, студент часто вимушений повторювати матеріал всього курсу	Недостатнє засвоєння матеріалу можна помітити одразу при проведенні модульного контролю (курс засвоюється закінченими порціями). У випадку невдачі на конкретних етапах навчання студент повинен повторно вивчити конкретний модуль, а не весь матеріал

Таким чином, принципові відмінності модульного навчання від традиційного полягають у наступному:

1) зміст навчання подається у закінчених, самостійних комплексах - модулях, що є одночасно банком інформації та методичним керівництвом з його засвоєння;

2) взаємодія педагога і студента у навчальному процесі здійснюється за допомогою модулів, що забезпечують свідоме самостійне досягнення студентами певного рівня підготовки;

3) сама сутність модульного навчання потребує обов'язкового дотримання паритетних суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин між педагогом та студентом.

6.2. ПРИНЦИПИ МОДУЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Теорія модульного навчання базується на системі його специфічних принципів, що корелюють із загальнодидактичними. Основними принципами модульного навчання, що визначають його загальний напрямок, цілі, зміст і методику організації, є наступні: 1) модульності; 2) структуризації навчання на окремі елементи; 3) динамічності; 4) оптимальності методів діяльності; 5) гнучкості; 6) усвідомленої перспективи; 7) різносторонності методичного консультування; 8) паритетності [39, с.38].

Принцип модульності визначає модульний підхід до навчання, що виражається змістом організаційних форм і методів навчання, яке будується за окремими функціональними вузлами - модулями, призначеними для досягнення конкретних дидактичних цілей.

Принцип структурованості змісту навчання на окремі елементи вимагає розглядати навчальний матеріал в межах модуля не лише як єдину цілісність, спрямовану на вирішення інтегрованої дидактичної цілі, а й як ту, що має певну структуру, яка складається з окремих елементів (блоків). Елемент - це частина модуля, що відповідає конкретній дієвій дидактичній цілі.

Принцип динамічності забезпечує вільну зміну змісту модулів з урахуванням динаміки соціального замовлення. Тобто зміст кожного елемента, а отже, і кожного модуля може легко змінюватися і доповнюватися; конструюючи елементи різних модулів, можна створювати нові модулі.

Принцип оптимальності методів діяльності вимагає, щоб студенти оволоділи різноманітними методами а базі системи дійових знань. Тобто, необхідно навчати не лише видам діяльності, але і способам дій, методам досягнення цілей. При цьому навчання повинно базуватися на основі проблемного, дієвого підходу, щоб забезпечувалося творче відношення до навчання.

Принцип гнучкості вимагає побудови модульної програми таким чином, щоб легко забезпечувалася можливість пристосування змісту навчання і шляхів його засвоєння до індивідуальних потреб учнів. Відомо, що у студентів спостерігається дуже суттєва різниця в засвоєнні знань, а також у здібностях і швидкості формування розумових операцій. Вже цим обумовлюється необхідність індивідуалізації навчального процесу. Для цього необхідно забезпечити індивідуалізацію змісту, темпу, методики і контролю навчання.

Принцип усвідомленої перспективи вимагає глибокого розуміння й усвідомлення учнями близьких, середніх і віддалених перспектив навчання. Усвідомлення діяльності (позитивні очікування) формує позитивну мотивацію навчання, розвиває пізнавальні інтереси. Тому студентам необхідно на початку навчання надати всю модульну програму, де вказати комплексну дидактичну мету, яку вони повинні усвідомити, як особисто важливий і очікуваний результат. Модульна програма повинна також включати в себе програму дій для досягнення поставлених цілей.

Принцип різносторонності методичного консультування вимагає забезпечення професіоналізму у пізнавальній діяльності учня і педагогічній діяльності педагога. Тобто навчальний матеріал повинен подаватися в модулях з використанням особистих пояснювальних методів, що полегшують засвоєння інформації. В модулях повинні пропонуватися різні методи і шляхи засвоєння змісту навчання, які студент може самостійно вибирати чи пропонувати на їх основі свої оригінальні шляхи до засвоєння. Також у модулях повинно здійснюватися методичне консультування педагога з організації процесу навчання стосовно різних методів впливу на студента.

Принцип паритетності в модульному навчанні вимагає суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога і студента. Доведено, що найбільш ефективно педагогічний процес буде проходити тоді, коли сам студент буде максимально активний, а педагог виконуватиме консультативно-координуючу функцію, реалізовану на основі індивідуального підходу до кожного студента. Але для цього необхідно забезпечити учнів такими ефективними засобами навчання, як модуль. Використовуючи цей ефективний інформативний засіб, вони зможуть самостійно організувати засвоєння нового матеріалу і з'являтися на кожну педагогічну зустріч підготовленими до суб'єкт-суб'єктних відносин. Рівень базисної підготовленості студента – це запорука успіху паритетних відносин двох елементів педагогічної системи. Однак при традиційному навчанні, як це часто трапляється, основною метою педагогічних зустрічей є надання інформації виключно педагогом. У такій системі суб'єкт-суб'єктні відносини не можуть існувати і принцип паритетності виключається.

Тому для реалізації цього принципу необхідно: 1) звільнити педагога від виконання чисто інформаційної функції і створити умови для більш яскравого прояву консультативно-координуючої функції; 2) модульна програма повинна забезпечувати можливість самостійного засвоєння знань студентом до певного базисного рівня; 3) педагог у процесі модульного навчання повинен делегувати деякі функції управління модульній програмі, в якій ці функції трансформуються у функції самоуправління.

Вище перераховані принципи модульного навчання тісно взаємопов'язані. Майже всі вони (окрім принципу паритетності) відображають особливості побудови змісту навчання, а принцип

паритетності характеризує взаємодію педагога і студента в нових умовах, що складаються у ході реалізації принципів модульності, структуризації змісту навчання, динамічності, методу діяльності, гнучкості, усвідомленої перспективи і різнобічності методичного консультування.

Принципи модульного навчання також тісно взаємопов'язані і з принципами загально дидактичними, вони конкретизують останні і дозволяють по-новому дивитися на процес навчання, будучи оригінальними принципами нового цілісного підходу до педагогічного процесу.

6.3. МЕТОДИКА ПОБУДОВИ МОДУЛЬНИХ ПРОГРАМ

Основний дидактичний засіб модульного навчання - модульна програма, що складається з окремих модулів. Підготовка модульної програми (МП) і відповідних модулів є трудомісткою роботою, що потребує значної предметної і педагогічної компетентності.

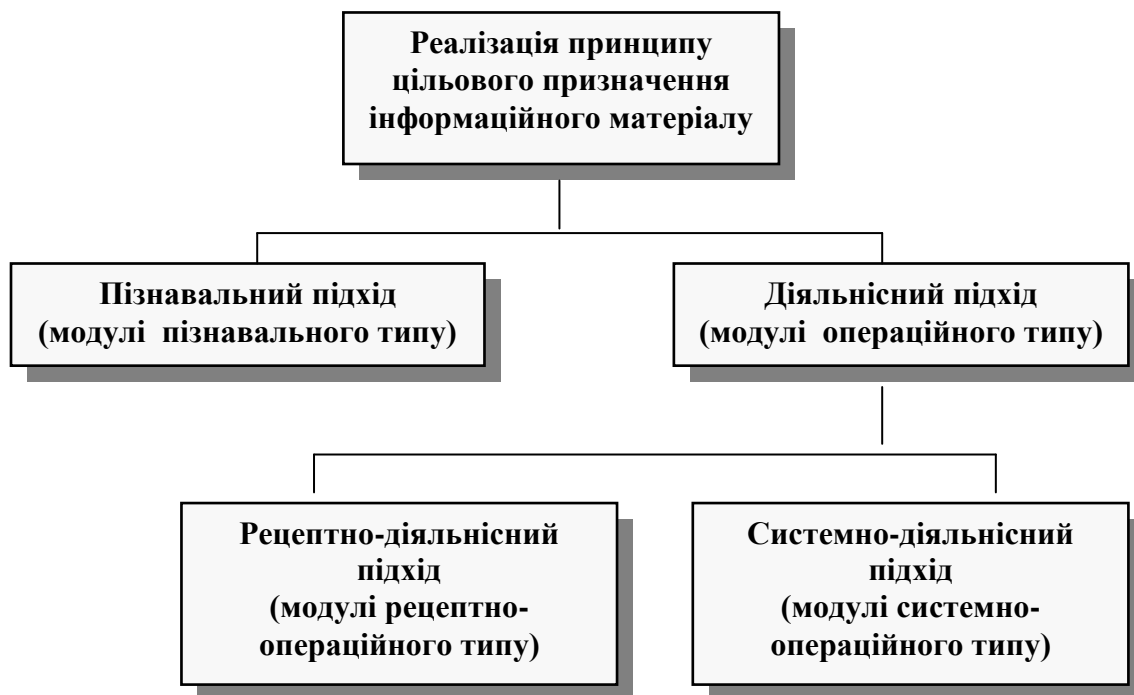
Модульні програми (МП) і, відповідні їм модулі, будуються у відповідності з наступними загальними принципами: 1) *цільового призначення відповідного інформаційного матеріалу*; 2) *поєднання комплексних, інтегруючих і приватних дидактичних цілей*; 3) *повноти навчального матеріалу в модулі*; 4) *відносної самостійності елементів модуля*; 5) *реалізації зворотного зв'язку*; 6) *оптимальної передачі інформаційного і методичного матеріалу* [39, с.57].

Принцип цільового призначення інформаційного матеріалу вказує, що зміст банку інформації будується виходячи з дидактичних цілей. Якщо потрібно досягнення пізнавальних (гносеологічних) цілей, банк інформації формується за гносеологічною ознакою. При цьому модульна програма буде містити модулі пізнавального типу. Вони частіше за все розробляються для цілей фундаментальної, базової освіти. Якщо потрібно досягнення діяльних цілей, застосовується операційний підхід до побудови банку інформації, в результаті чого одержують модульні програми з модулями операційного типу. Вони як правило створюються для професійної підготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів.

У свою чергу операційні модулі можна розділити на:

а) *рецептно-операційні* і б) *системно-операційні* (рис. 7)

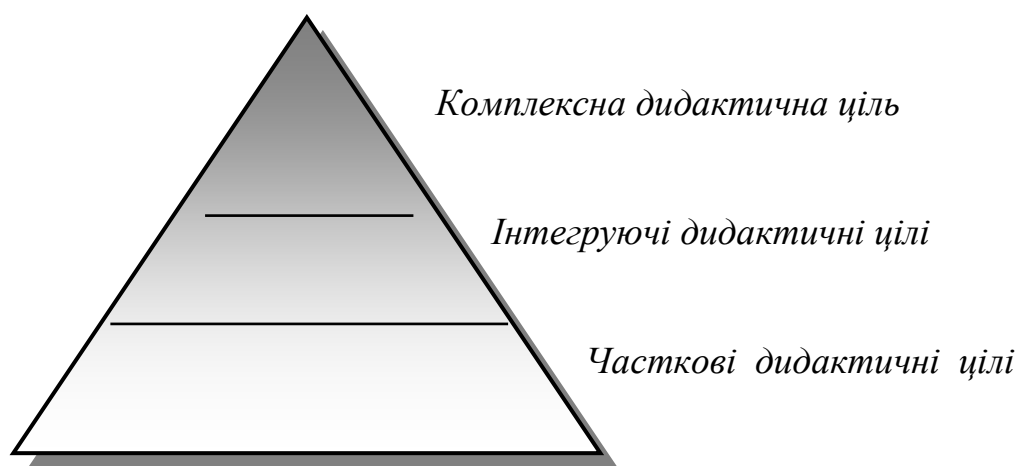

Рис. 7. Підходи до побудови інформаційного банку і відповідні їм типи модульних програм [39, с. 58]

Рецептно-операційні модульні програми характеризуються інструктивно-діяльнісним підходом до викладення інформаційного матеріалу. *Наприклад*, модульна програма для підготовки промислового майстра (розвиває лише вміння в певній практичній області).

Системно-операційні модульні програми характеризуються системним, фундаментальним підходом до інформаційного поля. *Наприклад*, для підвищення кваліфікації спеціалістів (менеджерів), поряд з розвитком практичних вмінь, спеціаліст повинен набути систему фундаментальних і професійних знань, що визначають його перспективний розвиток і адаптацію до нових, змінюваних задач і умов праці.

Принцип поєднання комплексних, інтегруючих і часткових дидактичних цілей реалізується у визначенні структури модульної програми і окремих модулів. При цьому комплексна дидактична ціль реалізується всією модульною програмою і об'єднує інтегруючі дидактичні цілі, реалізацію кожної з яких забезпечує конкретний модуль. Кожна інтегруюча ціль складається з дидактичних часткових цілей, яким в модулі відповідає один елемент навчання. На рис. 8 показана схема ієрархічної структури цілей модульної програми.

Рис. 8. Ієрархічна піраміда дидактичних цілей модульної програми

Принцип повноти навчального матеріалу в модулі. Повнота навчального матеріалу відповідно дидактичній цілі реалізується наступним чином: а) викладаються основні моменти навчального матеріалу (його сутність); б) даються пояснення до цього матеріалу; в) вказуються можливості додаткового поглиблення і розширення змісту матеріалу; г) подаються практичні і теоретичні задачі і пояснення до їх рішення; д) задаються проблемні питання, що вимагають аналітичного творчого підходу на основі альтернативних варіантів рішень.

Принцип відносної самостійності навчальних елементів модуля вказує, що самостійність цих елементів залежить від рівня самостійності часткових дидактичних цілей. З цього випливає, що навчальні елементи повинні структуруватися за змістом навчання. Цей принцип доповнює принцип модульності (модуль може мати дрібні структурні одиниці - блоки).

Принцип реалізації зворотного зв'язку вимагає, щоб процес засвоєння знань був керованим і існувала можливість контролю і корекції засвоєння. Для реалізації зворотного зв'язку при побудові модуля необхідно дотримуватися наступних правил:

1) слід застосовувати поточний, проміжний і узагальнюючий контроль: поточний контроль - протягом засвоєння навчального елемента; проміжний - в кінці кожного навчального елемента; узагальнюючий - у кінці модуля;

2) поточний і проміжний контроль може здійснюватися у вигляді самоконтролю;

3) поточний і проміжний контроль повинен сприяти своєчасному виявленню прогалин у засвоєнні знань, а у випадку незасвоєння - ясно показувати, які частини навчального матеріалу необхідно повторити;

4) узагальнюючий контроль повинен показувати рівень засвоєння модуля. У випадку незасвоєння - посилатися на конкретні елементи (за якими одержані незадовільні відповіді) для повторення.

Принцип оптимальної передачі інформаційного і методичного матеріалу вимагає подання матеріалу модуля в такій формі, щоб забезпечувалося найбільш ефективно його засвоєння в конкретних умовах. Ця вимога в однаковій мірі стосується як форми, так і змісту модуля. *Наприклад*, зміст модуля доцільно представити в графічному вигляді з послідовною нумерацією навчальних елементів (НЕ), щоб студент ясно уявляв собі технологічний шлях навчання. Нумерація НЕ повинна відображати порядок елементів. Форма подання модуля повинна бути конкретною, виразною, адресованою особисто учню. Форма подання інформації в модулі повинна обумовлюватися видами цієї інформації (теоретична, практична). Так, І. Прокопенко пропонує користуватися двосторонньою формою модуля: на правому боці подавати навчальну інформацію (“навчальний текст”), а на лівому - методичну (“керівництво до навчання”).

Поряд із загальними принципами побудови модульних програм повинні існувати і специфічні, спрямовані на побудову модульної програми певного типу: пізнавального чи операційного.

Специфічні принципи побудови модуля пізнавального типу:

- 1) принцип предметного підходу до побудови змісту навчання;
- 2) принцип фундаментальності змісту навчання в модулі.

Принцип предметного підходу до побудови змісту навчання обумовлює відповідність змісту модуля конкретному предмету, чи його частині, що охоплює великий розділ (тему курсу). При формуванні змісту пізнавального модуля слід велику увагу приділити логічній структурі інтегруючої дидактичної цілі, що складається з часткових цілей. У модулях, побудованих таким чином, забезпечується логічне і компактне групування матеріалу, уникнення повторення всередині одного курсу.

Принцип фундаментальності навчального змісту в модулі означає, що в модулях пізнавального типу особлива увага повинна приділятися наданню фундаментальних понять, законів термінів, категорій тощо. Тому засвоєння фундаментальних знань повинно

відображатися у часткових дидактичних цілях. *Наприклад*, в практиці застосування модульного навчання в університетах США, у модулі пізнавального типу розбирається одне основне фундаментальне поняття дисципліни (явище, закон, структурний тип тощо) чи група споріднених понять.

Специфічні принципи побудови модуля операційного типу:

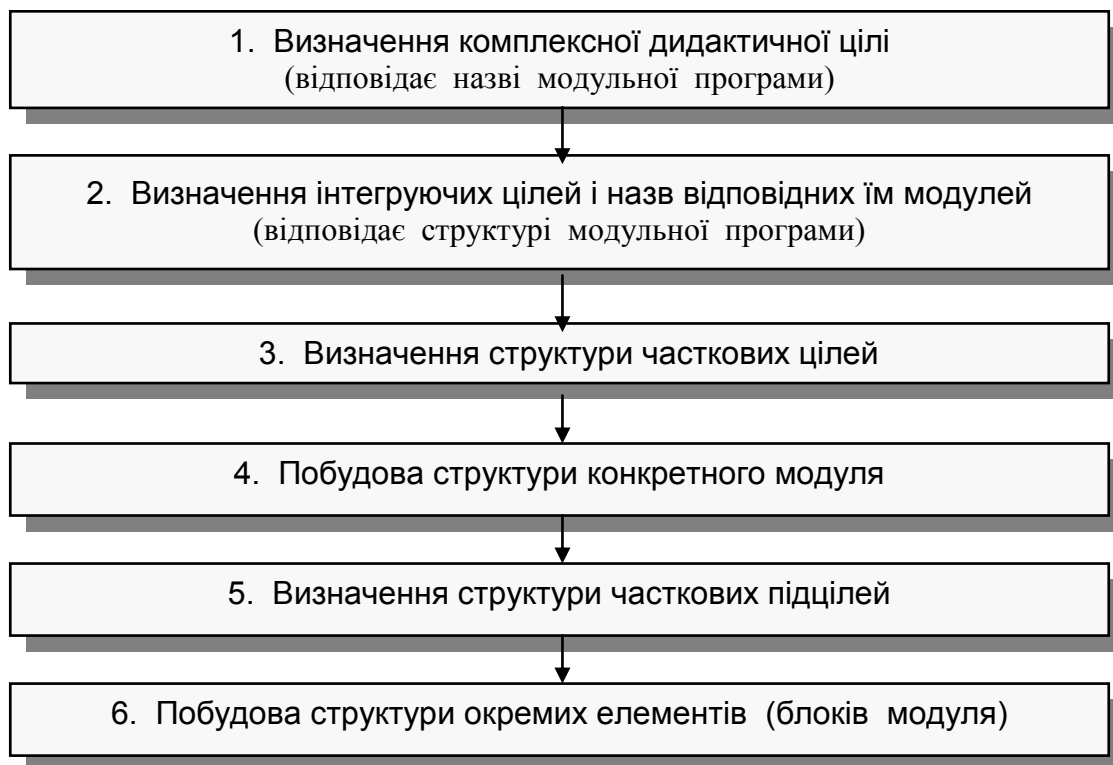
1) принцип діяльнісного підходу до формування комплексної дидактичної цілі; 2) принцип фундаментальності змісту навчання.

Принцип діяльнісного підходу до формування комплексної дидактичної цілі вимагає, щоб комплексною дидактичною ціллю, яка визначає структуру і зміст всієї модульної програми, була підготовка людини до конкретної сфери діяльності (промисловість, сільське господарство тощо). *Принцип фундаментальності змісту навчання* обумовлює спрямованість інтегруючої дидактичної цілі на розвиток вмінь і навичок з реалізації конкретної функції практичної діяльності людини (професійної діяльності спеціаліста). Наприклад: інженерна функція, агрономічна, маркетингова тощо. При цьому кожен функцію доцільно розділити на конкретні дії. Наприклад, в межах агрономічної функції можна виділити такі види діяльності: захист рослин, агрохімія, овочівництво, садівництво тощо. Структуру модуля слід будувати у відповідності зі структурою відповідної функції. При цьому для виконання конкретної функції потрібно визначити необхідні знання і вміння, що її характеризують.

Дотримання вищеперерахованих принципів побудови модульних програм, разом з творчим відношенням, дозволяє правильно визначити структуру модульної програми і сформулювати зміст окремих модулів.

Визначення структури модульної програми і окремих модулів. Процес побудови модульної програми починається з визначення її структури. Перед усім, виходячи з принципів цільового призначення інформаційного банку і сполучення комплексних, інтегруючих і приватних дидактичних цілей, необхідно сформулювати комплексну дидактичну ціль, яка і буде реалізовуватися модульною програмою.

Звичайно назва модульної програми відповідає комплексній цілі. На підставі комплексної дидактичної цілі визначаються інтегруючі дидактичні цілі, що характеризують структуру МП. Для реалізації кожної інтегруючої цілі будується конкретний модуль, який складається з комплексу часткових дидактичних цілей (рис. 9).

Рис. 9. Алгоритм визначення структури модульної програми, окремих модулів та їх блоків

Згідно з вищевикладеними інтегруючими цілями будується модульна програма. Наприклад, структура модульної програми з дисципліни “Аграрний менеджмент” для студентів економічних спеціальностей включає такі модулі:

1. Теоретичні основи аграрного менеджменту
2. Особливості організації управління в аграрних формуваннях
3. Організаційні структури управління
4. Методи управління
5. Ділове адміністрування
6. Техніка і технологія виробничого менеджменту.

Структуру окремого модуля формують виходячи з повноти реалізації окремої інтегруючої дидактичної цілі. При цьому, інтегрована дидактична ціль структурується на часткові цілі, які є основою структури модуля. Наприклад, структура модуля “Теоретичні основи аграрного менеджменту” містить наступні блоки (теми).

1. Зміст управління суспільним виробництвом, предмет науки.
2. Менеджмент як наука і мистецтво управління.
3. Наукові закономірності і принципи аграрного менеджменту.

4. Цілі і функції аграрного менеджменту.
5. Система аграрного менеджменту.

При цьому окремі блоки модуля можуть бути структуровані на ще дрібніші елементи. Наприклад, блок модуля “Менеджмент як наука і мистецтво управління” складається з наступних питань.

1. Менеджмент як наука, суб’єкт і об’єкт аграрного менеджменту.
2. Предмет науки і методи дослідження в менеджмент.
3. Зв’язок менеджменту з мистецтвом управління, творча сутність процесу управління виробництвом.
4. Еволюційний розвиток науки управління.

Вищенаведена алгоритмічна структура модульної програми може бути реалізована через *модулі пізнавального і операційного типу*. Наприклад, перший модуль (“Теоретичні основи аграрного менеджменту”) у програмі курсу “Аграрний менеджмент” може розглядатися модулем пізнавального типу, тому що цей підкурс вимагає фундаментального підходу. Для решти підкурсів характерний діяльнісний і системно-діяльнісний підхід. Тому, до них можуть входити модулі системно-операційного типу (призначені для розвитку вмінь і навичок виробничої діяльності), які опираються на систему знань. Наприклад, системно-операційний блок-модуль “Управлінські рішення” може виглядати наступним чином.

Системний підхід

1. Сутність і види управлінських рішень.
2. Процес прийняття управлінських рішень.
3. Критерії і обмеження при прийнятті управлінських рішень.

Діяльнісний підхід

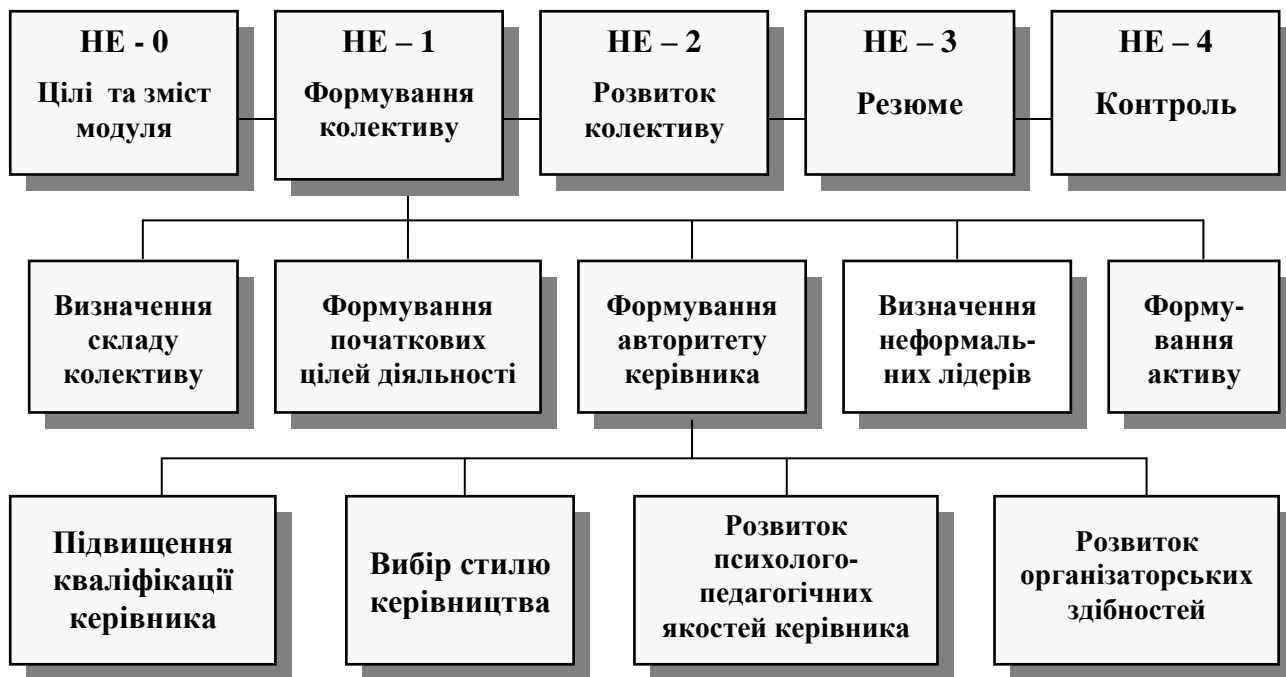
1. Запропонуйте шляхи вирішення проблемних ситуацій виробничо-господарської діяльності сільськогосподарського підприємства (наводяться варіанти ситуацій).

2. Визначте правильність прийняття управлінських рішень у виробничому колективі аграрного формування (наводяться варіанти ситуацій).

3. Побудуйте алгоритм прийняття управлінського рішення у запропонованих виробничих ситуаціях (наводяться варіанти ситуацій).

За основу структури модуля слід брати структуру його навчальних елементів (НЕ): *1) мета і зміст модуля* (призначений для розкриття інтегруючих і часткових дидактичних цілей модуля і його

змісту); 2) *резюме* (призначений для узагальнення інформаційного матеріалу в модулі); 3) *контроль* (призначений для реалізації зворотного зв'язку при засвоєнні матеріалу). На рис. 10 наведено принципову структуру блоку-модуля “Формування і розвиток виробничого колективу”. Його назва визначається структурою інтегруючих цілей модульної програми. На основі структури часткових цілей (підцілей) будується поелементна структура даного модуля (блоку).

Рис. 10. Структура модуля “Формування і розвиток виробничого колективу”

6.4. ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ МОДУЛІВ

Після етапу побудови структури модуля приступають до етапу формування змісту модулів, реалізація якого повинна здійснюватися в чотирьох аспектах: 1) подання цілей навчання; 2) формування змісту навчання; 3) управління навчальними діями і методичне забезпечення процесу управління; 4) забезпечення зворотного зв'язку.

Подання цілей навчання

Загальновідомо, що якщо у навчальному процесі перед учнями висувуються конкретні цілі, то їх мотивуюча функція до навчання різко збільшується. З метою стимулювання мотивації навчання на

початку модуля подаються не дидактичні цілі, а цілі навчання, що мають двоярусну спрямованість. З одного боку, вони орієнтовані на організацію пізнавальної діяльності, а з іншого - на виявлення результативності навчання. Цим відкривається перспектива реального використання результатів пізнавальної діяльності, що стимулює формування мотивації навчання. Тут діє один з принципів модульного навчання - принцип усвідомленої перспективи. Наприклад, дидактична ціль “Сформулювати знання по соціометрії”, як ціль навчання, буде виглядати наступним чином: “Засвоївши метод соціометрії, ви зможете встановити на виробництві стан психологічного клімату в колективі”. Ще приклад. Для модуля “Формування і розвиток колективу” цілі навчання можна подати наступним чином: “Засвоївши даний модуль, ви зможете: 1) правильно визначати склад колективу; 2) сформулювати цілі діяльності колективу; 3) виявляти неформальних лідерів у колективі; 4) всебічно взаємодіяти з неформальними лідерами; 5) нейтралізувати негативних неформальних лідерів; 6) формувати свій авторитет, як керівника колективу; 7) організовувати соціально-культурну діяльність колективу”.

Формування змісту навчання

Для реалізації системного підходу щодо побудови змісту освіти, навчальний матеріал модулів формується на базі аналізу його логічної структури із використанням наступних принципів: модульності, повноти навчального матеріалу в модулі, оптимальної передачі інформаційного і методичного матеріалу.

Критерієм формування змісту модулів виступає нерозривність міжтематичних зв'язків всередині дисципліни. Виходячи з цього, зміст модулів *пізнавального* типу формується логічною структурою курсу, який був узятий за основу побудови структури модуля. При побудові модулів *операційного* типу логічна структура предмета є основою для вибору порцій навчального матеріалу, необхідних для виконання конкретної дії, комплекс яких відповідає структурі інтегруючої дидактичної цілі.

Ефективність використання модуля у навчальному процесі буде залежати не лише від повноти навчальної інформації, але і від того, яким чином ця інформація буде надана. При наданні інформації доцільно звернути увагу на механізм процесу засвоєння знань, який визначає наступний логічний ряд: “сприйняття - розуміння - усвідомлення - закріплення - застосування”.

У змістовному аспекті найбільш важливим є проблемний підхід щодо подання навчального матеріалу. Його форма може бути представлена такими складовими, як: „навчальний текст”, „керівництво до навчання”, „консультація педагога”.

Управління навчальною діяльністю і методичне забезпечення цього процесу

Важливе місце в модулі займає процес управління навчальними діями студента і методичне забезпечення процесу засвоєння знань. Процес засвоєння знань, умінь та навичок можна вважати також процесом управління, в якому є керуюча і керована сторона: *педагог і студент*. Однак при модульному навчанні діяльність студента, як керованої сторони, в більшій мірі представляє собою самоуправління, що є нижчою ланкою в ієрархії управління. Самоуправління забезпечується за допомогою модуля. Як ми вже зазначали, в модульному навчанні педагог делегує частину своїх управлінських функцій модульній програмі (модулю), а через неї ці функції трансформуються у функції самоуправління. Таким чином, відбувається розвиток управління в самоуправління.

Рациональне функціонування педагогічної системи, як і будь-якої іншої динамічної системи, здійснюється за допомогою управління та регулювання. У модульному навчанні застосовується гнучке управління, тобто управління, пристосоване до умов, які змінюються і при цьому зберігає цілеспрямованість системи. У цьому випадку має місце варіативний пошук оптимального рішення. Оптимальна організація навчального процесу опирається на технологічні засади управління, в якому виділяється три етапи: 1) *вивчення об'єкта управління*; 2) *розробка стратегії (програми) управління*; 3) *реалізація прийнятої програми*.

Вивчення об'єкта управління у випадку модульного навчання означає визначення базової підготовленості (початкового рівня) учнів до моменту початку засвоєння конкретного модуля. Так, при модульному навчанні, поряд з управлінням реалізується функція самоуправління. Тому студенту необхідно більш самостійно досягти базового рівня, використовуючи надані в модулі цілі навчання, перелік базових знань і вмінь, літературні джерела, дидактичні рекомендації з вивчення курсу.

Розробка стратегії (програми управління) – це комплексний план, в якому відображають зміст навчання і дії студента, спрямовані на засвоєння змісту модуля. Одним зі шляхів ефективного управління

навчальною діяльністю є реалізація теорії поетапного формування розумових дій, розробленої П.Я.Гальперінім та розширеної Н.Ф.Тализіною. Ця теорія розглядає навчання як систему певних видів діяльності, виконання яких приводить учня до нових знань і вмінь. При виконанні конкретної дії людина реально спирається на систему умов, яку П.Я.Гальперін назвав “орієнтовною основою дії” (ООД). Він встановив, що ефективність формування розумової дії обумовлюється трьома критеріями: 1) узагальненістю; 2) повнотою ООД; 3) засобом її одержання. З точки зору узагальненості ООД може бути представлена в частковому (відображає конкретний випадок) чи в узагальненому (розглядається цілий клас часткових випадків) вигляді.

За повнотою ООД підрозділяється на повну, неповну і надлишкову. За способом одержання ООД може бути одержана самостійно і надаватися учню в готовому вигляді. П.Я. Гальперін виділив за цими критеріями вісім типів ООД. Найбільш творчим, розвиваючим учня типом орієнтовної основи розумових дій є ООД “третього типу”, якій властиві узагальнені орієнтири, повнота і самостійність в її складанні. Таким чином, дія, що формується на основі ООД “третього типу” відрізняється швидкістю і безпомилковістю процесу її формування, великою стійкістю і широтою адаптації. У цьому випадку учень може сам знаходити метод складання системи орієнтирів у самоуправлінні процесом пізнання.

Реалізація модульної програми повинна враховувати загально дидактичні та модульні принципи навчання і бути основою одержання міцних, глибоких знань. Для реалізації модульного навчання необхідно створення певних умов, зокрема забезпечення процесу навчання модулями, його комп’ютеризація і оснащення іншими технічними засобами.

Для того щоб максимально сприяти реалізації самоуправління і саморегулювання навчальними діями студента у модульному навчанні, необхідно методично забезпечити процес засвоєння знань. До методичного забезпечення модулів використовується: 1) ілюстрований матеріал, що дозволяє глибше зрозуміти інформацію, яка вивчається (рисунки, схеми тощо); 2) дані, що конкретизують теоретичний матеріал (коефіцієнти, нормативи тощо); 3) інформація, що розширює чи поглиблює процес засвоєння (додаткові літературні джерела у вигляді підручників, довідників,

наукових видань). Усі матеріали з методичного забезпечення надаються паралельно основному навчальному змісту модуля.

Забезпечення зворотного зв'язку у модульному навчанні

У модульному навчанні, як і у будь-якому керованому процесі, необхідно забезпечити ефективний зворотний зв'язок. Реалізацію цієї вимоги доцільно визначити за наступними критеріями формування модулів: 1) *цінності контрольованих характеристик*; 2) *відкритості діагностики*.

Цінність контрольованих характеристик. Навчальні завдання, що виступають як контрольовані характеристики, за своєю формою можуть бути різноманітними: виконання контрольної роботи; узагальнення її результатів; підготовка рефератів, курсових робіт, індивідуальних навчально-дослідних проектів тощо. Важливо вибрати найбільш цінні для конкретного випадку характеристики за критеріями якості навчання та продуктивності засвоєння.

Відкритість діагностики вимагає надання учням студентам контрольованих характеристик на початку кожного навчального модуля із зазначенням їх кількісної оцінки і методів контролю.

Якість засвоєння знань і вмінь в процесі вивчення навчального матеріалу визначається різними методами контролю. При реалізації модульного навчання рекомендується ширше застосовувати метод тестування. Тестами називають стандартизовані випробування певного рівня складності, не тривалі за часом і поєднанні з системою оцінки. Щоб вимірювати і визначити результати діяльності, для кожного тесту методом рейтингу розробляється еталон. Рішення про якість виконання тесту приймається на основі поопераційного співставлення відповіді студента з еталоном. Однак, у процесі модульного навчання результати пізнавальної діяльності не завжди можуть і повинні контролюватися методом тестування. Можливо використання й інших видів письмового та усного контролю.

Частота зворотного зв'язку в модульному навчанні встановлюється за критерієм цінності контрольованих характеристик, а також із системним урахуванням кібернетичного, педагогічного і психологічного підходів. З кібернетичної точки зору чим частіше здійснюється контроль за процесом, тим вища ефективність управління. За педагогічними принципами зворотний зв'язок повинен здійснюватися з оптимальною частотою. З психологічної точки зору дуже важлива мотиваційна основа діяльності студентів, яка повинна бути складовою багатьох факторів.

При психолого-педагогічному підході до організації зворотного зв'язку за ознакою частоти контролю прийнято виділяти: вхідний, поточний, проміжний, підсумковий і узагальнюючий види контролю. *Вхідний контроль* застосовується для оцінки базового рівня знань студента перед модулем. *Поточний контроль* (або самоконтроль) здійснюється в процесі оволодіння змістом навчального елемента. За допомогою *проміжного контролю* визначається якість досягнення всіх цілей навчання, що представлені в конкретному навчальному елементі. *Підсумковий контроль* проводиться з метою визначення якості засвоєння змісту всього модуля. *Узагальнюючий контроль* вирішує питання реалізації зворотного зв'язку за змістом всього навчального курсу з визначенням рівня засвоєння знань.

Особливості побудови модулів і модульних програм дозволяють встановити *ефективність і продуктивність навчання*. При визначенні ефективності модульно-рейтингової технології використовується загальна методика, яка передбачає порівняння досягнутих показників якості навчально-творчої діяльності студентів в експериментальних групах з аналогічними показниками у контрольних групах [31, с. 132-134].

Визначення ефективності методичної розробки на рівні успішності:

$$E_{(y)} = \frac{B_{\text{н}} - B_{\text{т}}}{B_{\text{т}}} \cdot 100 \% \quad (6.1),$$

де: $B_{\text{н}}$ – загальна кількість балів, які набрані студентами академічної групи після навчання за новою методикою; $B_{\text{т}}$ – загальна кількість балів, які набрані студентами після навчання за традиційною методикою.

Визначення ефективності методичної розробки на рівні міцності знань:

$$E_{(мц)} = \frac{BK_{\text{н}} - BK_{\text{т}}}{BK_{\text{т}}} \cdot 100 \% \quad (6.2),$$

де: $BK_{\text{н}}$ – загальна кількість балів, які набрані студентами академічної групи за відстроченим контролем після навчання за новою методикою; $BK_{\text{т}}$ – загальна кількість балів, які набрані студентами за відстроченим контролем після навчання за традиційною методикою.

Визначення ефективності методичної розробки за часом (продуктивністю):

$$E_{(np)} = \frac{T_{\text{т}} - T_{\text{н}}}{T_{\text{т}}} \cdot 100\% \quad (6.3),$$

де: $T_{\text{т}}$ – середній час навчання за традиційною методикою;
 $T_{\text{н}}$ – середній час навчання за новою методикою.

Загальна оцінка якості науково-педагогічних досліджень складається із ряду взаємопов'язаних методик (визначення типу і напрямів дослідження; аналізу і систематизації отриманих результатів та їх опису з точки зору новизни; вибору критеріїв оцінки якості в залежності від виду діяльності; експертної та кількісної оцінок результатів дослідження та ін.).

6.5. СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ МОДУЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Модульне навчання - прогресивний підхід до навчання, що дозволяє досягти високої ефективності педагогічного процесу, але в той же час вимагає створення певних умов для його організації. Такими умовами, перед усім, виступають: 1) забезпечення процесу навчання модулями; 2) комп'ютеризація навчання; 3) оснащення дидактичними засобами навчання.

Забезпечення процесу навчання модулями

Найскладнішим у підготовці модулів є формування їх змісту з одночасним створенням нових навчальних і методичних матеріалів. Цей процес здійснюється у наступній послідовності [39, с. 117].

1. Формулюється інтегрована дидактична ціль виходячи зі структури комплексної дидактичної цілі. Назва модуля буде відповідати цій інтегруючій цілі.

2. Встановлюються часткові дидактичні цілі, кількість яких буде відображати структуру модуля.

3. За частковими дидактичними цілями формуються цілі навчання, які вказуються у навчальному елементі модуля.

4. Визначається базова підготовленість, яку повинен мати студент на початку роботи з модулем (визначається вхідним контролем).

5. Розробляються характеристики, що контролюються для кожного навчального елемента і для всього модуля, які представлені як конкретні знання і вміння.

6. Формується власне зміст навчання.

7. Проектується процес управління навчальними діями студента. Паралельно підбираються методи і засоби навчання.

8. Розробляється система вхідного, поточного, проміжного, підсумкового і узагальнюючого контролю.

Важливою умовою ефективності побудови модулів є компетентність їх творців. Розробка модульної програми вимагає об'єднання зусиль спеціалістів, що знають зміст предмета, а також педагогіку і психологію.

Комп'ютеризація модульного навчання

З метою підвищення ефективності та продуктивності модульного навчання доцільно забезпечити навчальний процес комп'ютерними засобами. При цьому необхідно перерозподілити педагогічні функції в системі “педагог-модуль-студент”. Педагог за умов широкої комп'ютеризації може реалізовувати консультативну, контролюючу, комунікативну і виховну функції. Студенту у суб'єкт-суб'єктній взаємодії належатимуть функції самоуправління навчально-творчою діяльністю, самоконтролю, комунікації, самоаналізу. Система комп'ютеризації за модульним навчанням охоплюватиме такі функції, як: інформаційно-вибіркова, інформаційно-пред'являюча, інформаційно-ілюструюча, управління навчальними діями, тренажерна, контролююча.

Широка комп'ютеризація модульного підходу особливо важлива у дистанційному навчанні, де необхідно забезпечити надійний інформаційно-дидактичний зв'язок. Однак, не слід абсолютизувати використання комп'ютерних програм, оскільки ефективність і продуктивність модульного навчання, як і будь-якої технології, помітно підвищуються, якщо пізнавальна діяльність студентів реалізується через різноманітні форми її організації.

Дидактичні засоби модульного навчання

У процесі модульного навчання значну роль відіграють дидактичні засоби (ДЗ). Ними є предмети, що полегшують студентам безпосереднє пізнання дійсності. Дидактичні засоби є важливим джерелом знань, вони сприяють формуванню умінь, розвивають пізнавальні здібності, полегшують навчальну працю. Використання цих засобів сприяє реалізації загальнодидактичного принципу

наочності навчання, а також пов'язаного з ним принципом різносторонності методичного консультування. На підставі дидактичних характеристик дидактичні засоби модульного навчання можна поділити на наступні класи (табл. 15).

15. Класифікація дидактичних засобів

Клас ДЗ	Дидактичні характеристики	Дидактичні засоби
<i>1. Натуральні об'єкти</i>	Для безпосередньої передачі інформації	Конкретні об'єкти пізнавальної діяльності
<i>2. Макети і моделі</i>	Для віддаленої передачі інформації	Моделі конкретних об'єктів
<i>3. Друковані навчальні матеріали</i>	Для режиму безпосереднього модульного навчання	Модульні програми, підручники, інші методичні матеріали
<i>4. Дошки</i>	Для передачі інформації у вигляді символів, схем, рисунків	Дерев'яні, пластмасові та ін.
<i>5. Засоби для світлопроекції</i>	Для показу рухомого і нерухомого зображення	Діапроектори, епідіаскопи, мультимедійні проектори
<i>6. Засоби для відтворення звуку</i>	Для запису і відтворення звуку у навчальних приміщеннях	Мікрофони, звукопідсилювачі, магнітофони
<i>7. Аудіо та візуальні засоби</i>	Для запису звуку і динамічного зображення	Відеокамери, відеомагнітофони
<i>8. Дидактичні машини</i>	Для передачі інформації і закріплення знань	Інформаційно-навчальні системи, тренажери
<i>9. Засоби обчислювальної техніки</i>	Для проведення обчислювальних операцій	Мікрокалькулятори
<i>10. Комп'ютери</i>	Для інформаційної підтримки, вирішення різноманітних складних навчальних і науково-дослідних задач, зв'язку з іншими суб'єктами модульного навчання	Комп'ютери, мережні системи, програмне забезпечення
<i>11. Засоби масової інформації</i>	Для передачі поточної та іншої інформації, реалізації навчальних програм	„Інтернет”, телебачення, газети, журнали, збірники наукових праць
<i>12. Дидактичні прилади</i>	Для підвищення продуктивності навчання і активізації навчально-творчої діяльності студентів	Електронні прилади для проведення дидактичних ігор, алгоритми активних методів навчання

Якими критеріями необхідно керуватися, підбираючи дидактичні засоби для конкретного етапу модульного навчання? Безсумнівно, що тут діє головний критерій - якість навчання. Крім того, при підборі дидактичних засобів необхідно виходити з дидактичних цілей, а також керуватися принципом оптимізації педагогічного процесу. Бажано для кожного конкретного випадку підбирати такі дидактичні засоби навчання, які в реальних умовах максимально сприяли б досягненню намічених дидактичних цілей з найменшими витратами часу і непродуктивних зусиль.

Застосування методів у модульному навчанні

Методи навчання - це насамперед система способів управління пізнавальною діяльністю учня. Сьогодні існує безліч таких прийомів і способів, вони постійно поповнюються новими з урахуванням розвитку педагогічної науки. Виходячи з поставлених до методів основних вимог, їх можна розділити на *методи набування знань; формування вмінь і навичок; здійснення творчої діяльності; закріплення і перевірки знань* [39, с.148].

Виходячи з функціональної спрямованості методи навчання поділяються на наступні: 1) *методи одностороннього подання матеріалу* (лекція, доповідь, звіт, пояснення); 2) *методи ознайомлення з досвідом роботи інших суб'єктів* (обмін досвідом, стажування, практика, експеримент, інтерв'ю, зустріч з колегами); 3) *методи проблемного навчання* (аналіз подій, дослідження ситуацій); 4) *методи спонукання до творчого пошуку* (дидактичні ігри, рольове моделювання виробничих ситуацій тощо); 5) *методи активізації слухачів* (дискусія, диспут, ділова гра, моделювання та ін.); 6) *методи надання додаткової інформації* (реферат, опис експерименту, складання звітів тощо); 7) *методи контролю* (семінар, консультації, колоквиум, залік, екзамен, опитування); 8) *методи самостійної роботи* (наукові і курсові роботи, доповідь на конференції тощо); 9) *методи виховного спрямування* (відвідування театру, кіно, виставки з наступним обговоренням).

За засобами досягнення цілей діяльності методи модульного навчання класифікуються наступним чином: 1) *інформаційні методи* (лекція); 2) *операційні методи* (вправи, практичні і лабораторні заняття); 3) *пошукові методи* (евристичні, проблемні, дослідницькі); 4) *методи самостійного навчання* (слухання, навчання за текстом).

Інформаційні методи навчання спрямовані на формування педагогом у студентів нових знань. Використання цих методів у

процесі модульного навчання підкріплює інформаційну функцію модуля. Наприклад, метод “*бесіда*” передбачає навчальний вплив педагога за допомогою ретельно продуманої системи питань, що поступово підводять студентів до закономірних відповідей і як результат - до засвоєння системи фактів, понять, закономірностей. Інший метод – *лекція*, яка пропонує усне викладення навчального матеріалу, що відрізняється від розповіді більшою місткістю, складністю логічних побудов, доказів і узагальнень. У модульному навчанні лекція із засобу передачі інформації перетворюється у навчальне заняття, основна мета якого - дати установку студентам до самостійної роботи. У зв'язку з цим лекція повинна плануватися таким чином, щоб викликати у слухачів цікавість до проблеми, збагатити їх інформацією у конкретній галузі, визначити місце даної проблеми в суміжних галузях.

Операційні методи навчання призначені для формування вмінь і навичок діяльності студентів у типових ситуаціях. Наприклад, метод “*Роби як я*” призначений для навчання практичним трудовим діям, придбання відповідних навичок і вмінь. При цьому студент спостерігає за операційними діями педагога (розрахунки, креслення, моделювання тощо), а потім копіює їх. Інший приклад - метод “*Алгоритм*” передбачає надання студентам необхідних інструкцій (операцій), які подаються у вигляді дерева цілей і використовуються студентами для виконання практичних завдань. Алгоритм – це системний план, в якому рішення розбивається на декілька простих операцій і вказується в якому порядку вони повинні бути здійснені. Використання цього методу має сенс при досягненні репродуктивних цілей навчання, його застосування обмежується навчанням майбутніх спеціалістів і технічних виконавців щодо виконання певних трудових операцій.

Пошукові (евристичні) методи навчання застосовуються для формування і розвитку вмінь і навичок конкретної продуктивної діяльності у нетипових, непередбачуваних ситуаціях. Проаналізуємо найбільш поширені пошукові методи.

Метод “*Ділова гра*” передбачає імітаційне моделювання виробничих ситуацій, виконання типових операційних функцій керівників і спеціалістів віртуальних суб'єктів господарської діяльності і прийняття рішень з вирішення проблемних ситуацій.

Метод „*Дидактична гра*” реалізується у разі впровадження у навчальний процес моделей відомих інтелектуальних ігор (“Брейн-

ринг”, “КВК”, “Що?Де?Коли?” та ін.), які використовуються як нетрадиційні форми для активізації навчально-творчої діяльності студентів в системі поетапного контролю знань за рахунок реалізації потреб молоді у змаганні, самовираженні, успіху тощо.

“*Мозкова атака*”. Суть цього методу полягає у тому, що для обговорення конкретної проблеми обирається група студентів, яка ділиться на дві підгрупи: „генератори ідей” та „критики”. „Генератори ідей” висловлюють нові ідеї з рішення даної проблеми, а „критики” оцінюють ідеї і вибирають найбільш оптимальні з них. Головні принципи мозкової атаки: 1) не критикувати (можна висловлювати будь-яку думку без побоювань, що вона буде визнана невдалою); 2) стимулювати будь-яку ініціативу; 3) прагнути до найбільшої кількості ідей; 4) дозволяється змінювати, комбінувати, поліпшувати запропоновані ідей. По завершенню роботи „генераторів ідей” приступає до роботи підгрупа „критиків”. Вона аналізує, оцінює, синтезує запропоновані ідеї і вибирає ті, які забезпечують рішення проблеми.

“*Ділова корзина*”. Мета методу - активізувати діяльність студентів, зорієнтувавши їх на самостійне, творче рішення різноманітних проблем за практичною тематикою дисципліни. У “діловій корзині”, в ролі якої може виступати невелика скринька, поміщуються завдання, написані на аркушах паперу. Частіше за все вони адресовані одній діючій особі, наприклад, керівникові підприємства. Студенти по черзі виймають з корзини завдання і самостійно виконують їх. Потім група, яка консультиється з педагогом, ще раз, але вже колективно виконує всі завдання, що призводить до їх більш глибокого аналізу.

“*Творчий діалог*”. Для організації навчання за цим методом викладач пише на дошці кілька запитань, які повинні спонукати групу до дискусії. Студенти самостійно формують підгрупи за спільністю думок щодо вирішення творчої проблеми. Через певний час відбувається творчий діалог (дебати) між представниками різних підгруп. У кінці дискусії викладач підводить підсумки.

“*Бесіда за Сократом*”. При достатній підготовленості студентів можливі і навіть бажані бесіди, в ході яких вони під керівництвом викладача або самостійно відшуковують відповіді на проблемні питання. Такі бесіди носять евристичний характер. При цьому педагог може користуватися прийомом “запитання Сократа”, тобто висувати студентам такий ланцюжок послідовних цілеспрямованих

питань, які допомагають їм (не помічаючи допомоги) знайти правильні відповіді з існуючих проблемних ситуацій. “Запитання Сократа” можна використовувати і з іншою метою – завести студентів у кут, показавши неправильність їх суджень і тим спонукавши у них бажання дізнатися необхідну для рішення проблеми нову інформацію.

„Оцінно-ситуаційний підхід в оволодінні професійними навичками” (автор М.О.Бесєдін). Метод дозволяє активніше залучати студентів до навчально-дослідної роботи, формувати навички навчально-творчої діяльності, які дозволяють в умовах виробництва у 6-8 разів підвищити оперативність прийняття управлінських рішень. Важливим позитивним моментом даного метода є його застосування у навчальному процесі як наукової компоненти навчально-творчої діяльності студентів. З педагогічної точки зору показники ситуацій можна використати як „опорні сигнали”, що знайшли поширення у світовій викладацькій практиці з метою системного вивчення питання.

Сутність методу полягає у наступному. Студентами виконується науково-дослідна робота на матеріалах оцінки виробничих ситуацій після проходження виробничої практики. Для цього, користуючись методикою оцінно-ситуаційного підходу, переліком і змістом оцінених ситуацій, кожен студент самостійно або з допомогою викладача вибирає бажану для себе тему навчально-дослідницької роботи. Тема повинна включати одну або декілька органічно пов'язаних по змісту ситуацій. Висвітлювати її необхідно на прикладі конкретного об'єкту господарювання. При цьому, виконуючи завдання, кожен студент стає автором оригінальних ідей, які мають певну практичну і наукову цінність. Кращі навчально-дослідницькі роботи заслуховуються на студентських наукових конференціях і семінарах, а ті з них, які мають наукову новизну, оформляються для публікації у вісниках наукових праць вищого навчального закладу та спеціальних журналах.

Методи самостійного навчання. У процесі навчання за модульною програмою особливу роль відіграють методи самостійного вивчення навчального матеріалу. Наприклад, “слухання” - метод сприйняття інформації органами слуху, її усвідомлення, переробка і засвоєння. З метою підвищення ефективності методу „слухання”, доцільно робити помітки на папері, виділяти найціннішу і важливу інформацію. Аналогічно, метод

“читання” - сприйняття письмової інформації органами зору, її усвідомлення, переробка і засвоєння.

Метод “навчання за текстом модуля” передбачає послідовні дії студента для міцного засвоєння навчального матеріалу. Спочатку аналізуються дидактичні цілі. Потім вивчається структура модуля (схема послідовності елементів навчання). Після цього студенти переходять до розгляду змісту модуля і його елементів. При вивченні змісту модульної програми слід звертати увагу на методичне забезпечення змісту модуля. Якщо структура модуля індивідуалізується стосовно кожного студента, зміст модуля вивчається за рекомендованою (індивідуалізованою) структурою. Доцільно послідовно знайомитися зі змістом навчальних елементів (мета, структура, зміст, завдання, методичні поради, контроль), але їх можна вивчати і окремо, якщо дані елементи є незалежними. Залежними елементами називаються такі, вивчення яких можливе лише після попереднього аналізу одного чи кількох інших навчальних елементів.

Ознайомлення з кожним навчальним елементом починається зі з'ясування мети навчання. Якщо залишається деяка незрозумілість, необхідно звернутися до методичних вказівок і рекомендацій, у яких наводяться поради щодо вивчення даного навчального елемента. Кожний елемент модуля закінчується питаннями для самоконтролю. Самостійно відповівши на запитання, студент може перевірити правильність відповідей за ключем. У тому випадку, якщо якість засвоєння перевіряється педагогом, правильні відповіді та методика перевірки якості засвоєння в модулі не вказуються.

Вибір методів для модульного навчання. Оптимізація педагогічного процесу за модульно-рейтинговою технологією безпосередньо залежить від оптимального вибору методів навчання. Саме процес вибору і застосування методів навчання, як стверджував ще Я.А. Коменський, дозволяє не лише говорити про педагогіку як про науку, але і підносити її в ранг мистецтва. Вибір методів повинен визначатися наступними вимогами: 1) дидактичними принципами; 2) цілями і задачами навчання; 3) змістом і методами даної галузі знань; 4) пізнавальними можливостями студентів за рівнем освіти; 5) особливостями зовнішніх умов; 6) досвідом, рівнем теоретичної і практичної підготовки викладачів.

При виборі методів особливо важливо враховувати цілі і задачі розвитку особистості, а також чисельність групи. Виходячи з

дидактичних цілей, необхідно мати на увазі, що у процесі навчання відбувається поетапне сходження студентів за рівнями засвоєння навчальної інформації. Тому в процесі модульного навчання для засвоєння змісту конкретного модуля необхідно підбирати цілий комплекс методів, що застосовуються у конкретному дидактичному середовищі.

Індивідуалізація процесу навчання за модульно-рейтинговою технологією

Індивідуалізація головним чином пов'язана з урахуванням індивідуальних відмінностей студентів, таких як: характер протікання процесів мислення, рівень знань і вмінь, працездатність, рівень пізнавальної і практичної самостійності, рівень вольового розвитку тощо.

У процесі модульного навчання найбільш повно розкриваються можливості індивідуалізованого впливу на особистість. Головна їх особливість полягає в тому, що індивідуалізація навчання проводиться не шляхом інтенсифікації педагогічної праці, чи зменшення кількості студентів у групі, а раціоналізацією педагогічного процесу, що забезпечується чітко побудованою педагогічною системою модульного навчання. Модульне навчання дозволяє індивідуалізувати педагогічний процес у наступних аспектах.

Зміст навчання. Індивідуалізація змісту може проводитися за індивідуальними цілями навчання або базовою підготовленістю студента.

Темп засвоєння. Специфіка побудови модульних програм дозволяє студенту самостійно працювати в будь-який зручний для нього час, приділяючи необхідну увагу для досягнення намічених цілей навчання.

Методи навчання. У модулях частіше за все надаються альтернативні варіанти управління навчальними діями, тому студенти самі легко можуть вибирати найбільш доцільні, з їх точки зору, методи діяльності.

Контроль і самоконтроль. Кожний модуль забезпечується системою зворотного зв'язку, важливе місце в якій зазвичай займає тестовий самоконтроль, що є виключно індивідуалізованим.

Безпосередній вплив педагога на студента. Передача деяких своїх функцій модулю дозволяє педагогу ширше і глибше реалізувати індивідуальний контакт зі студентом. Цілеспрямоване спілкування є

одним з найважливіших компонентів педагогічного процесу, тому взаємодії педагога і студента необхідно приділяти особливу увагу.

Індивідуалізуючи навчальний процес, необхідно приділити значну увагу комунікативній і виховній функціям. Виховна функція спрямована на формування і розвиток різноманітних якостей особистості, а комунікативна - на безпосереднє спілкування педагога зі студентом, метою якого є реалізація решти функцій педагога, у тому числі і виховної.

Особливості організації самостійної роботи студентів в системі модульного навчання

У процесі модульного навчання гнучке управління навчальними діями через модуль, яке нерідко переходить у самоуправління, чинить позитивний вплив на формування вмінь і навичок самостійної роботи студентів. При цьому відбувається інтенсивне формування як змістовної, так і організаційної самостійності. Велике значення для підвищення рівня самостійності при модульному навчанні має також високий рівень систематизації знань і вмінь; проблемне викладання навчального матеріалу, а також акцент на формування методів діяльності. Тому модульне навчання є ефективним засобом, що забезпечує плідну самостійну навчально-творчу діяльність студентів.

Представлення навчального матеріалу з будь-якої дисципліни сукупністю модулів обумовлено необхідністю розкладання будь-якої складної інформації на модулі (порції), усередині яких матеріал має завершений логічний зв'язок. Ця вимога пов'язана з особливостями механізму функціонування короткочасної пам'яті людини. При цьому засвоєння навчального матеріалу здійснюється студентами смостійно у процесі поетапної переробки інформації з наступним її закріпленням у довгостроковій пам'яті у випадку кількаразового повторення.

Виконуючи самостійну роботу за модулем, студентам спочатку необхідно старанно розібратися з дидактичною основою навчального матеріалу: визначити цілі, завдання, розібратися з основними формулюваннями, термінами і поняттями. Після цього потрібно опанувати методичну складову досягнення цілей навчання. Студенти самостійно обирають відповідні методи і поопераційно досягають відповідного рівня сформованості творчого досвіду. На цьому шляху вони індивідуально виконують функцію самоконтролю, а у підсумку тестують свої знання, вміння та навички перед викладачем, отримуючи відповідний рейтинг за бальною оцінкою.

Оволодіння уміннями і навичками самостійної роботи є необхідною передумовою для якісного засвоєння модульної навчальної програми й успішної професійної діяльності. Установлено, що логічні і специфічні прийоми розумової діяльності формуються у визначеному порядку. Перед тим, як стати розумовими, тобто максимально узагальненими й засвоєними, дії проходять декілька етапів. Перший етап – попереднє ознайомлення з предметом, де студенти отримують необхідні пояснення про мету діяльності. Другий етап має назву матеріальної дії, що виконуються у розгорнутій формі (тобто поопераційно) з опорою на матеріальні (матеріалізовані) об'єкти. На цьому етапі студенти засвоюють технологію діяльності. Третій етап полягає у перенесенні дії у план голосної промови без опори на предмети, що забезпечує відбиток матеріальної дії в уявленні, тобто засвоєння нової дії. Четвертий етап іменується етапом зовнішньої промови про себе. Тут відбувається перетворення дії за параметрами її узагальнення і згорнутості, у результаті чого виділяються головні моменти. П'ятий етап – розумовий. Дії на цьому етапі виконуються у формі внутрішньої промови. Вона максимально скорочується й автоматизується. Внутрішня промова відбувається автоматично і в основному за межами самоспостереження.

Тільки при такій послідовності формування розумових дій, студент має можливість на високому рівні опанувати нові знання і набути спроможності реалізувати їх на практиці. Найбільш важливу роль у цьому процесі психологи відводять етапу матеріальної дії, наявність якої істотно підвищує ефективність самостійної роботи. Тому за цих умов доцільно широко використовувати навчально-дидактичні і матеріальні засоби (схеми, креслення, макети, моделі тощо).

При організації самостійної роботи важливо враховувати не тільки особливості розумової діяльності, але і фізіологічні дані працездатності людини. Встановлено, що найбільша продуктивність розумової праці спостерігається з 9 до 12 години дня і далі з 16 до 20 години вечора. Доцільно використовувати ці інтервали часу для підвищення ефективності розумової діяльності. Для відновлення втрачених сил рекомендуються перерви у розумовій діяльності через кожні 45-90 хвилин роботи в умовах достатнього отримання свіжого повітря.

6.6. ПОЛОЖЕННЯ ПРО МОДУЛЬНО-РЕЙТИНГОВУ ТЕХНОЛОГІЮ НАВЧАННЯ

Дане “Положення” розроблено автором за результатами впровадження модульно-рейтингової технології у Харківському національному аграрному університеті ім. В.В. Докучаєва і чисельних педагогічних експериментів, проведених протягом 1994-2006 рр.

Загальні положення

Впровадження у навчальний процес вищих навчальних закладів інноваційних педагогічних технологій є одним з основних напрямків удосконалення системи вищої освіти. Сучасна дидактика повинна максимально сприяти формуванню творчої особистості майбутнього фахівця у різноманітних галузях народного господарства, стимулюванню його пізнавальної діяльності, підвищенню творчої активності на всіх етапах процесу одержання знань. Однією з перспективних педагогічних ідей у цьому напрямку є модульно-рейтингова технологія, яка може стати дидактичною оболонкою різноманітних форм та методів навчально-творчої діяльності.

Метою впровадження модульно-рейтингової технології у навчальний процес є стимулювання систематичної навчальної діяльності студентів, виявлення й розвиток їх творчих здібностей, розширення рамок індивідуалізації та диференціації навчання, підвищення активності пізнавального процесу на основі реалізації суб’єкт-суб’єктних взаємовідносин між викладачем і студентами.

Реалізація даної розробки у ВНЗ України дозволить внести прогресивні зрушення у сферу викладання й вивчення різноманітних дисциплін, сприятиме всебічній інтеграції національної вищої освіти в європейську; дасть змогу впровадити новаторські ініціативи в галузі педагогіки на рівні кращих світових стандартів.

Модульно-рейтингова технологія (МРТ) представляє собою комбіновану систему умов навчально-творчої діяльності (НТД) студентів, серед яких виділяються: 1) структурований поділ навчального матеріалу на окремі тематичні блоки (модулі); 2) технологічна послідовність вивчення дисципліни; 3) система мотиваційних стимулів, елементів планування, організації та контролю за навчально-творчою діяльністю студентів.

МРТ дозволяє максимально індивідуалізувати навчальну діяльність у різноманітних аспектах, розширити рамки самостійної роботи студентів, ввести елементи змагання у навчальний процес,

суттєво змінити характер взаємодії між викладачем та студентом і на цій основі інтенсифікувати навчальний процес.

Навчальний модуль - це логічно завершена частина навчального курсу дисципліни, яка має відповідне дидактичне забезпечення та методичні рекомендації для самостійної індивідуальної навчально-творчої діяльності студентів і завершується контрольною акцією (модульним контролем).

Модульний контроль - це контроль рівня засвоєння студентами навчального матеріалу тематичних модулів за програмою дисципліни.

Рейтинг - це інтегральна кількісна оцінка навчально-творчої діяльності студентів (активність і рівень знань, виконання лабораторно-практичних робіт, якість самостійної аудиторної та позааудиторної роботи, участь в олімпіадах, науковій роботі кафедри тощо), яка визначається відповідною кількістю балів. Загальний рейтинг кожного студента визначає його місце в параді успішності і є стимулом до активізації пізнавальної діяльності.

Загальний процес управління НТД студентів організується за допомогою створення модульних програм. Мотиваційний механізм творчої й ритмічної роботи студентської аудиторії ґрунтується на заохоченні балами рейтингу, внутрішньому спонуканні майбутніх фахівців до творчої самостійної діяльності, реалізації принципів змагання, самовираження, індивідуалізації, можливості самостійно планувати індивідуальну стратегію навчання.

З кожної дисципліни розробляються *базові та елективні модулі*. Базовий модуль містить мінімально-необхідну навчальну інформацію (обовязкову для всіх студентів). Елективний модуль визначає елементи НТД студентів за варіативним принципом (можливість індивідуального вибору навчальної інформації з метою підвищення власного рейтингу).

Організація модульно-рейтингового навчання

Концепція модульно-рейтингового навчання не передбачає обов'язкового семестрового екзамену для всіх студентів. Протягом вивчення певної дисципліни студенти складають модульну контрольну роботу (модуль). Кількість модульних контрольних робіт визначається у відповідності з кількістю навчальних модулів, що передбачається модульно-рейтинговою програмою. Підсумкова оцінка визначається загальним рейтингом за результатами НТД студентів протягом всього семестру.

Процес оволодіння змістом дисципліни за МРТ передбачає комплекс контрольних заходів у системі вхідного, поточного, проміжного, підсумкового та позатермінового контролю знань. Одним з основних методів зворотного зв'язку у навчальному процесі є *ігровий метод контролю* із використанням нетрадиційних ігрових форм: дидактичних ігор і ділових ігор; рольового моделювання виробничих ситуацій; складання та рішення тематичних кросвордів; проведення семінарів в активній формі; дебатних турнірів; комплексного тестування за рівнями знань тощо. Реалізація даної системи поточного контролю сприяє більш ефективному налагодженню міжтематичних і міжпредметних зв'язків в процесі засвоєння матеріалу, дозволяє максимально розширити творчі компоненти діяльності майбутніх фахівців. Основні вимоги щодо організації модульного й семестрового контролю сформовані за наступними принципами.

Методика рейтингового оцінювання

1. Об'єктами контролю при рейтинговій системі оцінки доцільно вважати: а) позааудиторну навчально-творчу діяльність студентів (виконання курсових робіт, складання кросвордів, написання рефератів тощо); б) роботу студентів на семінарських і практичних заняттях; б) виконання модульних контрольних робіт, складанні заліку або іспиту.

2. Об'єкти контролю визначаються кафедрою на основі моделі засвоєння бази знань із певної дисципліни.

3. Перелік об'єктів контролю, його періодичність, методи, форми, методика контролю та критерії оцінки успішності навчання визначаються у модульно-рейтинговій програмі дисципліни.

4. До критеріїв оцінки об'єктів контролю відносять активність та ініціативність самостійної позааудиторної роботи студентів; міцність знань програмного матеріалу; високий рівень вмінь та навичок розв'язувати типові задачі та виробничі ситуації; відсутність помилкових дій, правильність та якість відповідей при поточному, модульному і семестровому контролі.

5. Для кожного об'єкта контролю кафедра встановлює ранжовану кількість балів, яка характеризує рівень якості засвоєння навчального матеріалу.

6. Найбільша сума балів, яку може набрати студент за семестр, визначається сумою максимально можливих балів за кожне завдання, яке є об'єктом контролю протягом семестру.

7. Рейтингова оцінка навчально-творчої діяльності студента (М) за окремим модулем визначається за формулою:

$$M = Mo + K1 + K2 + \dots Kn + DB \quad (6.4),$$

де Mo - початкова оцінка (ваговий коефіцієнт) модуля у балах рейтингу (залежить від змісту і значимості навчального матеріалу у практичній діяльності майбутніх фахівців);

$K1 \dots Kn$ - бальні коефіцієнти, що враховують аудиторну роботу студентів (приклад можливих варіантів наведено у табл. 16);

DB - додаткові бали рейтингу, які студенти можуть одержати, виконуючи самостійно окремі види навчально-творчої діяльності (участь у наукових конференціях, олімпіадах, конкурсах, написання та захист курсових проектів тощо).

16. Приклад бальної шкали рейтингової оцінки модуля

Оцінка	K_1	Відвідування лекцій	K_2
«5» (відмінно)	+10	Постійно	+2
«4» (добре)	+8	Один та більше пропусків	0
«3» (задовільно)	+6	Відсутність на всіх лекціях	-1
«2» (незадовільно)	0	модуля	
Відвідування практичних занять	K_3	Ведення конспекту	K_4
Постійно	+2	Змістовно, акуратно	+2
Один та більше пропусків	0	Змістовно	+1
Відсутність на всіх практичних заняттях модуля	-1	Наявність конспекту	0
		Відсутність конспекту	-1
Рівень творчої активності	K_5	Термін складання модуля	K_6
КТА 0,7...1,0	+3	У строк	+1
КТА 0,3...0,7	+1	Поза терміном	0
КТА 0,0...0,3	0	Повторне складання	-1

Індивідуальні прояви творчої активності студентів адресно оцінюються викладачем, а її рівень визначається кількістю та змістом актів позитивної активності (участь у вікторинах, складання кросвордів, надання обґрунтованих пропозицій з удосконалення навчального процесу тощо). При цьому визначається індивідуальний коефіцієнт творчої активності студента (КТА) як відношення загальної кількості його індивідуальних актів творчої активності (АТА) до найвищого (АТА) у групі.

$$KTA = \frac{TA_{\text{факт}}}{TA_{\text{макс}}} \quad (6.5),$$

де: $TA_{\text{ст.}}$ – фактична творча активність студента (визначається кількістю і змістом актів навально-творчої діяльності); $TA_{\text{макс}}$ – творча активність студента за максимальними критеріями (найвищий рівень творчої активності учнів в академічній групі).

8. Для самооцінки знань на кожному етапі вивчення дисципліни студенти мають можливість планувати свою індивідуальну стратегію навчання (в залежності від попереднього рівня знань, можливостей щодо темпу засвоєння матеріалу, індивідуальних цілей навчання тощо). Приблизний план індивідуальної стратегії самоуправління НТД наведено у табл. 17.

17. Приклад планування індивідуальної стратегії навчально-творчої діяльності студентів

Модулі Оцінка	M₁	M₂	M₃	ΣM_{1...M₃}	Курсовий проект	ДБ	Загальний рейтинг
«5»	52	58	70	180	50	120	350
«4»	48	52	65	165	40	95	300
«3»	44	46	60	150	30	70	250
«2»	40	40	55	135	20	45	200

Модульний контроль

1. Контрольні заходи мають забезпечити вимірювання та оцінку рівня засвоєння студентами програмного матеріалу в процесі навчання за певними модульними блоками й змістом дисципліни в цілому.

2. Об'єктами оцінки успішності навчання можуть бути як діяльність студента під час практичних і семінарських занять, індивідуальної та самостійної роботи, так і результати цієї діяльності за певні періоди (тиждень, місяць, семестр, рік тощо).

3. Розробка об'єктів модульного контролю (контрольних завдань) передбачає визначення їх переліку, форм і змісту. Після визначення форми контрольних завдань розробляється їх зміст.

4. Систему оцінювання об'єктів контролю та шкалу оцінок контрольних завдань, тестів тощо розробляє ведучий курсу.

5. Розробка об'єктів контролю має завершитися виданням необхідного методичного забезпечення, а також технологічної картки-пам'ятки, із якої кожен студент має можливість дізнатися про особливості МРТ і сформуванати індивідуальну стратегію навчання.

6. Після апробації МРТ важливо оптимізувати її окремі параметри для удосконалення моделі рейтинг-контролю. Робота з удосконалення МРТ має бути направлена на покращання технологічного процесу навчання, підвищення рівня автоматизації обчислювальних робіт і забезпечення організаційно-методичними засобами, а також проведення соціологічних досліджень, пропаганди та роз'яснювальної роботи з впровадження педагогічної технології.

7. Об'єкти контролю, його періодичність, методи та критерії оцінки успішності навчання визначаються у модульно-рейтинговій програмі дисципліни (розділ «Форми та засоби поточного, проміжного та підсумкового контролю»).

8. Система оцінки успішності НТД студентів має виконувати навчальну, виховну, розвиваючу, профілактично-попереджувальну та управлінську функції, що можливо лише за умов систематичності, регулярності і неперервності модульного контролю.

9. Рейтингова система передбачає оцінювання в балах результатів, яких студент досяг на кожному етапі поточного, проміжного або підсумкового контролю. Підсумовуючи всі набрані бали, складається індивідуальний рейтинг студента. Мета студента - набрати максимальну кількість балів за певний період вивчення дисципліни.

10. Модульний контроль проводиться протягом семестру за графіком технологічної картки-пам'ятки, затвердженою завідувачем кафедри.

11. Модульний контроль проводиться за навчальним матеріалом окремих модулів після завершення лекційних і практичних занять. Він містить три рівні складності запитань:

1) *програма-мінімум* (оцінка знань на рівні впізнавання та відтворення матеріалу дисципліни у формі тестування);

2) *стандартна програма* (оцінка репродуктивного та дійового рівня знань на основі програмних запитань);

3) *творча програма* (оцінка творчого рівня знань на основі рішення ситуаційних практичних завдань в умовах невизначеності). Кожен рівень складності має відповідний ваговий коефіцієнт у балах рейтингу.

Перехід до вищого рівня складності здійснюється ступенево (складання студентом на “відмінно” завдання нижчого рівня складності).

12. Контрольні завдання з конкретного модуля повинні мати однакову складність, їх слід уніфікувати для конкретного напрямку базового рівня підготовки.

13. Викладачі, які працюють за МРТ, визначають *базу знань* із дисципліни, яка має бути засвоєна у відповідності до змісту курсу, який вивчається.

14. Перелік основних елементів бази знань та рівнів їх засвоєння складає модель засвоєння бази знань дисципліни (приклад у табл. 18).

15. Тривалість проведення модульного контролю становить дві академічні години.

16. Критерії оцінювання контрольних завдань доводяться до відому студентів на початку семестру та перед проведенням модульного контролю.

17. Модульний контроль проводиться у письмовій або у письмово-усній формі. Письмовий компонент модульного контролю обов'язковий і проводиться шляхом виконання контрольних завдань для перевірки засвоєння фактичного матеріалу відповідних модулів і розв'язування практичних задач.

18. Модульний контроль проводить лектор із даної навчальної дисципліни (можливо за допомогою викладачів, які ведуть лабораторно-практичні заняття).

19. Виконання контрольних завдань здійснюється кожним студентом індивідуально у відведений термін за розкладом.

20. Під час контрольного заходу студенту забороняється в будь-якій формі обмінюватися інформацією з іншими студентами або використовувати матеріали конспекту чи навчальних посібників.

21. Присутні викладачі зобов'язані контролювати самостійність виконання студентом індивідуального завдання та дотримання встановленого порядку проведення контрольного заходу. При виявленні викладачем порушення встановленого порядку з боку студента, останній усувається від проведення контролю, а його результат оцінюється нулем балів.

22. Перездача модуля відбувається відповідно з графіком індивідуального відпрацювання практичних занять, затвердженим ведучим курсу.

18. Модель засвоєння бази знань з дисципліни « _____ »

Основні елементи бази знань	Рівні засвоєння *		
	Репродуктивний	Дійовий	Творчий
<p>1. Терміни й поняття: закони, закономірності, правила, принципи, позначення тощо.</p> <p>2. Явища та процеси: факти, події, спостереження, властивості, явища, технологічні процеси, процедури, залежності (аналітичні, графічні, логічні тощо), наслідки та ін.</p> <p>3. Види діяльності, вміння, навички, алгоритми: виступи, спілкування, дебати, виставки, докази, розв'язання виробничих завдань тощо.</p> <p>4. Моделі стандартних рішень: методика організаційного проектування, процедури, технології тощо.</p> <p>5. Евристичний пошук: прийняття нестандартних рішень в умовах невизначеності, ризику, у відповідності з системою обмежень тощо; концепції, гіпотези.</p>			
<p>* Рівні засвоєння подаються через цілі навчання:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>репродуктивний</i> (вміння передати, відтворити те, що вивчено); • <i>дійовий</i> (вміння застосовувати засвоєні знання для рішення типових для дисципліни (галузі) задач. Задача розглядається як реально досяжний у відповідні термін і умови результат. Типова структура задачі: мета, предметна область, умови, що задані, сукупність дій. • <i>творчий</i> (базується на сукупності вмінь: інтелектуально-евристичних, інтелектуально-пошукових, комунікативних, автодидактичних та ін. для інноваційних рішень, рішень в умовах ризику та невизначеності). 			

23. Студент, який не згоден з оцінкою отриманою за результатами модульного контролю має право подати апеляцію безпосередньо після оголошення оцінки. У цьому випадку завідувачем кафедри призначається апеляційна комісія, до складу якої входить лектор із даної навчальної дисципліни, завідувач кафедри або призначений ним викладач. Комісія зобов'язана розглянути апеляцію в присутності студента. Результат розгляду апеляції фіксується на тексті виконаного контрольного завдання і підтверджується підписами членів комісії.

24. Ведучій курсу виставляє модульні оцінки в журналі обліку поточної успішності студентів та у відомості модульного контролю. Після обробки остаточних результатів виконується наочне графічне відображення рейтингу студентів у формі діаграм, які поміщуються на стендовому матеріалі.

Семестровий контроль

1. Студент, якого допущено до семестрового екзамену і який успішно склав усі модульні контрольні, може не складати семестровий екзамен. Про відмову від здачі екзамену студент зобов'язаний повідомити ведучого курсу перед проведенням семестрового контролю.

2. Якщо студент не згоден із підсумковою оцінкою за результатами своєї роботи протягом семестру, він має можливість скласти іспит (залік), який оцінюється в балах, що додаються до його попереднього рейтингу. На іспиті студент може отримати додатково до 25 % балів від тієї суми, яку він мав по закінченні семестру (вводиться коефіцієнт обмеження балів рейтингу).

3. Студент допускається до складання іспиту (заліку) із навчальної дисципліни, якщо він виконав усі обов'язкові види НТД, передбачені модульно-рейтинговою програмою. Необхідною умовою допуску студента до семестрового контролю є мінімально необхідний загальний рейтинг (визначається модульно-рейтинговою програмою).

4. Студенти, які за результатами всіх форм НТД здобули мінімально-необхідну кількість балів рейтингу (визначається модульною програмою), атестуються державною семестровою оцінкою („відмінно”, „добре”, „задовільно”) відповідно до шкали переведення балів рейтингу у чотирибальну оцінку (100-бальну або літерну за ECTS).

5. Студенту, якого не допущено до складання семестрового контролю, виставляється державна екзаменаційна оцінка «незадовільно».

6. Бальна оцінка (БО) заліку (іспиту) визначається за формулою:

$$\text{БО} = \Sigma M1...Mn \times P1 \times P2 / 5 \quad (6.6),$$

де: $\Sigma M1...Mn$ - загальний рейтинг студента за підсумками навчання протягом семестру; $P1$ – коефіцієнт складності контрольних запитань (табл. 19); $P2$ – коефіцієнт рівня засвоєння знань (табл. 19); 5 – коефіцієнт обмеження балів рейтингу.

19. Визначення коефіцієнтів складності запитань (P_1) та рівня знань (P_2) на заліку (іспиті)

Складність запитань	P_1	Рівень знань, оцінка	P_2
Підвищена складність (практичне завдання, що потребує творчого підходу)	1,25	Творчий, «5» (відмінно)	1,0
Стандартна програма (білет із трьома тематичними запитаннями по курсу)	1,0	Дійовий, «4» (добре)	0,8
Програма-мінімум (тестове контрольне завдання)	0,5	Репродуктивний, «3» (задовільно)	0,6

Примітка. Завдання підвищеної складності мають можливість отримати ті студенти, які отримали «допуск» до цієї програми – складання програми-мінімум та стандартної програми на «відмінно».

7. Підсумкова оцінка виставляється в екзаменаційну відомість і залікову книжку студента за чотирибальною шкалою. Рекомендується використовувати наступне співвідношення узагальненої функції бажаності рейтингових показників, що дає можливість встановлювати відповідність натуральних значень рейтингової оцінки традиційним психологічним параметрам за чотирибальною шкалою (табл. 20).

20. Співвідношення рейтингової та традиційної 4-бальної оцінки

Рейтинг студента	Оцінка за 4-бальною шкалою
Більше ніж 90 % балів від максимальної кількості	“5” (Відмінно)
75 – 90 % балів	“4” (Добре)
60 – 75 % балів	“3” (Задовільно)
Менше ніж 60 % балів	“2” (Незадовільно)

8. Рейтинг НТД студента може бути підставою для: призначення іменних стипендій; направлення на навчання до магістратури (аспірантури), першочергового працевлаштування за замовленнями організацій тощо.

9. На допомогу студентам для планування їх індивідуальної стратегії навчання розробляється графік навчально-творчої діяльності (табл. 21).

21. Приклад графіка навчально-творчої діяльності студентів (ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, 4 курс, спеціальність „Менеджмент організацій”, дисципліна „Аграрний менеджмент”)

Модулі	Вересень				Жовтень					Листопад				Грудень			
	3	10	17	24	1	8	15	22	29	5	12	19	26	3	10	17	24
1-й лекції практика контроль	2	2	2														
2-й лекції практика контроль				2	2	2	2										
3-й лекції практика контроль								2	2	2	2	2					
Дидактична гра «Що? Де? Коли?»																	
Дебатний турнір																	
Дидактична гра «Брейн-ринг»																	
Конкурс рефератів																	
Конкурс кросвордів																	
Проведення олімпіади, конкурс конспектів																	
Захист курсового проекту																	
Дидактична гра «Конкурс КВК»																	
І с п и т																	

6.7. КРЕДИТНО-МОДУЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ НАВЧАННЯ

Кредитно-модульна технологія навчання (КМТН) запроваджується з метою подальшої гуманізації і демократизації навчального процесу; організації найбільш раціонального і ефективного засвоєння знань, умінь та навичок з максимальним використанням індивідуальних, індивідуально-групових форм навчання; стимулювання студентів до систематичної навчальної праці через вільний вибір навчальних дисциплін для самостійного

вивчення, створення найбільш сприятливих умов для якомога повнішого засвоєння студентами навчального матеріалу, організації модульного контролю і перетворення його у дійовий механізм управлінського процесу.

Кредитно-модульна технологія – це форма організації навчального процесу, яка ґрунтується на поєднанні модульних технологій та використання залікових одиниць – *залікових кредитів*.

Заліковий кредит – це одиниця виміру навчального навантаження, необхідного для засвоєння *кредитних (залікових) модулів*, або блоку кредитних модулів. Специфічний термін „кредит” в англійському оригіналі близький до поняття „довіра” (від лат. „creditum” – довіра). У свідомості ж слов’ян слово „кредит” тісно пов’язано із фінансовою сферою. Тому європейські навчальні кредити у нас невірно трансформувалися у „залікові одиниці”. В університетах Європи навпаки атестація студентів за навчальною дисципліною визначена у вигляді закінчених предметних курсів – „кредитних модулів”. Якраз ці модулі і дають змогу врахувати прослуханий в іншому ВНЗ навчальний матеріал, що вирішує проблему мобільності. Система кредитних модулів також дає змогу налагодити систему дистанційного навчання.

Заліковий (кредитний) модуль – це програмно-змістовна одиниця завершеного циклу навчання (розділ дисципліни), яка характеризується дидактичною адаптованістю цілей, форм, методів та засобів навчання і закінчується контрольною акцією – модульним контролем. Його основними ознаками є: 1) самостійність, яка визначається програмним, інформаційним та дидактичним блоком; 2) адаптованість елементів знань до суб’єктів навчання; 3) спроможність їх засвоєння за виділений проміжок часу.

Студент знайомлячись із заліковим (кредитним) модулем повинен мати змогу отримати інформацію про цілі навчання і змістовну складову дисципліни; визначити індивідуальні (найбільш прийнятні) форми і методи опанування змістом навчального курсу; самостійно планувати особисту стратегію навчання; проводити самоконтроль рівня сформованості знань, вмінь та навичок. Отже заліковий модуль повинен стати елементом програмного управління самоосвітою студента, системою навчально-методичного та індивідуально-психологічного забезпечення якості освіти.

Кредитно-модульна технологія навчання є основним дидактичним засобом Європейської кредитно-трансферної системи

(ECTS). Ця система створена для забезпечення єдиної міждержавної процедури виміру й порівняння між закладами освіти результатів навчання студентів, їх академічного визнання. Вона розроблена для забезпечення мобільності студентів і порівняння навчальних програм та досягнень студентів як між вітчизняними, так і іноземними навчальними закладами [35].

Система ECTS заснована на оцінюванні усіх видів роботи студента, необхідних для досягнення цілей, зазначених у навчальній програмі. ECTS базується на тому принципі, що студент за навчальний рік повинен отримати 60 кредитів. Кредити у даній системі можна отримати лише при успішному виконанні роботи, передбаченої навчальним планом. Робоче навантаження студента у системі ECTS складається із відвідування лекцій, семінарів, самостійних та індивідуальних занять, підготовки власних проектів, складанні іспитів тощо. Система ECTS базується на трьох основних елементах:

- інформації про навчальні програми та досягнення студентів, яка викладена в інформаційному пакеті;
- взаємній угоді між навчальним закладом та студентом;
- рейтинговому оцінюванні за заліковими кредитами.

Інформаційний пакет містить загальну інформацію про університет та відповідний факультет, відомості про кваліфікацію, яку набуває випускник, відомості про навчальний графік та види навчальних занять, повний перелік пропонованих нормативних та вибіркових навчальних дисциплін, їх коротку анотацію, відомості про форми та умови проведення контрольних заходів та систему оцінювання якості освіти відповідно ECTS-оцінкам.

Угода про навчання – це документ, який укладають студент та вищий навчальний заклад з визначення прав та обов'язків сторін при навчанні за кредитно-модульною системою. Угоду про навчання також можуть укласти між собою заклади освіти (партнери) у разі здійснення частини навчання тим чи іншим студентом в іншому навчальному закладі. У такій Угоді зазначається перелік дисциплін, які студент буде вивчати у закладі-партнері, права та обов'язки цих закладів.

ECTS передбачає введення системи обліку навчального навантаження зрозумілого для всіх європейських країн. Кредити ECTS відображають загальне навантаження студента при вивченні певного курсу або якоїсь його частини (блоку). Кредити враховують

всі види навчальної роботи (лекції, семінари, лабораторні заняття, заліки, екзамени, практика тощо) і забезпечують уніфікований підхід до визначення трудомісткості освітньої діяльності студента. Складовою системи ECTS є не тільки кредити, а й уніфікована шкала оцінювання знань студентів, яка наведена у табл. 9.

Слід зауважити, що університети Європи мають досить різноманітні схеми кредитних систем. В Україні склалася подібна ситуація. Багато навчальних закладів мають власні системи оцінювання досягнень студентів, однак усі вони не мають прив'язки до ECTS. Це стосується у першу чергу часу, що відведено на один кредит. Наприклад, у США він не включає самостійну роботу студента (якщо у США 1 кредит охоплює 30 ауд. год., то згідно з ECTS він дорівнює близько 60 год. з урахуванням самостійної роботи).

Таким чином середня тривалість навчального курсу у США 3-4 кредити, а в Європі 6-8. Також існує відмінність у системі контролю успішності студента. Рівні FX та F за шкалою ECTS передбачені для неуспішних студентів. Рівень FX означає, що студент має виконати певну додаткову роботу для успішного складання іспиту. Рівень F вказує, що необхідна значна подальша робота (проходження курсу повторно). У США дані рівні відсутні. Загалом, якщо рівень засвоєння матеріалу студентом оцінюється значенням D або E, це означає необхідність повторного курсу, або додаткової роботи над навчальною дисципліною (табл. 22).

22. Оцінювання студентів за кредитно-модульною системою

ECTS		США	
Літерна оцінка	Рівень засвоєного матеріалу (%)	Літерна оцінка	Рівень засвоєного матеріалу (%)
A	90-100	A-, A	90 - 100
B	85-89	B-, B, B+	75 - 89
C	75-84	C-, C, C+	45 - 74
D	70-74	L	20 - 44
E	60-69	E	10 - 19
F	30-59	-	1 - 9
FX	0-29	-	0

Розробка рейтингової шкали оцінки, адаптованої до системи «ECTS»

Одним з найважливіших завдань проблеми стандартизації освітніх систем на етапі входження України до Болонського процесу є уніфікація моделей контролю якості навчання. Необхідно знайти відповідність між традиційною чотирибальною оцінкою та рейтинговою шкалою за кредитно-модульною системою (КМС) навчання відповідно до вимог Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS).

Тому, першим кроком на етапі впровадження ECTS повинна стати розробка шкали переведення національних оцінок на оцінки ECTS. Болонська концепція передбачає оцінювання будь-якої дисципліни за 100-бальною рейтинговою шкалою, яка дає можливість диференційовано оцінити усі змістовні модулі за 7 рівнями знань (A, B, C, D, E, FX, F). Однак, такий підхід має суттєві недоліки – не враховуються особливості структури та змісту того чи іншого курсу, збільшуються трудовитрати викладача на процес контролю, унеможлиблюється принцип диференціації оцінки. Крім того у такому випадку важко урахувати поточні зміни у викладанні дисципліни (проведення наукових семінарів, скорочення термінів навчання тощо).

Виходячи з цього пропонується *інтеграційний підхід*: дисципліна оцінюється за двома шкалами: традиційною рейтинговою шкалою та 100-бальною шкалою за вимогами Болонської системи. За модульно-рейтинговою технологією бали рейтингу за кожним видом діяльності студента відповідно певного рівня якості визначаються трудомісткістю виконання завдання. За одиницю виміру трудомісткості зручно взяти одну пару (дві академічні години), а за базову оцінку одиниці трудомісткості – традиційну 5-бальну рейтингову оцінку. Тоді, якщо задати певний рівень складності завдання та необхідний час на його виконання, можна розрахувати рейтингову оцінку кожного елемента навчально-творчої діяльності (НТД) - реферату, наукової роботи тощо:

$$PO = BT \cdot BO \quad (6.7),$$

де: PO – рейтингова оцінка певного елемента НТД, BT - базова трудомісткість певного елемента НТД, BO - базова оцінка одиниці трудомісткості (5 балів).

Наприклад, для того, щоб визначити рейтингову оцінку реферату, необхідно його базову трудомісткість (2-3 пари)

помножити на базову оцінку одиниці трудомісткості (5 балів), що дорівнюватиме відповідно 10-15 балів. Для того, щоб перейти до Болонської системи оцінки використовується наступна формула:

$$PO_{\sigma} = \frac{PO_{\tau}}{KP} \cdot 100 \quad (6.8),$$

де: PO_{σ} – рейтингова оцінка за Болонськими стандартами, бали; PO_{τ} – рейтингова оцінка за традиційним модульно-рейтинговим підходом, бали; KP – критеріальний рейтинг (найвища сума балів, яка відповідає оцінці „відмінно” за модульно-рейтинговою програмою); 100 – максимальна рейтингова оцінка за Болонськими стандартами.

Наприклад, якщо: KP дорівнює 500 балів, PO_{τ} студента - 470 балів, тоді PO_{σ} дорівнюватиме відповідно 94 бали ($470 / 500 \times 100$), що відповідає рівню знань „А” (90-100 балів) – оцінка „відмінно” з незначними помилками.

Отже, технологія розробки адаптованої рейтингової шкали повинна включати такі етапи:

- 1) визначення змісту дисципліни;
- 2) визначення видів навчально-творчої діяльності студента;
- 3) визначення мінімальних трудовитрат за кожним елементом навчально-творчої діяльності;
- 4) визначення базового критерію оцінки трудовитрат за кожним елементом навчально-творчої діяльності;
- 5) розробка шкали рейтингової оцінки трудовитрат за кожним видом навчально-творчої діяльності;
- 6) розробка шкали рейтингової оцінки навчально-творчої діяльності студентів за дисципліною;
- 7) розробка плану індивідуальної стратегії студентів

Використання двох шкал та уніфікація рейтингової оцінки має наступні переваги:

- студент у будь-який час має можливість більш диференційовано бачити свій рейтинг у параді успішності;
- викладач має можливість більш диференційовано оцінити рівень засвоєння студентами дисципліни, або її частини – модуля за диференційованим рейтингом;
- деканат у підсумку має можливість порівнювати успішність студентів за окремими дисциплінами, враховуючи однакову для кожної дисципліни 100-бальну критеріальну оцінку;

• навчальний заклад має можливість встановлювати кумулятивний рейтинг студента, за яким оцінюється його рівень фахової та професійної підготовки.

У табл. 23 наведено приклад уніфікованої рейтингової шкали оцінок за модульно-рейтинговою технологією (МРТ) та ЄCTS.

23. Приклад уніфікованої рейтингової шкали оцінювання студентів з дисципліни „Основи менеджменту” за модульно-рейтинговою технологією (МРТ) та ЄCTS

Оцінка	Рейтинг за МРТ	Рейтинг за ЄCTS	Зміст оцінки
A	450-500	90-100	„Відмінно” (5) – відмінне виконання лише з незначною кількістю несуттєвих помилок
B	425-450	85-89	„Дуже добре” (4+) вище середнього рівня, але з кількома помилками
C	375-425	75-84	„Добре” (4) – в цілому правильна робота з певною кількістю помітних помилок
D	350-375	70-74	„Задовільно” (3) – непогано, але зі значною кількістю грубих помилок
E	300-350	60-69	„Достатньо” (3-) – виконання задовольняє мінімальні критерії
FX	175-300	35-59	„Незадовільно” (2) – потрібно доопрацювати матеріал перед тим, як отримати залік
F	0-175	0-34	„Незадовільно” (2-) – необхідно переробити (серйозна подальша робота)

Організація навчального процесу за КМСН

Організаційно-методичне забезпечення КМТ включає складання *індивідуального навчального плану (ІНП) студента*. ІНП складається студентом за допомогою викладача-куратора на кожний навчальний рік. В ІНП зазначаються нормативні і вибіркові навчальні дисципліни, які студент обирає самостійно. Індивідуальний навчальний план підписують декан факультету, завідувач профільною кафедрою, викладач-куратор, студент і затверджує проректор з навчальної роботи.

Навчальна дисципліна складається з декількох залікових (кредитних) модулів, кількість яких визначається змістом та формами організації навчального процесу. Заліковий модуль складається із модулів навчально-творчої діяльності, які в свою чергу містять змістовні модулі (табл. 24).

24. Структурна схема дисципліни за КМСН

Дисципліна	Залікові (кредитні) модулі	Модулі навчально-творчої діяльності	Змістовні модулі (форми навчально-творчої діяльності)	Рейтингова оцінка (за 100-бальною шкалою)
Назва	Кількість визначається змістом дисципліни	1-й модуль (аудиторна робота)	Лекції, практичні заняття, консультації	20
		2-й модуль (самостійна робота)	Домашнє завдання для засвоєння теоретичних і практичних питань	20
		3-й модуль (індивідуально-творча робота)	Оцінка ситуацій, підготовка рефератів, складання кросвордів	20
		4-й модуль (наукова робота)	Наукові публікації, участь у конференціях, семінарах, олімпіадах, конкурсах	20
		5-й модуль (контроль)	Поточний, проміжний, підсумковий у формі тестування та опитування	20
Всього:				100

Розподіл балів рейтингу може варіювати в залежності від змісту дисципліни, її наукової і практичної спрямованості тощо. Також питома вага кожного з модулів НТД визначається концепцією формування творчої особистості фахівця-професіонала. У багатьох рекомендаціях, а також враховуючи особистий досвід автора можна запропонувати таку приблизну структуру рейтингової оцінки НТД студентів (табл. 23).

Самостійна, індивідуальна і наукова робота у сукупності складатиме близько 40 % рейтингу. Стільки ж - аудиторна робота.

Контроль займає близько 20 % балів. Причому можливий варіант, коли контроль, як окремий елемент навчальної діяльності відсутній. Конкретна модель розподілу балів залежить від обсягу аудиторних годин дисципліни, дидактичних цілей і особливостей навчального процесу. Навчальний час СР регламентується і повинен становити не менше 50 % загального обсягу трудомісткості навчання.

Самостійна робота (СР) – це форма навчального процесу у ВНЗ, що є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов’язкових навчальних занять.

Індивідуальна робота (ІР) – це форма навчального процесу у ВНЗ, яка передбачає створення умов для розкриття індивідуальних творчих здібностей студентів. Студент може виконувати ІР у формі індивідуальних занять як під керівництвом викладача або самостійно у позааудиторний час за окремим графіком з урахуванням особистих потреб і можливостей. Індивідуальні заняття можливі у наступних видах: консультації, індивідуальні навчально-дослідні завдання, підготовка рефератів, складання тематичних кросвордів тощо.

Розрахунок індивідуального рейтингу студента за заліковим (кредитним) модулем (Р_М) здійснюється за формулою:

$$P_M = M_0 + B_{ap} + B_{cp} + B_{int} + \sum K_1 \dots K_6 \quad (6.9),$$

де M_0 – вагова оцінка модуля в балах; B_{ap} – бали рейтингу за аудиторну роботу студентів (навчальна діяльність на практичних заняттях оцінюється за 5-бальною шкалою); B_{cp} – бали рейтингу за самостійну роботу студентів; B_{int} – бали рейтингу за індивідуальну науково-творчу діяльність; $K_1 \dots K_6$ – бальні коефіцієнти, які враховують організаційну складову навчальної діяльності студентів (були наведені у табл. 15).

Рейтинг – це комплексний показник, що залежить не тільки від предметних знань студента. Складовими частинами рейтингу є: активність студента, його організованість, прояви творчих здібностей, самостійна робота тощо. Врахування цих якостей гармонізує структуру особистості кожної людини, підвищує інтерес до вивчення дисципліни, мотивує студентів до продуктивної роботи.

У табл. 25 наведено приклад відомості модульного контролю студентів за підсумками складання залікової одиниці навчального матеріалу, а у табл. 26 відповідний рейтинг .

25. Приклад відомості модульного контролю з дисципліни “Управління персоналом”
(ХНАУ ім. В.В.Докучаєва, IV курс, факультет менеджменту і економіки, спеціальність “Менеджмент організацій” .

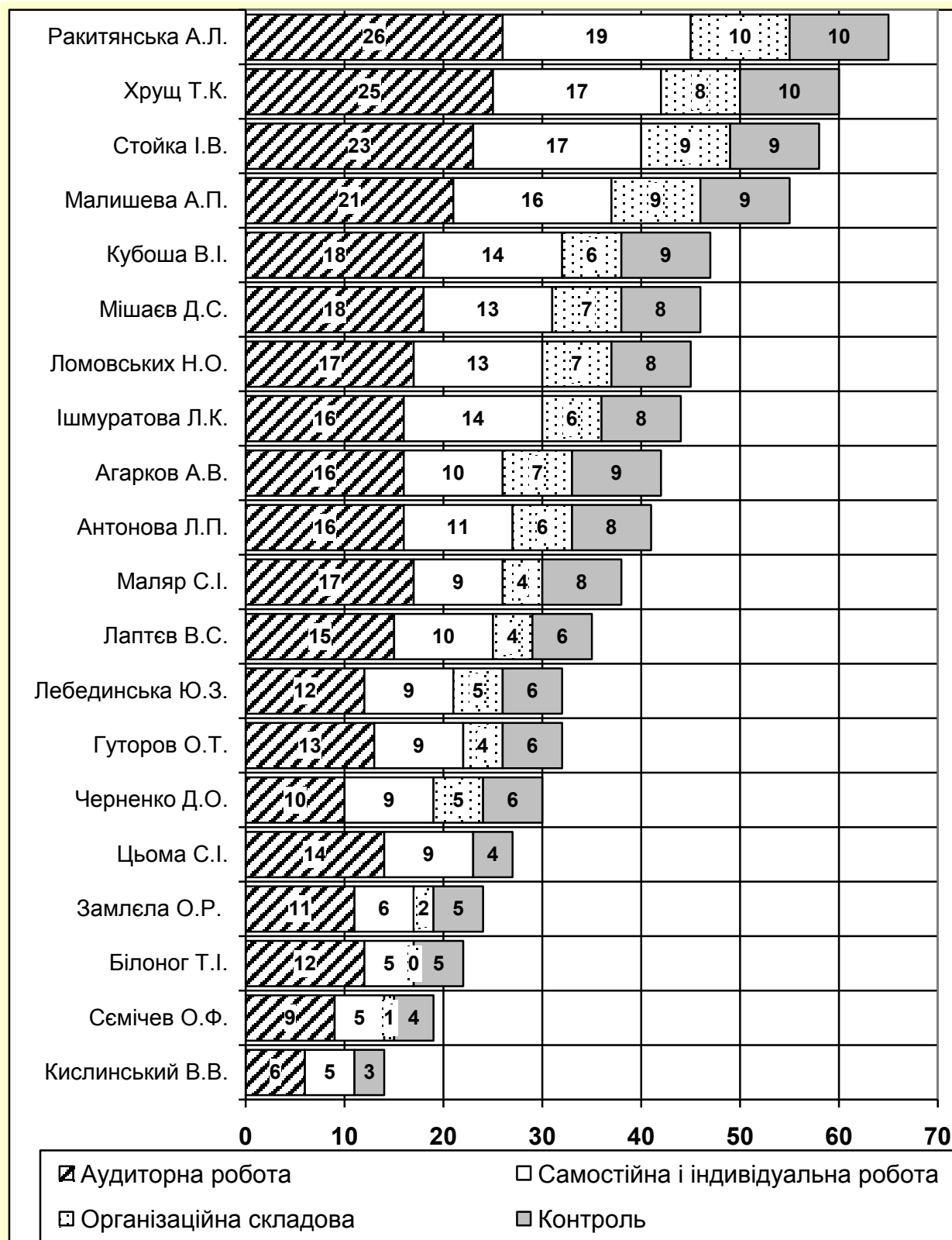
Заліковий модуль № 2 “Кадровий менеджмент”

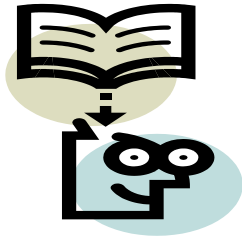
Пор. №	Прізвище, ініціали студента	Ваговий коефіцієнт модуля	Оцінка аудиторної роботи		Самостійна робота	Індивідуальна, наукова, творча робота	Оцінка рівня сформованості знань	Відвідування		Ведення конспекту	Рівень творчої активності	Термін складання модуля	Загальний рейтинг
			На лекціях	На практич. занят.				Лекцій	Практ. занять				
			Мо	Бар1				Бар2	Бср				
1.	Агарков А.В.	15	2	14	8	6	8	1	2	1	1	1	59
2.	Антонова Л.П.	15	3	15	7	7	9	1	1	2	1	1	62
3.	Білоног Т.І.	15	1	12	5	4	6	0	1	1	1	1	47
4.	Замлела О.Р.	15	1	11	3	2	5	-1	0	0	0	1	37
5.	Ішмуратова Л.К.	15	2	14	6	5	8	1	2	2	1	0	56
6.	Ломовських Н.О.	15	1	15	7	3	9	2	1	2	1	1	57
7.	Малишева А.П.	15	3	18	8	8	9	2	2	2	1	1	69
8.	Маляр С.І.	15	2	13	4	5	8	1	1	0	1	1	51
9.	Мішаєв Д.С.	15	3	14	7	6	8	2	1	1	2	1	60
10.	Семічев О.Ф.	15	0	9	3	2	4	0	0	0	0	1	34
11.	Ракитянська А.Л.	15	4	22	10	9	10	2	2	2	2	1	79
12.	Стойка І.В.	15	3	20	9	8	9	2	2	2	2	1	73
13.	Черненко Д.О.	15	1	10	4	2	5	0	1	0	1	0	39
14.	Гуторов О.Т.	15	2	8	5	4	6	1	1	1	1	1	45
15.	Кислинський В.В.	15	0	6	3	2	3	-1	0	0	0	-1	27
16.	Кубоша В.І.	15	2	16	7	6	8	2	1	1	2	1	61
17.	Лаптев В.С.	15	2	13	6	4	6	1	0	1	1	1	50
18.	Лебединська Ю.З.	15	1	11	5	4	6	2	1	1	0	1	47
19.	Хрущ Т.К.	15	4	21	9	8	10	2	2	2	3	1	77
20.	Цьома С.І.	15	2	12	4	5	4	0	1	-1	0	1	43

Викладач _____ (підпис) Дата “ _____ ” 200__р.

26. Приклад рейтингу студентів за підсумками складання залікового модуля “Кадровий менеджмент” дисципліни „Управління персоналом”

(ХНАУ ім. В.В.Докучаєва, студенти 4 курсу 1 групи спеціальності “Менеджмент організацій”, 2004 р.)

Питання для самоконтролю знань

1. Концепція модульно-рейтингового навчання
2. Відмінні риси модульного навчання
3. Навчальний модуль
4. Модульний контроль
5. Рейтинг успішності студентів і організація його формування
6. Принципи модульного навчання
7. Методика побудови модульних програм
8. Формування змісту навчальних модулів
9. Створення умов для організації модульно-рейтингового навчання
10. Зворотний зв'язок у модульно-рейтинговому навчанні
11. Рівні засвоєння знань
12. Методика рейтингового оцінювання
13. Розробка плану індивідуальної стратегії навчальної діяльності студентів
14. Кредитно-модульна технологія організації навчального процесу
15. Заліковий і кредитний модулі
16. Структура кредитного (залікового модуля)
17. Система ECTS та її основні елементи
18. Інформаційний пакет та угода про навчання
19. Індивідуальний навчальний план студента
20. Структурна схема дисципліни за КМСН
21. Розробка рейтингової шкали оцінки, адаптованої до системи ECTS
22. Уніфікована рейтингова шкала оцінювання за національною шкалою та шкалою ECTS
23. Організація навчального процесу за КМСН
24. Розрахунок індивідуального рейтингу студента за заліковим (кредитним) модулем

Розділ 7. ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНО-ТВОРЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ (НТД)

- 7.1. Концептуальні основи управління НТД**
- 7.2. Педагогічний вплив на розвиток творчої особистості**
- 7.3. Технологія управління НТД студентів**
- 7.4. Дидактичні ігри в системі управління НТД студентів**
- 7.5. Організація навчально-дослідної роботи студентів**

Навчально-творча діяльність. Об'єкт і предмет дослідження НТД. Управління навчанням. Методи управління НТД. Теорія поетапного формування творчого досвіду В.П. Беспалько. Етапи прийняття науковообгрунтованого рішення творчої проблеми. Модель системи управління НТД. Проектування системи управління НТД. Процес управління НТД. Навчально-дослідна робота студентів. Організація роботи студентських наукових гуртків.

„Педагогічна творчість – це здатність допомогти людині пізнати свій внутрішній світ, перш за все свій розум, допомогти їй напружити інтелектуальні сили, навчити його розуміти і створювати прекрасне своєю пацею, своїми зусиллями...” .

(В.О.Сухомлинський)

7.1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНО-ТВОРЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Проблема формування творчих здібностей фахівців завжди була і буде залишатися однією з найактуальніших проблем теорії і практики педагогічної науки. Сучасний етап ринкових перетворень в Україні у всіх галузях народного господарства обумовлює зміну парадигми взаємовідносин держави і людини, де центральним елементом цієї системи стає особистість. Людина у сучасному світі відіграє не акумулюючі і трансформативні функції, а виступає суб'єктом управлінського процесу соціально-економічних систем. В основі її діяльності лежать функції планування, організації, мотивації, аналізу, контролю, координації тощо. Саме ці обставини визначають актуальність проблеми формування творчих здібностей особистості і відповідно зацікавленість з боку вчених і практиків у різних наукових галузях: філософії, педагогіки, психології, менеджменті, соціології, кібернетики тощо.

Український педагогічний словник визначає творчість як продуктивну людську діяльність, що здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення. Підкреслюється, що творчість - свідома, цілеспрямована, активна діяльність людини, спрямована на пізнання та перетворення дійсності, створення нових, оригінальних, ніколи раніше не існувавших предметів, витворів тощо з метою вдосконалення матеріального та духовного життя суспільства.

Отже у творчості людина виходить за межі даного природою, використовуючи систему знань, вмінь та навичок створює нове, відповідно своїм цілям. Тому творчість можна розглядати як вищу форму діяльності людини, яка базується як на накопиченому суспільством досвіді так і на індивідуальній компетенції особистості

Творча діяльність людини виступає як передумова зміни умов її життєдіяльності, розвитку її внутрішніх особистісних зусиль. Необхідно визначати творчість як суспільно-корисну, прогресивно-спрямовану перетворюючу діяльність, у процесі якої створюються не тільки матеріальні і духовні цінності, але й здійснюється саморозвиток і самореалізація самого суб'єкту творчості.

В.О.Сухомлинський зазначав, що в основі творчої особистості лежить активізація розуму. „Мисліть, мисліть і ще раз мисліть” - наголошував педагог, звертаючись до студентської молоді. При цьому він підкреслював, що студент повинен студіювати – глибоко осмислювати інформацію, інтерпретувати її у своїй свідомості і тільки після цього занотовувати у робочий зошит.

На основі вищезазначеного, можна зробити висновок про те, що творчість – *це свідома, цілеспрямована, активна самотійно-індивідуальна діяльність людини, спрямована на пізнання та перетворення дійсності, створення нових, оригінальних, ніколи раніше не існувавших предметів, витворів тощо з метою вдосконалення матеріального та духовного життя суспільства.*

Основними ознаками творчої особистості є: інтелект, знання та досвід; широта кругозору; самотійність і сміливість мислення; здатність до критичної оцінки попереднього досвіду і навколишньої дійсності; діалектичний світогляд; індивідуальність, оригінальність і незалежність в прийнятті рішень; альтернативність; здатність фантазувати; широке використання наукового підходу в практичній діяльності.

Якщо розглянути структуру творчої особистості менеджера, як суб'єкта управлінського процесу, в ній можна визначити додатково такі якості: проблемне бачення предмету; вміння висувати гіпотези оригінальні ідеї; здатність до дослідницької діяльності; здатність до виявлення протиріч; уміння аналізувати, інтерпретувати та синтезувати інформацію; вміння планувати і організовувати особисту працю і раціонально використовувати робочий час; здатність до авто дидактичних функцій (самоконтроль, самооцінка, самоаналіз); знання та досвід ефективних технологій між особистісного спілкування; пошуково-креативний стиль мислення тощо.

Теорія поетапного формування творчого досвіду

Проблема формування творчих здібностей фахівців у більшості випадків стикається з іншою проблемою – технологізацією досягнення відповідного результату. Розглядаючи процес навчання як діяльність, психологи виділяють три види останньої: репродуктивну, продуктивну і творчу. При цьому репродуктивна діяльність є процесом повторення попереднього досвіду і не несе нового інформаційного навантаження. Продуктивна діяльність навпаки виконується на основі аналогії з використанням засвоєних раніше методів діяльності у нових умовах. Основною відмінністю продуктивної діяльності від репродуктивної є те, що у процесі першої створюється (отримується) нова інформація. Творча діяльність базується на двох попередніх, але відрізняється якісно новим продуктом, який створюється в умовах невизначеності (ризик) у відповідних сферах діяльності.

Спираючись на вищенаведені положення, В.П.Беспалько запропонував теорію поетапного формування творчого досвіду (рис. 11). Вчений виділив наступні рівні засвоєння (α) навчальної інформації: 0- розуміння, 1- впізнавання, 2- відтворення, 3- застосування, 4- творчість [6, с.69-70].

Розуміння ($\alpha = 0$) - найнижчий рівень засвоєння, який підтверджує спроможність студента усвідомлювати новий навчальний матеріал за своїм базовим рівнем знань. Досягнення цілей навчання безумовно залежить від базової підготовленості студентів, адже навіть найменший обсяг інформації не може бути засвоєний без наявності попередніх відомостей, які підготовлюють її сприйняття.

Впізнавання ($\alpha = 1$) - повторне сприйняття, пов'язане з придбанням досвіду використання накопиченої інформації.

Відтворення ($\alpha = 2$) - репродуктивний рівень, коли людина у типових ситуаціях на підставі накопиченого досвіду самостійно відтворює інформацію і діє аналогічним чином.

Застосування ($\alpha = 3$) - продуктивна дія, яка полягає у здатності людини накласти наявні знання і досвід на нетипові ситуації і прийняти відповідне рішення в нових умовах.

Творчість ($\alpha = 4$) - продуктивна діяльність людини у непередбачених ситуаціях. Така діяльність повинна базуватися на сукупності вмінь: інтелектуально-логічних, інтелектуально-евристичних, методологічних, світоглядних, комунікативних, автодидактичних, здатності до самоуправління. При цьому людина створює нові алгоритми дій, отримує якісно нову інформацію, на основі якої приймає творчі рішення.

У межах реалізації своєї теорії В.П. Беспалько зазначає про ієрархічність і послідовність засвоєння творчого досвіду людини за всіма рівнями. Це положення вимагає відповідної структури щодо формування цілей навчання і відповідно змісту освіти виходячи із базової підготовленості студента. Після того, як сформульовані відповідні цілі навчання за кожним рівнем засвоєння знань, можна приступати до формування змісту навчання.

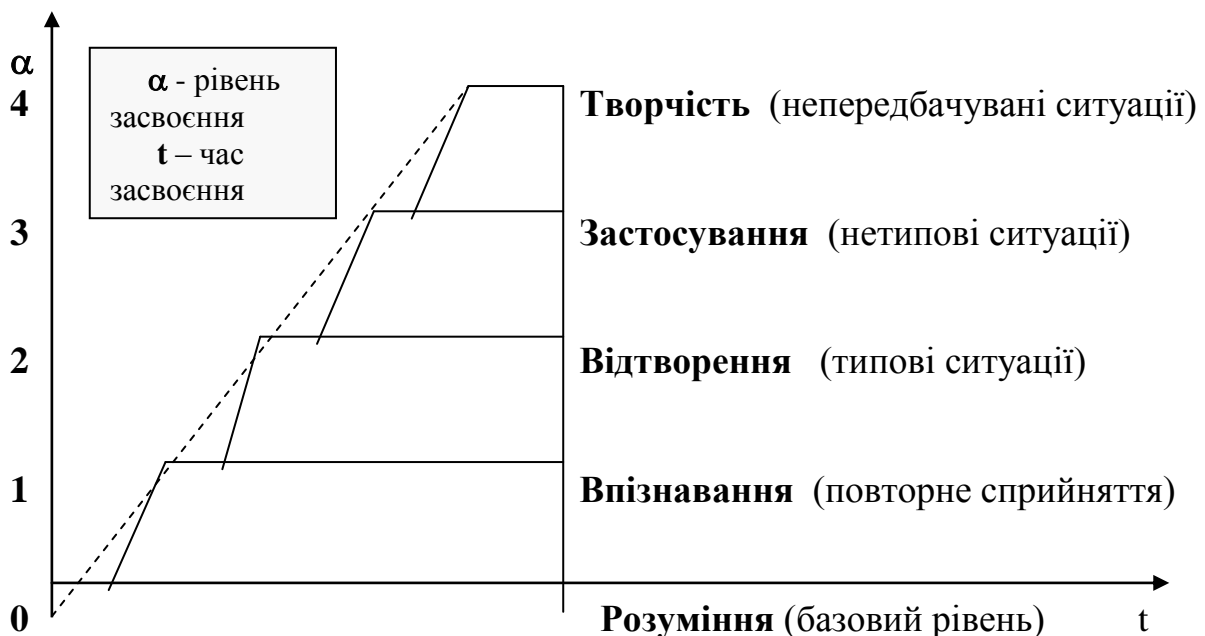

Рис. 11. Процес поетапного формування творчого досвіду

Проектування системи управління навчально-творчою діяльністю (НТД) повинно вестись з урахуванням системного підходу, що охоплює всі елементи педагогічної системи:

1) *колектив викладачів* (повинні бути готові до організації НТД);

2) *колектив студентів* (повинні мати базову підготовку до творчої діяльності);

3) *цілі* (повинні бути задані у вигляді моделей результатів НТД);

4) *зміст освіти* (орієнтація на розвиток творчої спрямованості, ініціативи і дієвого підходу студентів);

5) *принципи навчання* (зазнають розвитку від перших курсів до старших у зв'язку із ускладненням об'єкту управління);

6) *форми, методи і засоби навчання* (повинні бути адекватними рівням засвоєння навчальної діяльності і сприяти “роботі” всіх дидактичних принципів);

7) *дидактичні процеси* (повинні органічно зв'язувати всі вищеназвані елементи з метою формування творчих здібностей студентів).

Система управління НТД містить її модель у вигляді сукупності системно-структурного і факторного аналізів. Системно-структурний аналіз дозволяє розглянути основні сторони НТД (об'єкт, предмет, метод вивчення) на кожному етапі розвитку особистості, а факторний аналіз розглядає залежності та протиріччя при дії кожного елемента педагогічної системи. При цьому головне протиріччя полягає у необхідності формування творчих здібностей випускників навчальних закладів і недостатньою розробленістю теорії управління НТД і, зокрема, її дидактичних основ. Тому предметом дослідження даної системи є дидактичні основи управління навчально-творчою діяльністю, які можуть бути представлені у вигляді моделей компонентів педагогічної системи (моделі цілей, принципів, змісту, форм і методів впливу).

Основним методом дослідження цієї проблеми є моделювання та прогнозування дидактичних ситуацій на кожному етапі НТД, що враховують результати системно-структурного і факторного аналізів. В останні десятиріччя постало питання про створення особливої науки, яка досліджувала б творчу діяльність людини - евристики. Коло її проблем дуже широке: тут і питання про специфічні риси творчої діяльності, і про її структуру, етапи творчого процесу, типи

творчої діяльності, про співвідношення чуттєвого і раціонального, про талант і геніальність, стимулюючі фактори творчого процесу, про роль мотиваційних і особистісних факторів у творчій діяльності, вплив соціальних засад на прояв творчих здібностей і роль наукових методів у продуктивному мисленні та інших важливих проблемних питань.

Важливе значення у проблемі управління творчою діяльністю відіграють питання, що стосуються визначення структури управлінських рішень у непередбачуваних ситуаціях, які вимагають творчого підходу. Виділяється п'ять основних етапів прийняття науково-обґрунтованого рішення творчої проблеми:

- 1) відкриття наукової проблеми, вибір предмета дослідження, формулювання цілей і завдань дослідження;
- 2) збирання інформації та вибір методології дослідження;
- 3) пошук шляхів вирішення наукової проблеми, “виношування” наукової ідеї;
- 4) наукове відкриття (“народження”) наукової ідеї, створення ідеальної моделі проблемної ситуації;
- 5) реалізація рішення (оформлення одержаних даних у логічно струнку систему).

Отже, творча діяльність і можливість управління нею є сьогодні найважливішою проблемою освітньої сфери, що потребує до себе адекватного виваженого відношення з боку науки і суспільства за системним підходом .

7.2. ПЕДАГОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Творчість є специфічною здатністю кожної людини, яка може і повинна розвиватися. Важливими передумовами формування і розвитку творчих здібностей є високий рівень педагогічної творчості – як системи особливих відносин між педагогом і студентом. Педагогічний словник визначає педагогічну творчість як оригінальне та високоефективне вирішення вчителем навчально-виховних завдань, збагачення теорії та практики виховання і навчання. У процесі педагогічної праці формується всебічно і гармонійно розвинута творча особистість. За словами В.О.Сухомлинського „Педагогічна творчість – це здатність допомогти людині пізнати свій

внутрішній світ, перш за все свій розум, допомогти йому напружити інтелектуальні сили, навчити його розуміти і створювати прекрасне своєю пацею, своїми зусиллями...” [32, с. 124].

В.О.Сухомлинський зазначав, що у педагогічній творчості головне - пізнання людини. Він любив педагогічну працю саме за можливість прищеплювати учню любов до творчої діяльності. „Виховуючи людину, я перш за все пізнаю людину, розглядаю ті чисельні грані її душі, у яких криється те, що із людини вийде, якщо до цих граней доторкнутися і відшліфувати. Бачення граней невичерпної людської душі – це і є педагогічна майстерність виховання” [36, с. 26].

Можна визначити наступні якості сучасного творчого педагога: активність, об’єктивність, цілеспрямованість, детермінізм, різнобічність, наявність стратегії, динамізм, гнучкість, мобільність, послідовність, селективність, перспективність, прогностичність, історизм, аналітичність, самокритичність, логічність, здатність бачити проблему, виявляти протиріччя, уявлення, творча фантазія. Специфіка педагогічної творчості полягає у тому, що об’єктом і підсумком його є формування особистості. Особливість педагогічної творчості в сучасних умовах складається і у тому, що, являючись активним процесом, вона по мірі розвитку науки все більше стає керованою.

Слід зазначити, що кожен творчий педагог це особистість, він вміло опирається на свій досвід, високу теоретичну підготовленість, майстерність експерименту, емоційність, художність викладання. В основі такої педагогічної діяльності лежить індивідуальність, яка дозволяє розкрити його обдарованість. При цьому інколи виникає протиріччя, пов’язане з необхідністю реалізації нормативного фактора у навчальному процесі. Діалектика єдності і протиріччя нормативу і творчості складна і оригінальна. Норматив узаконює, алгоритмізує, формалізує навчально-виховний процес, а творчість передбачає зміни, новаторство. При цьому, з одного боку будь-який стандарт заперечує творчість, але будь яка творчість розробляє нове правило, стандарт для конкретної ситуації. Наприклад, діяльність студентського наукового товариства (СНТ) у навчальному закладі є осередком наукової творчості студентської молоді. Така діяльність, з одного боку повинна мати організаційно-правові аспекти діяльності і мати відповідні документи-регламенти, а з іншого - базуватися виключно на творчому пошуку студентів без надання відповідних

вказівок зверху.

Педагогічна творчість реалізується через дидактичні засоби активізації пошуково-творчої діяльності, різноманітні методики розв'язання творчих задач, конструювання моделей взаємовідносин у дослідницькому колективі, розвиток творчих можливостей молоді в процесі як індивідуальної так і гурткової роботи.

На сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної науки можна виділити такі основні напрями вивчення творчості: застосування системного підходу; об'єднання когнітивних і особистісних (операційного і мотиваційного, інтелектуального і особистісного тощо) аспектів психології творчості; інтенсивний розвиток дослідження рефлексії; розуміння творчої діяльності як суб'єкт-суб'єктну взаємодію.

Оскільки творчість людини, як діяльність і результат формується під впливом соціального середовища (студентський колектив, стосунки з викладачами, неформальні мікрогрупи) важливо зазначити, що на її розвиток впливає інший соціальний суб'єкт (суб'єкти). В першу чергу – викладач. Для того, щоб студент працював творчо, необхідно в першу чергу творчо працювати викладачу. Саме він повинен особистим прикладом спонукати студентів до творчої діяльності. Отже, вмілий педагог – це перш за все вмілий мотиватор. Він повинен створити таку педагогічну систему навчання, за якої бажання студентів працювати творчо будуть їх природнім бажанням.

Зазначимо, що творча педагогічна діяльність педагога завжди органічно пов'язана з вивченням, науковим аналізом і впровадженням педагогічного досвіду. Педагог, який працює, творчо спирається на досягнення педагогічної науки, сам збагачує педагогічну теорію, розкриває закономірності педагогічного процесу, визначає шляхи його удосконалення, прогнозує результати своєї діяльності, тобто його діяльність є дослідницькою.

В.О.Сухомлинський наголошував, що робота вчителя - це творчість, а не буденне зштовхування у голови дітей знань. Покликання вчителя він бачив у тому, щоб дитина вчилася не за ради оцінки, а пізнавала потяг до знань, до чогось нового, до творчості. Він підкреслював, що справжній вчитель-майстер не може жити без творчості, повторюючи одне й те саме все своє життя. Тільки творчий педагог може розвинути творчі можливості, творчі здібності у дітей. Він закликав вчителів пам'ятати головне правило педагогічної

діяльності - обдарованими і талановитим є всі без винятку діти.

В основі педагогічної творчості лежить *творчий стиль навчання*. Його стержнем є стимулювання студентів до творчості у пізнавальній діяльності, а також створення педагогом відповідних умов до прояву їх ініціативи. При цьому викладач відбирає зміст навчального матеріалу відповідно критеріям проблемності. У процесі розкриття теми він прагне налагодити відносини діалогу зі студентами. В цих умовах процес навчання нагадує науковий процес відкриття нових знань, забезпечує високий рівень пізнавальної активності учнів і призводить у кінцевому рахунку до формування досвіду творчої діяльності особистості. Для творчого підходу у педагогічному процесі характерні наступні звернення педагога: „доведіть”, „виділіть головне”, „зробіть обґрунтований висновок”, „запропонуйте власний варіант” тощо. За таким стилем навчання діяльність студентів має пошуковий, проблемний, науковий характер.

Тактика творчого стилю навчання передбачає наступні форми поведінки викладача по відношенню до студента:

- вміння поставити навчально-пізнавальні проблеми для того, щоб викликати інтерес до міркувань, роздумів, порівнянь, аналізу;
- стимулювання до пошуку нових знань і нестандартних способів вирішення проблем;
- створення умов для підтримки самостійної, індивідуальної, пошукової діяльності.

В.І.Андрєєв, розглядаючи поняття „педагогіка творчості”, визначає окрему наукову галузь про педагогічну систему діалектично взаємообумовлених видів людської діяльності: педагогічного виховання та самовиховання особистості у різних видах творчої діяльності і спілкування з метою всебічного і гармонійного розвитку творчих здібностей як окремої особистості, так і творчих колективів. Важливо зазначити, що формування творчої особистості передбачає не тільки всебічний і гармонійний розвиток здібностей, які забезпечують успіх у творчій діяльності, а й розвиток мотивів і характерологічних якостей, які мають вирішальне значення для успішної творчої діяльності майбутнього фахівця на виробництві.

Л.І.Рувинський дає визначення педагогічній творчості як пошуку педагогом нових способів розв'язань проблемних завдань, застосування нестандартних прийомів діяльності. Він розглядає педагогічну творчість як здатність педагога і учня

передбачати, емоційно переживати та оптимально вирішувати проблемні ситуації.

З.С.Левчук вважає, що педагогічна творчість проявляється у діяльності, рефлексія якої обумовлює формування особистості учня як суб'єкту життєтворчості. На її думку здатність до педагогічної творчості це інтегрована якість особистості, структурними компонентами якої є: професійна спрямованість, професійне самоусвідомлення, професійне мислення, діагностична культура. Дослідниця наголошує, що педагогічну творчість завжди супроводжують самопізнання, саморозвиток та самовдосконалення, прагнення до постійного зростання.

Педагогічна творчість - це такий варіант організації професійної діяльності вчителя, який на реально доступному рівні забезпечує: розв'язання навчально-виховних завдань, що стоять перед сучасною школою, безперервне зростання загальної і професійної культури педагога, його активної пошукової діяльності з підвищення ефективності навчально-виховного процесу.

Н.В.Кичук визначає педагогічну творчість як найважливіший критерій якісного становлення особистості вчителя сучасної школи, яка виявляється, насамперед, у соціальній потребі у творчій праці. Вона вважає, що педагогічна творчість має стати рисою кожного педагога, тобто набути масового характеру.

Цікавим є підхід М.М.Поташника, який визначає педагогічну творчість у контексті оптимізації навчально-виховного процесу і вважає, що пошук оптимального педагогічного рішення у конкретній педагогічній ситуації завжди пов'язаний з творчістю. Вчений зазначає, що як оптимізація навчально-виховного процесу веде до творчості, так і творчість вчителя веде до оптимізації, бо педагогічна дальність пов'язана безпосередньо з результатами і приносить задоволення лише тоді, коли оригінальне педагогічне рішення призводить до результату, який не є типовим для даних умов. Крім того, слушним є висновок М.М.Поташника зроблений ним на підставі вивчення діяльності педагогів-новаторів: оптимального варіанту без особистісного, творчого підходу досягти неможливо [32].

Враховуючи системний підхід у виборі методів діяльності Ю.К.Бабанський відмічає, що саме різноманіття умов і можливостей їх застосування по ходу уроку об'єктивно ставлять педагога перед необхідністю прийняття нестандартного рішення.

С.О.Сисоева зауважує, що творчі професійні якості вчителя,

творчі можливості його особистості реалізуються і розвиваються у творчій взаємодії з учнями. При цьому рівень творчої педагогічної діяльності вчителя впливає на ефективність розвитку творчих можливостей учня [35, с. 15].

Творча діяльність неможлива без пізнавальної активності студентів. Як зазначає В.І. Лозова, активізація пізнавальної діяльності вимагає застосування різних методів, засобів, форм навчання, які спонукають особистість до виявлення активності. Для цього потрібна така організація навчального процесу, за якої об'єкт пізнання був би включеним у сферу діяльності і діалектична взаємодія між ними створювала б передумови виявлення активності особистості [15, с. 42].

Аналіз психолого-педагогічної літератури призводить до висновку, що поняття педагогічної творчості об'єднує в собі дві складові: творчу діяльність педагога і учня в їх взаємодії та взаємозв'язку, а також результати їх творчої діяльності, які ведуть до розвитку і саморозвитку особистості. Тобто творча діяльність педагога завжди зумовлена індивідуально-психологічними особливостями творчої навчальної діяльності учнів, у свою чергу, творча навчальна діяльність учнів зумовлена рівнем та характером творчої діяльності викладача.

У творчій діяльності педагога максимально проявляється його індивідуальність. Разом з тим, творчість кожного викладача розвивається у процесі колективної діяльності. Викладач проводить навчально-виховну роботу зі студентами у тісному контакті та єдності з усім педагогічним колективом навчально-виховного закладу. Тому результати творчої діяльності окремого педагога прямо чи побічно впливають на роботу усього педагогічного колективу. В той же час колективна творча діяльність викладацького складу зумовлює успіх роботи кожного окремого викладача. Таким чином, основними особливостями діяльності викладача є його цілісність, творчий характер, поєднання колективної діяльності і індивідуальної творчості педагогів.

У цьому контексті важливою тезою є необхідність створення відповідного творчого середовища у навчально-виховному процесі, яке повинно включати різноманітні мотиваційні, організаційні, соціально-психологічні, технічні, технологічні та інші умови. Таке середовище науково-педагогічний працівник створює відповідно цілям навчально-творчої діяльності, які витікають із соціального

запиту – формування творчо-обдарованого фахівця. При цьому більшість часу він витрачає саме на підготовчий процес – створення умов, які у майбутньому оточують студента в процесі його навчально-творчої діяльності.

За таких умов студент повинен мати можливість вільно і самостійно обирати напрям своєї пізнавальної діяльності: висувати наукові ідеї, з'ясовувати незрозуміле, поглиблювати процес пізнання; рецензувати творчі роботи, вносити корективи, давати поради; ділитися своїми знаннями з іншими, допомагати товаришам, коли вони відчують ускладнення, пояснювати незрозуміле; створювати ситуації самоперевірки, аналізу особистих пізнавальних і практичних дій; урізноманітнювати діяльність, включати до пізнання елементи праці, гри, художньої, громадської та інших видів діяльності; підтримувати колективну діяльність, на основі якої відбувається формування активної соціальної позиції тощо.

Така модель творчого середовища повинна включати наступні елементи:

- 1– планування напрямів творчих процесів;
- 2– організація аудиторної, самостійної, індивідуальної на науково-дослідної роботи студентів;
- 3– створення умов щодо здійснення творчої діяльності (раціональний режим робочого часу студента, високий соціально-психологічний клімат у студентських групах, варіативність напрямів вирішення творчих завдань та методів досягнення результатів тощо);
- 4- мотиваційне забезпечення досягнення високих результатів у пізнавальній діяльності;
- 5- зворотний зв'язок навчально-творчого процесу з різноманітними формами моніторингу визначення рівня сформованості творчого досвіду студента.

7.3. ТЕХНОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНО-ТВОРЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Сучасна дидактика вищої освіти повинна адекватно реагувати на соціальне замовлення, впроваджувати інноваційні моделі креативної підготовки менеджерів, впливаючи безпосередньо на результат – формування творчої особистості фахівця.

У цьому контексті вирішальне значення має запровадження моделі управління навчально-творчою діяльністю студентів, яка поєднує у собі планування стратегії освітньої діяльності, організацію кредитно-модульної технології, мотивацію регулярної активної навчально-дослідної роботи студентів, впровадження дієвої системи зворотного зв'язку, моніторинг якості навчання тощо.

Зазначені процеси гостро потребують удосконалення дидактичних основ підготовки менеджерів з урахуванням сучасних тенденцій та закономірностей розвитку педагогіки. Це вимагає від університетської освіти досконалих механізмів швидкого урахування нових запитів на ринку праці, вміння гнучко змінювати освітні стандарти і норми, розробку нових засад і принципів професійної діяльності викладацьких кадрів, які мають розумітися на важливій ролі критичної переоцінки суспільного досвіду та організації навчання за новими стандартами з урахуванням вимог міжнародної та європейської систем сертифікації.

Центром дидактики менеджмент-освіти (м. Харків, ХНАУ ім. В.В. Докучаєва) розроблено і впроваджено у навчальний процес модульно-рейтингову технологію управління навчально-творчою діяльністю (НТД). В її основі покладено управлінську концепцію „менеджмент-освіта”, яка пропонує організувати навчально-творчу діяльність студентів у відповідності з основними функціями менеджменту: 1) планування, 2) організація, 3) мотивація, 4) контроль. Високий рівень управління навчально-творчої діяльності здійснюється завдяки модульно-рейтинговим програмам, в яких представлено систему дидактичного забезпечення навчального процесу у різноманітних індивідуальних формах навчально-творчої діяльності.

Педагогічний вплив забезпечується процесом управління (викладачем та модульною програмою) і самоуправління (студентами). Модульний підхід дав змогу повністю реалізувати психолого-педагогічні складові циклу засвоєння знань: вивчення стану засвоєння студентами опорних сигналів, сприймання, осмислення і усвідомлення нових знань; формування відповідних навичок і вмінь; узагальнення і систематизація навчального матеріалу.

Для реалізації ефективної діяльності системи управління НТД потрібно забезпечити високий рівень децентралізації управлінського впливу, створити таку структуру дидактичного процесу, за якої

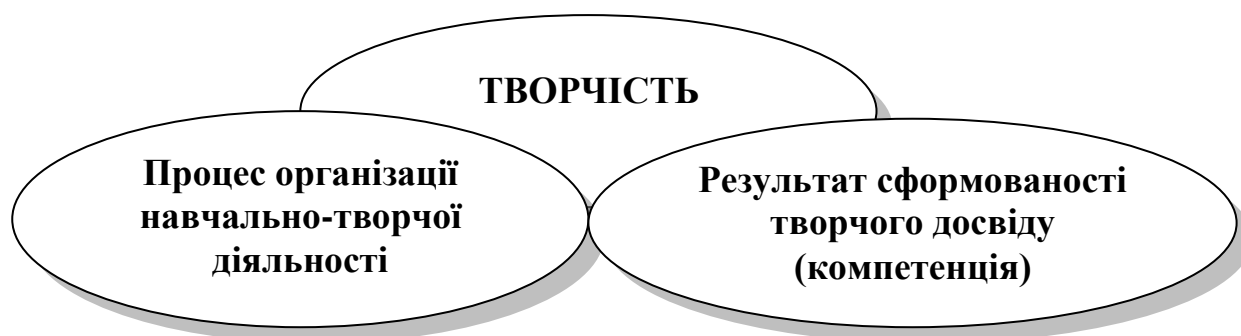
студенти матимуть можливість індивідуально виконувати завдання фахової підготовки на основі програм самостійного вивчення змістовних модулів. При цьому міра самоуправління навчальної діяльності студентів тісно пов'язана з повнотою представлення викладачем даних про структуру і засоби навчальної діяльності. Вирішення цих завдань покладено на модульно-рейтингову програму, яка є оболонкою дидактичних підходів щодо організації навчально-творчої діяльності студентів.

Організаційні компоненти реалізації технології управління навчально-творчою діяльністю представлено наступним алгоритмом: 1) визначення (уточнення) цілей освітньої програми підготовки кадрів; 2) розробка модульно-рейтингових програм з визначенням обсягів підготовки фахівців; 3) розробка дидактичних методів, форм, засобів та прийомів навчання; 4) створенням системи мотиваційного забезпечення навчально-творчої діяльності студентів; 4) організація роботи викладача з підготовки організаційно-методичного забезпечення навчального процесу; 5) організація пізнавально-творчої, індивідуально-самостійної діяльності студентів під час вивчення модулів; 6) організація системи зворотного зв'язку; 7) моніторинг якості підготовки кадрів відповідно цільової функції.

Важливою складовою даної методики є дотримання принципу оптимізації застосування форм і методів навчання, які покликані забезпечувати високу зацікавленість і активність студентів у процесі формування професійних якостей аграрних менеджерів. При виборі методів контролю, виходячи з цілей навчання і забезпечення поетапного сходження студентів за рівнями творчого досвіду, досягається реалізація системи методів (інформаційних, операційних, пошукових, самостійного навчання).

Одним з основних методів активізації творчої діяльності у навчальному процесі є ігровий метод з використанням дидактичних і ділових ігор, рольового моделювання виробничих ситуацій; складання та рішення тематичних кросвордів; проведення семінарів в активній формі; дебатних турнірів тощо. У процесі ігрового методу слухачі відпрацьовують навички колективної взаємодії, вміння приймати рішення за певними обмеженнями (часу, інформації тощо), досвід творчої діяльності. Результати педагогічних експериментів свідчать, що при використанні ігрового методу у поєднанні з модульно-рейтинговою технологією майже на 25 % збільшується кількість студентів, які працюють на рівні творчого досвіду.

Оскільки творчість, як продуктивна діяльність людини, базується на сукупності вмінь: інтелектуально-логічних, інтелектуально-евристичних, методологічних, світоглядних, комунікативних, автодидактичних (здатності до самоуправління) та ін., можна зробити висновок, що цільова функція творчості представлена двома компонентами: процесом організації НТД та результатом сформованості творчого досвіду (рис. 12).

Рис. 12. Двохмірна функціональна структура творчості

Визначимо зміст цих складових. *По-перше*, навчально-творча діяльність студентів як процес оволодіння змістом дисципліни визначається коефіцієнтом творчої активності (КТА), який розраховується кількістю та змістом актів позитивної активності студента за результатами поточного контролю (участь у наукових конференціях і семінарах, підготовка, підготовка рефератів, складання кросвордів, виконання індивідуальних творчих проектів, надання обґрунтованих пропозицій з вивчення виробничих проблем тощо) як відношення кількості його індивідуальних актів творчої активності до найвищого рівня творчих дій в академічній групі.

По-друге, творчість, як результат сформованості творчого досвіду визначається можливістю студента вирішувати творчі завдання на основі впровадження нових ідей, розробки алгоритмів, методик, запровадження нових способів виконання рішень тощо.

Оцінка рівня сформованості творчого досвіду проводиться викладачем комплексним тестуванням в системі поточного, проміжного та підсумкового контролю і визначається загальним показником творчої діяльності (ЗПТД). При цьому викладач оцінює на якому з п'яти рівнів сформованості творчого досвіду знаходиться

студент (0- розуміння, 1-впізнання, 2-відтворення, 3-застосування, 4- творчість). Оцінка здійснюється від 0 до 4 балів, які визначають граничні межі ЗПТД:

$$ЗПТД = \frac{ТД_{(0...4)}}{4} \quad (7.1),$$

де: $ТД_{(0...4)}$ - відповідний рівень сформованості творчого досвіду студентів; 4 – максимально можливий (творчий) рівень діяльності студентів.

Для визначення ефективності методичної розробки на рівні сформованості творчого досвіду можна використовувати таку формулу:

$$E_{(m\partial)} = \frac{ЗПТД_{н} - ЗПТД_{т}}{ЗПТД_{т}} \cdot 100 \% \quad (7.2),$$

де: $ЗПТД_{н}$ – рівень сформованості творчого досвіду студентів академічної групи після навчання за новою методикою; $ЗПТД_{т}$ – рівень сформованості творчого досвіду студентів після навчання за традиційною методикою.

Авторську методику підготовки професійних менеджерів в системі управління навчально-творчою діяльністю прослідкуємо на прикладі вивчення студентами дисциплін економіко-управлінського циклу у ВНЗ аграрного профілю (за підсумками педагогічних експериментів, проведених науковим центром дидактики менеджмент-освіти у 1994-2006 рр). На рис. 13 наведено гістограму розподілу студентів за рівнями сформованості їх творчого досвіду за В.П.Беспалько. Гістограма побудована за нормальним законом. При цьому питома вага студентів експериментальних груп, які досягли найвищого творчого рівня професійної підготовки склала 18,5 %. Рівні дієвої діяльності (відтворення, застосування, творчість) студентів експериментальних груп склали у підсумку 79,3 % проти 66,2 % у студентів контрольних груп.

Якщо проаналізувати вплив творчої активності студентів на рівень сформованості їх творчого досвіду, можна стверджувати про тісний кореляційний зв'язок між цими факторами (рис. 14). При цьому творча активність студентів є результатом моделювання викладачем відповідного творчого освітнього середовища, а рівень сформованості творчого досвіду – відповідно результатом навчально-

творчої діяльності. Звідси можна зробити висновок про необхідність розширення педагогічної творчості двох суб'єктів педагогічного процесу – викладача і студента.

Рис. 13. Гістограма розподілу рівнів сформованості творчого досвіду студентів при вивченні дисциплін економіко-управлінського циклу

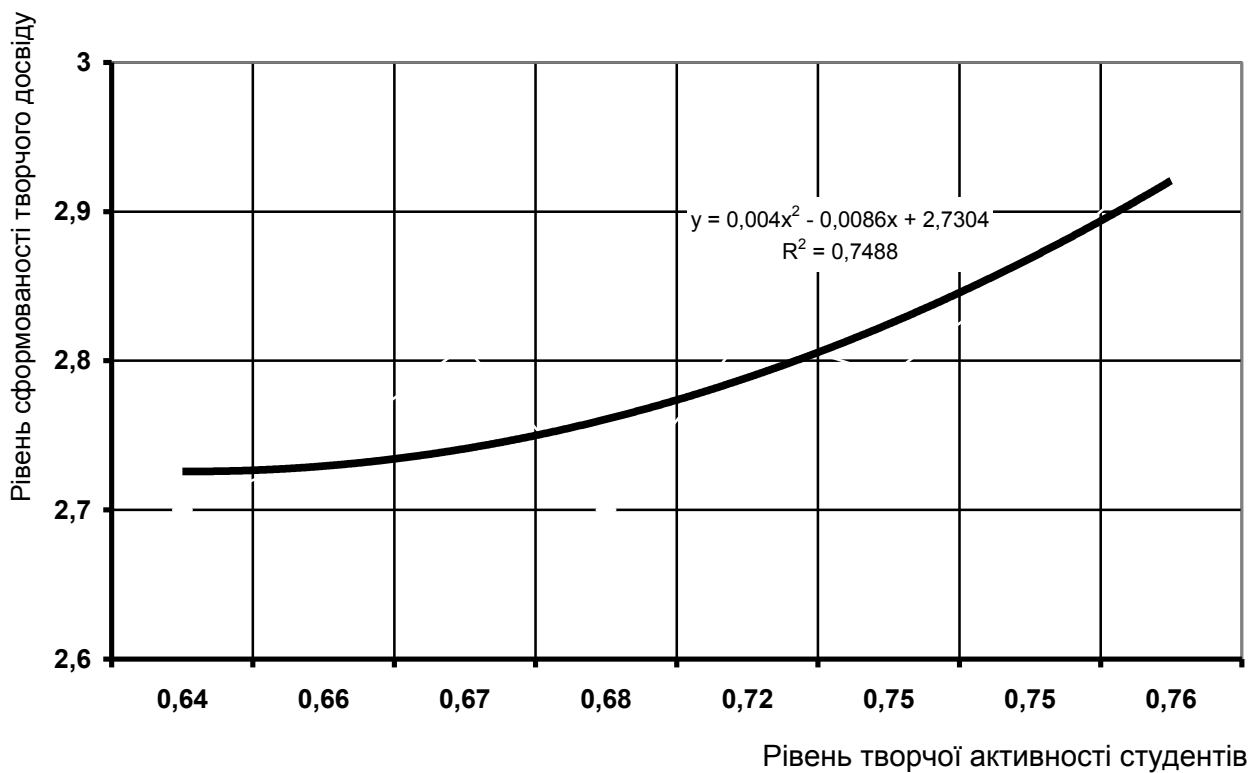

Рис. 14. Залежність рівня сформованості творчого досвіду від творчої активності студентів при вивченні дисциплін економіко-управлінського циклу

За підсумками складання іспиту у формі творчих завдань різних рівнів складності студенти експериментальних груп виконували майже на третину більше творчих вправ. При цьому студенти експериментальних груп у подальшому мали більш високу професійну підготовку до творчої діяльності на виробництві (за виробничими відгуками керівників підприємств, у яких студенти проходили виробничу практику). Вони, як фахівці виробництва, на 22-26 % продемонстрували кращі здібності вирішувати виробничі проблеми, узагальнювати факти, давати порівняльну характеристику управлінським процесам, робити науково-обґрунтовані висновки тощо. При цьому термін процесу професійної адаптації студентів з експериментальних груп скорочувався удвічі.

Результати педагогічних експериментів, проведених науковим центром дидактики менеджмент-освіти засвідчили про підвищення ефективності процесу підготовки фахівців за такими критеріями: пізнавальна творча активність – на 25 %; рівень сформованості творчого досвіду – на 20 %; успішність - на 10 %; повнота розкриття програмного матеріалу - на 22 %; науковий рівень одержаних знань – на 18 %; системність мислення - на 13 %; міцність знань, умінь та навичок - на 15 %; здатність працювати на рівні творчого досвіду - на 20 %; продуктивність навчання - на 30 %.

З наведених даних можна зробити наступний висновок: педагогічна технологія модульно-рейтингового навчання з системою дидактичних засобів управління навчально-творчою діяльністю дозволяє студентам більш активно і самостійно оволодівати знаннями і уміннями, стимулює пізнавальну діяльність, створює об'єктивні умови для розкриття творчих компонентів діяльності особистості.

7.4. ДИДАКТИЧНІ ІГРИ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНО-ТВОРЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СТУДЕНТІВ

Навчальний процес повинен враховувати тенденції соціально-економічного розвитку суспільства, особливості психології молоді, а методи та форми навчання реалізовувати на практиці: принципи ініціативи, індивідуалізації, самостійності, змагання, творчого підходу до одержання знань. Студент повинен без примушування прагнути до систематичної, плідної та ретельної навчально-творчої діяльності. Дослідним шляхом встановлено, що змагання у більшості випадків дає значно більший ефект у підвищенні активності

студентів, ніж їх зовнішня мотивація. Тому для реалізації цих вимог значне місце у педагогічній діяльності викладача повинні займати дидактичні ігрові методи навчання. Ігровий метод характеризується трьома основними ознаками: 1) визначає мету, спрямовану на зміст освіти, що підлягає засвоєнню; 2) передбачає вид навчально-пізнавальної діяльності; 3) визначає характер взаємодії викладача і студентів.

Якщо проаналізувати з позиції сучасної науки діяльність людини, то виявиться, що гра в ній займає провідне місце і є однією з потреб людини. На біогенному рівні – це потреба в активності руху, на психофізіологічному – потреба в емоційній насиченості, на творчому – потреба подолання, виявлення волі. Навчальний процес, побудований на основі ігрових дидактичних форм, допомагає значно активізувати пізнавальну діяльність студентів, реалізувати творчі компоненти розвитку особистості. А.С. Макаренко зазначав, що у грі особистість активно діє, мислить, будує, комбінує, моделює людські взаємини. За цих умов вона виконує у грі різні ролі: організатора, виконавця, творця, знаходить умови для виявлення своїх здібностей та життєвої активності.

Порівняно з іншими формами навчання, ігрові методи мають наступні позитивні аспекти: висока результативність у засвоєнні знань і формуванні вмінь; формується вміння співпрацювати; формуються мотиви навчання; розвиваються гуманні стосунки між студентами; розвивається навчально-творча діяльність (планування, рефлексія, контроль, самоконтроль). У дидактичній грі навчальні завдання виступають опосередковано, що забезпечує їх ефективність. К.Д.Ушинський писав, що у грі формуються всі сторони душі людської, її розум, її серце і воля.

Дидактична гра – це спосіб взаємодії педагога й студентів, зумовлений ігровою ситуацією, що веде до реалізації дидактичних завдань і цілей навчання. Мета дидактичних ігор – активізувати процес пізнання студентської аудиторії, заглибитися у зміст дисципліни, що вивчається; розвинути навички колективної взаємодії, набути досвід творчої діяльності, а також визначити рівень підготовки майбутніх керівників і фахівців до професійної управлінської діяльності.

Структура розгорнутої ігрової діяльності включає такі компоненти: спонукальний (потреби, мотиви, інтереси, прагнення, які визначають бажання брати участь у грі); орієнтувальний (вибір

засобів і способів ігрової діяльності); виконавчий (дії, операції, які надають можливості реалізувати ігрову дидактичну мету); контрольно-оцінний (коригування та стимулювання активності в ігровій діяльності).

Для дидактичних ігор характерні такі особливості:

- наявність ігрових моделей об'єкта, процесу або діяльності;
- активізація мислення і поведінки студентів;
- високий рівень залучення студентів до навчального процесу;
- самостійність у прийнятті рішення;
- формування великої кількості горизонтальних зв'язків між студентами, тісна взаємодія із викладачами;
- посилення емоційності, творчий характер заняття;
- бажання набути вмінь, навичок за відносно короткий термін.

У Харківському НАУ ім. В.В.Докучаєва кафедрою менеджменту організацій з 1998 р. реалізовано ідею використання всесвітньо відомих інтелектуальних ігор (“Конкурс КВК”, “Брейн-ринг”, “Що? Де? Коли?” та ін.) у навчальному процесі як окремий елемент навчально-творчої діяльності студентів при проведенні поточного, проміжного або підсумкового контролю знань з вивчення дисциплін управлінського циклу.

Дидактичні ігри проектуються з урахуванням соціально-психологічних умов педагогічного процесу і дидактичних принципів. Моделювання дидактичної гри у відповідності з її призначенням заключається у розробці алгоритму, правил, методичного та організаційно-технічного забезпечення. Ця робота здійснюється шляхом поєднання поетапної системи контролю і модульно-рейтингової технології навчання, що забезпечує не тільки спрямування студентів на фахову і професійну підготовку, але й розвиток їх творчих здібностей і формування навичок науково-дослідної діяльності.

Аналіз досвіду практичного втілення цієї концептуальної ідеї у навчальний процес свідчить, що найбільш дієвою та ефективною є та система, яка сприяє максимальному прояву здібностей студента, його самореалізації, коли на основі фахових знань формуються професійні вміння і навички творчої науково-дослідної діяльності.

Розглянемо приклади організації проведення дидактичних ігор, які апробовані центром дидактики менеджмент-освіти у навчальному процесі вищого навчального закладу.

“Конкурс КВК” – це дидактична гра, яка є елементом навчально-творчої і науково-дослідної діяльності студентів, вагомою формою їх мотивації до активізації процесу пізнання і набуття навичок наукового проектування виробничих ситуацій при проведенні проміжного або підсумкового контролю.

Форма проведення: змагання між студентами за всевітньо відомою ігровою формулою „КВК” щодо визначення рівня сформованих знань, умінь та навичок з вирішення виробничих проблем у певній галузі.

Загальні критерії оцінки: високий рівень теоретичних знань та вмінь щодо вирішення практичних завдань; реалізація творчих компонентів діяльності; наявність елементів гумору та кмітливості, гарне художнє оформлення.

Для участі в конкурсі кожна академічна група потоку формує команду на чолі з капітаном. Для проведення конкурсу створюється журі у складі викладачів відповідної кафедри. До складу журі доцільно запрошувати представників виробництва, аспірантів, студентів старших курсів. Після ознайомлення зі сценарієм, кожна команда виробляє технологію підготовки до конкурсу. Перелік етапів конкурсу і критеріїв їх оцінки наведено нижче. По завершенню кожного етапу КВК журі оцінюють виступи команд балами рейтингу (за 5-бальною шкалою). Результати оцінки заносяться у відомість. Після завершення всіх етапів конкурсу журі підводить загальні результати. Студенти, які продемонстрували високі теоретичні знання і вміння творчо вирішувати завдання, заохочуються грамотами, нагороджуються цінними подарунками.

Тематичний конкурс проводиться за 2-3 тижні до початку екзаменаційної сесії. КВК проходить у лекційній аудиторії (актовій залі), де крім студентів, що вивчають дану дисципліну, доцільна присутність студентів інших курсів, викладачів. Загальний регламент конкурсу – 2-2,5 год.

За набутим автором досвідом, конкурс „КВК” з певної дисципліни доцільно структурувати на 4-5 етапів, які б змістовно відображали тематичні модулі навчального курсу. Як приклад, у табл. 27 наведено структуру конкурсу „КВК” на знання основ управління виробництвом, який автором впроваджено у навчальний процес підготовки аграрних менеджерів у якості нетрадиційної ігрової форми підсумкового контролю знань.

27. Приклад структурної моделі тематичного конкурсу КВК
„На знання основ управління виробництвом”

Пор. №	Етапи конкурсу	Регламент	Обов'язкові елементи та критерії оцінки
1.	<i>"Ода управлінню"</i>	5-7 хв. на виступ кожної команди	<ul style="list-style-type: none"> • Назва команди, девіз, емблема, привітання, пісенний ремікс з управлінської тематики (гімн менеджера). • Управлінська направленість, змістовність, гарне оформлення, наявність творчого підходу.
2.	<i>"Управлінська розминка"</i>	30 с. на відповідь	<ul style="list-style-type: none"> • На сцену виходять капітани команд, яким ведучий курсу задає 5 запитань з проблем сучасного аграрного менеджменту. • Повнота, змістовність, оригінальність ідей, наявність елементів гумору, кмітливність, вміння орієнтуватися у не передбачуваних ситуаціях.
3.	<i>"Управлінська ситуація"</i>	5-7 хв. на виступ кожної команди	<ul style="list-style-type: none"> • Програється бажана управлінська ситуація в сценічній формі з прийняттям науково обґрунтованого рішення з виробничих питань у с.-г. підприємстві. • Майстерність виконання, знання технології прийняття науково обґрунтованих рішень, наявність творчого підходу.
4.	<i>„Конкурс капітанів”</i>	30 с. на відповідь	<ul style="list-style-type: none"> • Енциклопедичність знань, творчий підхід, вміння виступати перед аудиторією, наявність елементів гумору • Капітани команд одночасно виходять на сцену і у відповідності з жеребкуванням ставлять суперникам по одному питанню з управлінської тематики.
5.	<i>"П'ять порад молодому керівникові"</i>	5-7 хв. на виступ кожної команди	<ul style="list-style-type: none"> • У художній формі висвітлюються рекомендації до майбутніх керівників і спеціалістів с.-г. виробництва. • Актуальність і практична цінність порад, наявність елементів творчого підходу
<i>Усі етапи конкурсу оцінюються журі за п'ятибальною шкалою</i>			

“Брейн-ринг” – дидактична гра-конкурс у формі інтелектуального змагання між командами студентів академічної групи відносно першочерговості та правильності надання відповіді з навчальних, наукових і виробничих проблем аграрного менеджменту.

Дидактична гра “Брейн-ринг” є формою заохочення студентів до активізації навчально-творчої діяльності при проведенні проміжного або підсумкового контролю знань за тематикою навчальних модулів. Цю форму проведення проміжного контролю доцільно використовувати у системі модульного навчання з попереднім визначенням мотиваційних умов за модульно-рейтинговою програмою.

При проведенні дидактичної гри „Брейн-ринг”, крім вирішення питань дидактичного характеру, великого значення набуває реалізація виховних і творчих компонентів діяльності студентів у процесі одержання знань. Ці аспекти, на думку автора, зумовлюють високу ефективність застосування цієї форми при підготовці управлінських кадрів вищої кваліфікації.

Методичні рекомендації щодо організації проведення дидактичної гри „Брейн-ринг”

“Брейн-ринг” рекомендується проводити після вивчення студентами декількох тем дисципліни (переважно в середині курсу), а за часом – у другій половині дня (переважно на останній парі). Тривалість гри – дві академічні години (1 пара). Структура витрат часу на окремі елементи: вступне слово викладача – до 5 хв.; виступ ведучого “Брейн-рингу” з представленням команд та жеребкуванням черговості їх виступів – до 5 хв.; ігровий час (три тури по 15 хв.) – 45 хв.; творчі тайм-аути для кожної з команд по 5 хв. – до 20 хв.; нагородження призерів та підведення підсумків – до 15 хв.

Для проведення “Брейн-рингу” необхідно підібрати приміщення, в якому можна створити відповідні умови. По центру кімнати повинні стояти два столи, за якими можуть одночасно працювати від 5 до 8 студентів. Аудиторія повинна мати дошку, на якій будуть висвітлюватися поточні результати змагання у формі табло та інші дидактичні і технічні засоби навчання. Відповідно з цим навчальна аудиторія повинна мати загальну площу не менше 40 кв. м і має бути розрахована на 30-60 чол. Студенти академічної групи

поділяються на три команди, кожна з яких обирає свого капітана. „Брейн-рингом” керує журі (голова – ведучий курсу, члени – викладачі та студенти).

Загальні правила дидактичної гри

1. “Брейн-ринг” проходить у формі змагання команд щодо першочерговості та правильності відповідей на запитання ведучого.

2. Перед грою проходить жеребкування черговості виступу команд у формі розіграшу карток з порядковими номерами виступів.

3. Гра складається з трьох турів, в яких будь-яка команда обов’язково зустрічається по одному разу з кожним суперником.

4. Кожен ігровий тур забезпечується індивідуальною картокою проблемних питань. Кожна картка має 10 запитань, які сформовані за тематикою дисципліни і потребують застосування творчих компонентів у відповіді.

5. На обговорення питань ведучого командам відводиться 30 сек.

6. Команда, яка першою знайшла відповідь на запитання повинна натиснути на кнопку електронного пристрою і представити відповідь. Якщо команда дає неправильну відповідь - команда-суперниця має 15 сек. для відповіді на це ж запитання.

7. За правильну відповідь на запитання команда одержує 2 бали рейтингу. Якщо відповідь неправильна - 0 балів. Результати бальної оцінки заносяться секретарем у відомість та відображуються на табло.

8. Якщо обидві команди не відповіли на запитання - наступне питання оцінюється на 1 бал вище.

9. Команда, яка в ігровому турі набрала найбільшу кількість балів рейтингу, вважається переможницею туру. Місце команди, яка зазнала поразки, займає наступна за жеребкуванням.

Можливі варіанти:

Варіант А.

10. Якщо одна й та ж команда перемогла у першому і другому турах, вона автоматично займає перше місце і вважається переможницею “Брейн-рингу”. Команди, що їй програли, розігрують між собою друге та третє місця в останньому третьому турі.

Варіант Б

11. Якщо кожна команда виграла по одному разу, журі ранжує команди за кількістю набраних балів (якщо команди набрали однакову кількість балів – за результатами їх виступів у творчих

тайм-аутах). Якщо за цими показниками журі не може надати перевагу жодній з команд, їх рейтингові місця розігруються методом додаткових питань до першої правильної відповіді.

12. Після закінчення кожного туру ведучий оголошує творчий тайм-аут, в якому учасникам і глядачам з числа студентів надається можливість заробити додаткові бали рейтингу.

Оцінка та мотивація навчально-творчої діяльності студентів

За результатами виступів команди нагороджуються балами рейтингу у відповідності з тією кількістю, яку вони отримали у трьох ігрових турах. Додатково студенти можуть одержати до 5 балів рейтингу у тайм-аутах, виконуючи різноманітні види навчально-творчої діяльності (виступ з пропозицією, вірш, сценічна постановка тощо) за тематикою відповідної дисципліни. Отримані студентами бали сумуються з їх загальним рейтингом.

“Що? Де? Коли?” – дидактична гра, яка проходить між окремими командами студентів академічної групи, в якій заочно беруть участь усі студенти потоку з метою досягнення дидактичних цілей проміжного контролю, удосконалення і відпрацювання навичок творчого пошуку обґрунтованих управлінських рішень.

Дидактична гра “Що? Де? Коли?” (ЩДК) є нетрадиційною ігровою формою поточного або проміжного контролю знань студентів з вивчення дисципліни. ЩДК проводиться в академічній групі після вивчення окремих модульних блоків.

Загальні правила дидактичної гри ЩДК

1. Дидактична гра „Що? Де? Коли?” проводиться в академічній групі після вивчення окремих модульних блоків.
2. Регламент проведення гри – дві академічні години (1 пара).
3. Кожна академічна група самостійно формує 3 команди (кількістю 4-8 чоловік) разом з капітаном.
4. ЩДК складається з 3-х ігрових турів, в яких команди по черзі грають з окремими студентами потоку.
5. Гра проходить у формі “запитання – відповідь” до 6-ти правильних відповідей.
6. Кожне запитання має свою бальну оцінку від 1 до 5 балів рейтингу залежно від складності.

7. Час на відповідь на одне запитання – 60 сек.

8. Попередньо студенти надають свої запитання ведучому курсу, який оцінює їх змістовність у балах рейтингу і формує банк запитань.

9. Структура питань складається з трьох рівнів складності: 1-й рівень - легкий, 2-й рівень - середній, 3-й рівень - складний. Відповідно до кожного рівня, правильні відповіді оцінюються від 1 до 5 балів рейтингу. Додатково є запитання у формі „бліц” (3 легких запитання з регламентацією часу на відповідь - 20 сек.), а також запитання від ведучого курсу.

10. Для організації „ЩДК” необхідно виготовити спеціальний пристрій – електронну рулетку, на якій кольором помічені сектори складності запитань (червоний – складні питання, синій – питання середньої складності, жовтий – легкі запитання).

11. Кожній команді надається одна творча пауза, під час якої її гравці представляють у творчій формі свій управлінський імідж в художній, публіцистичній або сценічній формі (виступ з пропозицією, пісенний ремікс, сценічна постановка, шарж тощо) за тематикою відповідної дисципліни. За це команда нагороджується додатковою кількістю балів рейтингу (до 5 балів).

Оцінка та мотивація навчально-творчої діяльності студентів

1. Правильна колективна відповідь на запитання дає можливість кожному члену команди додати до свого загального рейтингу певну кількість балів (у відповідності з рівнем складності).

2. Відповідь вважається правильною, якщо розкривається сутність питання з достатнім ступенем конкретизації (визначається автором запитання або ведучим).

3. Якщо команда дала неправильну відповідь, то відповідна кількість балів рейтингу „переходить” до автора запитання.

4. За результатами виступів, команди нагороджуються балами рейтингу у відповідності з тією кількістю балів, яку вони отримали під час відповідей.

5. Переможцем дидактичної гри вважається команда, яка отримала найбільше балів рейтингу.

6. Студенти потоку, на запитання яких не були знайдені правильні відповіді, одержують бали рейтингу у відповідності із визначеним попередньо рівнем складності запитань (від 1 до 5 балів). Нижче наведена відомість результатів дидактичної гри „ЩДК”.

“Досягни вершини” – дидактична гра, яка проходить між студентами академічної групи, в якій обираються краще підготовлені фахівці через систему запитань рівневої складності із заохоченням переможців балами рейтингу з метою активізації пізнавально-творчої активності студентів і закріплення навчального матеріалу.

Дидактичні ігри, які були розглянуті раніше, не досить чітко дають змогу виявити рівень знань окремого студента, що зменшує їх загальну ефективність. Дидактична гра „Досягни вершини”(ДВ) допомагає вирішити це питання. В її основі лежать правила популярної на сьогодні інтелектуальної телевізійної гри „Перший мільйон”, але загальні вимоги змінені відповідно особливостей навчального процесу і мотивів діяльності студентів.

Загальні правила гри

Дидактична гра „Досягни вершини” проводиться в академічній групі після вивчення окремих модульних блоків. Регламент проведення – дві академічні години (1 пара). За критерій першочерговості виступу студентів у грі „ДВ” береться їх рейтинг. Тобто, студент, який на дату проведення гри має найвищий бал рейтингу, має можливість першим взяти участь у змаганні. У разі його відмови право грати першим передається іншому студенту згідно загального рейтингу. Дана гра сприяє зацікавленості студентів як у її результатах, так і у підвищенні загального рейтингу, оскільки це дає змогу взяти участь у грі першим.

Процедура гри передбачає відповіді студентів на закриті (тестові) запитання викладача. Кожне запитання оцінено балами відповідно до рівнів складності. Викладач ставить запитання і називає чотири варіанти відповіді. Гравець вибирає один варіант відповіді. Якщо вона вірна, він отримує певну кількість балів і переходить на вищий рівень. Якщо відповідь неправильна – студент вибуває з гри. При цьому студент має право на три підказки: 1) „50/50” (ведучий надає можливість відповісти на запитання з двох можливих варіантів); 2) „допомога групи” – всі студенти радяться між собою і надають варіант правильної відповіді (підказку). Якщо вона виявиться вірною, студенти отримують +2 бали рейтингу; 3) „підказка друга” – студент має право звернутися за допомогою до одного з присутніх. За правильну відповідь його товариш отримує + 5

балів рейтингу. Сума балів, яку може набрати студент у процесі гри визначена рівневою шкалою оцінки (табл. 28).

28. Приклад рівневої структури шкали оцінки дидактичної гри „Досягни вершини”

200	<i><u>Творчий рівень запитань</u></i>
150	
120	
90	
80	<i><u>Дійовий рівень запитань</u></i>
70	
60	
50	
40	<i><u>Репродуктивний рівень запитань</u></i>
20	
15	
10	
5	<i><u>Репродуктивний рівень запитань</u></i>
3	
2	
1	

Примітка: жирним шрифтом позначені фіксовані („неспалювані рівні”), досягнувши яких до загального рейтингу студента буде додана ця сума балів незалежно від результатів гри.

Модель гри головним чином визначається спроможністю викладача створити мотиваційне середовище в академічній групі, у якому студенти мали б можливість реалізувати свої потреби.

Важливою умовою ДВ є наявність запитань рівневої складності. Викладач повинен підібрати запитання за змістом навчального модуля і структурувати їх за рівнями складності, які в свою чергу матимуть відповідну бальну оцінку.

Наприклад, за першим репродуктивним рівнем (1-5 балів за відповідь) запитання необхідно поставити таким чином, щоб можна було визначити рівень впізнавання студентом основного навчального матеріалу. За другим репродуктивним рівнем (10-40 балів) запитання необхідно поставити таким чином, щоб можна було визначити рівень розуміння студентом принципів положень змісту навчального матеріалу. На третьому – дійовому рівні (50-80 балів) запитання необхідно поставити таким чином, щоб можна було визначити можливість студентів вирішувати практичні питання його професійної підготовки. Найвищий рівень - творчий (90-200 балів).

Тут запитання необхідно поставити таким чином, щоб можна було визначити спроможність студента вирішувати складні завдання виробничого характеру в умовах невизначеності і ризику.

Найоптимальнішим терміном проведення гри є проміжок часу після вивчення основних змістовних модулів курсу, коли вже сформувався стійкий рейтинг студентів і накопичилося достатньо знань. Даний проект дає змогу виявити рівень знань окремого студента; зацікавити студентів у підвищенні загального рейтингу; отримати додаткову кількість балів як студенту-гравцю, так і іншим учасникам гри; активізувати розвиток пізнавальної активності до предмету.

СКЛАДАННЯ І РІШЕННЯ ТЕМАТИЧНИХ КРОСВОРДІВ

Захоплення кросвордами сьогодні перенесено на всі прошарки населення, у т. ч. і на молодь. Адже вона у цій грі реалізує свої потреби у самовираженні, розвитку інтелектуального потенціалу, успіху, змаганні тощо. В умовах модульно-рейтингової технології індивідуальна робота над складанням тематичних кросвордів дозволяє студентам заглибитися у зміст дисципліни, що вивчається, підвищити рівень їх професійної підготовки, більш ретельно підготуватися до самостійної творчої роботи на виробництві, впевненіше орієнтуватися у досягненнях науково-технічного прогресу.

Загальні методичні рекомендації і вимоги щодо складання тематичних кросвордів

За змістовністю кросворд повинен охоплювати основні терміни або поняття певного розділу модульного блоку чи окремої теми курсу. Критерії змістовності – не менше 20 термінів і понять за відповідним модулем. Якісна оцінка змістовності повинна враховувати повноту розкриття змісту цього розділу.

Структура кросворду складається з титульної сторінки, кросворду-завдання, текстового завдання, кросворду-рішення. Можливе складання чайнвордів (слова розташовуються одне за одним), японських кросвордів (зашифровані картинки з відповідної тематики курсу), ключвордів (визначення ключового слова або фрази), ребусів (необхідно відгадати слово чи фразу, які відображаються умовними позначками або цифрами).

Кожен студент за бажанням має можливість самостійно скласти кросворд за окремою темою модульного блоку. Викладач оцінює

кросворд балами рейтингу у відповідності з рейтинговою шкалою, яка враховує змістовність і форму представлення матеріалу. При цьому бальна оцінка сумується до загального рейтингу студента.

Рішення тематичних кросвордів студентами на практичних заняттях може бути реалізовано у двох варіантах: як форма поточного або проміжного контролю знань. Наприклад, замість атестаційного заліку (модульної контрольної роботи) викладач пропонує студенту розв'язати кросворд за темою модульного блоку, регламентувавши час у відповідності зі складністю завдання (3-7 хв.). У разі поточного контролю доцільно використовувати форму змагання між окремими студентами або підгрупами з метою придбання вмінь колективної взаємодії та управління колективною творчістю. При цьому викладач стимулює студентів додатковими балами рейтингу за першочерговість виконання завдання. У ході проведення практичних занять корисно організувати дискусійний обмін думками щодо змісту завдань, варіантів рішень та удосконалення форми представлення кросвордів.

За підсумками складання кросвордів доцільно провести конкурс кросвордів. Комісія у складі викладачів і студентів оцінює зміст і форму представлених творчих робіт і відбирає найкращі кросворди на потоці (в групі). Студент, чий кросворд зайняв 1-ше місце, отримує додатково до свого рейтингу +15 балів; за 2-ге та 3-тє місце – відповідно +10 та +5 балів. За результатами роботи комісії приймається рішення, яке у документальній формі фіксує переможців і призерів конкурсу. Кращі кросворди демонструються на виставці творчих робіт.

Дидактичні основи розробки комплексної системи ігрових методів поетапного контролю знань

Дана розробка передбачає використання у навчальному процесі ігрового методу, який є основним на всіх етапах вхідного, поточного, проміжного, підсумкового та відстроченого контролю знань. Всі форми навчально-творчої діяльності студентів об'єднані системою управління, яка забезпечується модульно-рейтинговою програмою.

Реалізація системи передбачає максимальне розширення творчих компонентів діяльності майбутніх фахівців за рахунок використання нетрадиційних ігрових форм контролю (дидактичних ігор), реалізації принципів індивідуалізації, змагання, педагогіки співробітництва.

У відповідності з вищенаведеними дидактичними принципами автором розроблена організаційна модель проведення дидактичних ігор для проведення поточного, проміжного та підсумкового контролю за умов модульно-рейтингової технології навчання. Ця робота здійснюється шляхом поєднання поетапної системи контролю і модульно-рейтингової технології навчання, що забезпечується не тільки спрямуванням студентів на фахову і професійну підготовку, але й принципами розвитку їх творчих здібностей і формування навичок науково-дослідної діяльності. За модульно-рейтинговою технологією рівень засвоєння освітніх продуктів в процесі дидактичних ігор (знання, вміння, навички, досвід творчої діяльності) визначається балами рейтингу.

Організаційна модель системи дидактичних засобів, форм та методів управління НТД базується на використанні нетрадиційних ігрових методів навчання і контролю за модульно-рейтинговою технологією (табл. 29).

29. Модель системи поетапного контролю знань студентів з використанням нетрадиційних ігрових форм навчально-творчої діяльності

Форми контролю	Види контролю				
	вхідний	поточний	проміжний	Підсумковий	Відстрочений
1. Дидактичні ігри	+	+	+	+	+
2. Тестування	+	+	+	+	+
3. Ділові ігри, рольове моделювання виробничих ситуацій	-	+	+	+	-
4. Участь у конкурсах, диспутах, вікторинах	-	+	+	+	-
5. Складання та рішення тематичних кросвордів	-	+	+	+	-
6. Семінарське заняття в активній формі	-	+	-	-	-

Вибір ігрових форм контролю на кожному з етапів педагогічного контролю залежить від дидактичних цілей, базового рівня підготовленості студентів, характеру пізнавальної діяльності студентів, темпів засвоєння навчального матеріалу тощо.

Реалізація даної системи сприяє більш ефективному налагодженню міжтематичних та міжпредметних зв'язків в процесі засвоєння матеріалу, дозволяє максимально розширити творчі компоненти діяльності майбутніх фахівців.

Мотивація навчально-творчої діяльності студентів ґрунтується на заохоченні балами рейтингу, внутрішньому спонуканні майбутніх фахівців до творчої самостійної діяльності, реалізації принципів змагання, самовираження, індивідуалізації, можливості самостійно планувати індивідуальну стратегію навчання. Слід зазначити, що студенти мають можливість працювати на альтернативній основі: обирати роботу за груповою динамікою, індивідуальне навчання чи комбіновану систему. Високий рівень індивідуалізації навчальної діяльності здійснюється завдяки системи управління, яка забезпечується модульною програмою.

Підсумкова оцінка є результатом навчально-творчої діяльності студентів протягом семестру, де вони за ігровим методом навчання мають можливість продемонструвати не тільки свої знання, але й досвід творчої діяльності, вміння колективної взаємодії. Тому екзамен може бути відсутнім як традиційна підсумкова контрольна акція.

7.5. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Сучасні тенденції якісного оновлення і підвищення ефективності професійної підготовки висококваліфікованих кадрів усіх сфер народного господарства спонукають до удосконалення системи організації навчально-дослідної роботи студентів (НДРС) у вищих навчальних закладах національного рівня.

Освітній процес, адекватно реагуючи на соціальне замовлення сьогодення, сприяє формуванню творчої особистості фахівця, активізації його навчально-творчої діяльності (НТД). У нинішніх умовах, коли в Україні взято за взірць європейську освітню модель, що зафіксовано Болонським протоколом, в університетах держави

змінюється стиль викладання, стає помітним відхід від авторитарних до демократичних, толерантних методів у спілкуванні зі студентами, які стають все більш самостійними та зацікавленими у виборі того блоку знань та інформації, що стане їм корисним у майбутній професійній діяльності. У цих умовах формування творчих здібностей студентів залишається однією з найважливіших проблем педагогічної теорії і практики, неодмінною частиною якої в університетах завжди була і продовжує залишатися навчально-дослідна робота. Залучення студентів до неї є одним із найперспективніших спрямувань освітньої діяльності. НДРС слід визначати як здатність студентів пізнати свій внутрішній світ, мобілізувати інтелектуальні сили для розуміння і творення нових матеріальних і духовних цінностей, що мають індивідуальне та суспільне значення.

Для удосконалення НДРС необхідно, передусім, розробити пакет документів-регламентів, які б сприяли вирішенню означених вище завдань - вони пояснюють функціональні елементи управління НДРС, систематизують організаційно-технічні питання, визначають дослідницький напрям роботи кожного студента, забезпечуючи тим самим цілісність навчальних програм та наукової творчості в університетах. Так, положеннями регламентується діяльність структурних підрозділів, органів управління, здійснення окремих процесів проведення навчально-наукових заходів, система оцінки результатів НДРС тощо. Посадові інструкції (пам'ятки) чітко визначають статус, обов'язки, права, відповідальність організаторів НДРС, місце студента в організації досліджень, максимально демократизують освітній процес. При цьому викладачі і студенти, залучені до НДРС, отримують можливість у найкоротший термін якісно опанувати сферу своєї майбутньої професійної та суспільної діяльності. В такий спосіб, регламентація НДРС буде сприяти ефективному поділу праці і рівномірному завантаженню всіх студентів, забезпечуючи тим самим раціоналізацію творчого часу.

Зважаючи на те, що палітра тематики університетської навчально-дослідної роботи є дуже різнобарвною, окремі кафедри, в залежності від специфіки своєї навчальної та наукової діяльності, розробляють і затверджують відповідні положення і посадові інструкції (пам'ятки), які визначатимуть особливості змісту, напрямів і форм НДРС на факультеті.

ПОЛОЖЕННЯ ПРО НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ СТУДЕНТІВ

(розроблене студентським науковим товариством ХНАУ ім. В.В. Докучаєва)

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Навчально-дослідна робота студентів (НДРС) – це система навчально-творчої діяльності (НТД) студентської молоді, яка включає всі елементи навчальної та наукової творчості відповідно до змісту фахової підготовки висококваліфікованих спеціалістів.

2. *Мета НДРС* – поглибити та зміцнити знання студентської молоді з теорії, методики та методології наукових досліджень; заглибитися у зміст професійної підготовки спеціалістів; прищепити їм зацікавленість до творчості; розвинути вміння і навички самостійно вирішувати завдання науково-виробничого характеру; усебічно підготувати майбутніх фахівців аграрної сфери до самостійної науково-дослідної діяльності.

3. НДРС організується відповідно до політики щодо удосконалення змісту і напрямів наукових досліджень студентів шляхом залучення до наукової діяльності талановитої молоді, застосування ефективних методів, форм і прийомів організації при проведенні відповідних навчально-наукових заходів за всіма напрямками наукового пошуку в системі комплексної підготовки фахівців.

4. Функціональне керівництво НДРС забезпечує рада студентського наукового товариства (СНТ), яка узгоджує свою діяльність з науково-дослідною частиною університету і координує відповідні наукові заходи разом із спільною молоді і студентів та радою молодих вчених.

5. НДРС організовується в університеті згідно із законами України „Про вищу освіту”, „Про наукову і науково-технічну діяльність”; Статутом університету, Положенням про СНТ, письмовими і усними розпорядженнями ректора університету, проректора з наукової роботи, голови ради студентського наукового товариства та даним Положенням про НДРС.

ЗАВДАННЯ НДРС

1. Сприяти підвищенню творчої активності студентів, розширенню їх знань з теорії, методики та методології наукових досліджень, розвитку умінь і навичок у навчально-дослідній діяльності.

2. Залучати студентів до активізації науково-дослідної роботи з проблемних питань вищої аграрної науки за програмою наукових досліджень університету.

3. Навчати самостійно організовувати і проводити наукові заходи (олімпіади, конкурси, семінари, конференції тощо) на університетському, міжвузівському та всеукраїнському рівнях.

4. Прищеплювати молоді вміння і навички організації колективної творчості у формі проведення студентських наукових гуртків.

5. Формувати у майбутніх спеціалістів у всіх сферах народного господарства досвід творчої діяльності відповідно до сучасного розуміння змісту вищої освіти.

6. Щорічно організовувати проведення звітної студентської наукової конференції за підсумками наукових досліджень на факультетах університету.

7. Вишукувати і запроваджувати нові форми організації НДРС в університеті з метою підвищення її ефективності.

8. Навчити планувати, організовувати і координувати науково-дослідну діяльність з іншими дослідниками, науковими школами і науково-дослідними установами: Державний комітет науки, техніки та промислової політики (ДКНТПП), Головне управління освіти і науки та Комітет у справах сім'ї та молоді при облдержадміністрації, місцева Рада молодих вчених і спеціалістів Рада молодих вчених та Спілка молоді і студентів вищого навчального закладу та ін.

9. Допомогати організовувати роботу із впровадження результатів науково-дослідної діяльності у навчальний процес та у виробництво.

10. Формувати у молодих дослідників вміння і навички працювати з науковою літературою, підбирати і систематизувати літературні джерела.

11. Прищеплювати вміння і навички студентів виступати перед аудиторією з доповіддю результатів науково-дослідної роботи за правилами публічного захисту.

12. Допомогати оформляти і представляти наукову роботу у конкурсах для одержання наукових грантів.

13. Навчити молодих науковців підводити підсумки навчально-дослідної діяльності і обґрунтовувати висновки за результатами наукових досліджень.

14. Формувати вміння та навички студентів у сферах:

- видавничої діяльності (публікації у збірниках наукових праць ВНЗ України);
- обробки статистичних даних за високим рівнем їх достовірності;
- використання різноманітних методів наукових досліджень, кількісних і якісних моделей оптимізації параметрів продукту наукової творчості;
- організації управлінської діяльності в системі науково-дослідної роботи;
- оформлення наукової інтелектуальної власності у формі патенту на винахід за позитивними результатами науково-дослідної діяльності;
- використання сучасних засобів оргтехніки та комп'ютерних програм.

15. Формувати знання про законодавчу базу України, яка регламентує науково-дослідну діяльність (закони України „Про вищу освіту”, „Про наукову і науково-технічну діяльність”, „Про науково-технічну ін формацію”, „Про наукову і науково-технічну експертизу”, „Про пріоритетні напрямки розвитку науки і техніки” та ін.).

16. Навчити забезпечувати і контролювати правила техніки безпеки, протипожежного і екологічного захисту навколишнього середовища та природоохоронних заходів під час наукових досліджень.

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ФОРМИ НДРС

НДРС включається у загальні плани навчально-виховної і наукової роботи університету. В організації НДРС беруть участь усі кафедри університету, які функціонально підпорядковуються у цьому раді СНТ).

Загальну схему організації НДРС в університеті представлено ланцюгом: *викладач – аспірант – студент*, який діє від першого до останнього курсів. Навчально-дослідна робота студентів організовується за двома основними напрямками:

- *НДРС, що проводиться під час навчання;*
- *НДРС, що проводиться у позааудиторний час.*

НДРС під час навчання, є обов'язковою складовою навчального процесу, а отже регламентується навчальним планом, охоплюючи усіх студентів незалежно від їх успішності. Вона має такі форми:

• лекції, практичні заняття, що містять елементи наукового пошуку (оцінка професійних ситуацій в кінці лекції або практичного заняття);

- лабораторні роботи;
- навчальна та виробнича практика;
- курсове та дипломне проектування;
- підготовка магістерської роботи (дисертації);
- наукові реферати;
- наукові олімпіади;
- дослідницькі експедиції;
- розробка тематичних кросвордів за дисциплінами;
- ділові (дидактичні, рольові) ігри для відпрацювання вмінь і навичок щодо вирішення науково-виробничих питань;

Залежно від рівня сформованості знань планування НДРС, що проводиться під час навчання, включає три етапи.

Перший етап передбачає залучення студентів першого-другого курсів, яких знайомлять з основами наукових досліджень. У результаті студенти набувають навичок самостійної роботи з поглибленого вивчення фундаментальних (суспільних і загальнотеоретичних) наук, отримують конкретну уяву про специфіку обраної спеціальності. Тематика лабораторно-практичних занять розробляється відповідними загальнотеоретичними кафедрами і затверджується радою факультету. Особливу увагу слід приділити вмінню працювати з науковою літературою. Формами НДРС можуть бути: підготовка студентами наукових рефератів; складання бібліографічних списків за конкретними темами; участь у виготовленні навчально-методичних матеріалів (таблиць, моделей, макетів, діафільмів тощо).

Другий етап розпочинається з третього і продовжується на четвертому курсах, коли студенти беруть безпосередньо участь у науковій роботі кафедр. Ці дослідження проводяться при виконанні практичних і лабораторних занять, курсових робіт (проектів), проходженні виробничої практики, а також підготовки випускної роботи бакалавра. Дієвою формою є підготовка наукових доповідей і рефератів, які заслуховуються і обговорюються на наукових гуртках, семінарах, звітних конференціях тощо. Перед початком виробничої практики студентам видаються індивідуальні завдання, які включають елементи наукового дослідження.

Третій етап - це робота студентів п'ятого-шостого курсів, які отримують вищу фахову кваліфікацію спеціаліста та магістра. У цей період вирішального значення набуває практична підготовка (навчальна, виробнича та переддипломна практики, стажування), яка завершується дипломним проектуванням. До цього студент упродовж двох – трьох, а то й чотирьох – п'яти років бере участь у кафедральних дослідженнях.

Отже, вкрай важливим є щорічне залучення всіх студентів до дипломного проектування та виконання дипломних робіт, тематика яких повинна бути пов'язана з науковими дослідженнями кафедр, а також виконуватися на замовлення виробництва, що координує науково-дослідна частина університету.

НДРС у позааудиторний час організовується у системі СНТ у формах:

- робота у студентських наукових гуртках;
- участь в організації і проведенні наукових олімпіад регіонального, всеукраїнського та міжнародного рівнів;
- участь в організації і проведенні наукових семінарів і конференцій;
- участь в організації і проведенні конкурсів наукових робіт на університетському, регіональному, всеукраїнському, міжнародному рівнях;
- участь в організації і проведенні виставок творчих і наукових робіт;
- оцінка професійних ситуацій, які вивчаються на лекціях та практичних заняттях;
- лекторська робота з розповсюдження фахових знань серед ліцеїстів та студентів–першокурсників;
- участь у роботі наукових лабораторій (центрів) університету;
- участь у виконанні госпрозрахункової тематики кафедр;
- участь у конкурсі наукових грантів на університетському, регіональному, всеукраїнському, міжнародному рівнях;
- участь у роботі СНТ з розробки програм наукових заходів;
- збирання і аналіз інформаційних даних для дипломного проектування і наукових публікацій;
- запровадження творчих наукових проектів (створення студентських наукових відділів, освітньо-наукових шкіл, центрів, рад тощо).

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ НДРС

НДРС включається в усі форми навчальної роботи: лекції, семінарські і лабораторні заняття, практики, курсові і дипломні роботи, в самостійну роботу.

Лекція є основною формою навчання в агроуніверситеті, призначеною для засвоєння теоретичного матеріалу. Успіх НДРС залежить передусім від активізації інтересу студентів до науки. З цією метою лекційні курси повинні мати творчу спрямованість і глибоко аналізувати та висвітлювати актуальні теоретичні та практичні проблеми сучасної науки. У лекційних курсах „Вступ до спеціальності”, „Основи наукових досліджень” важливими є такі питання: методика та планування наукових досліджень, проведення експериментів, використання сучасної комп'ютерної та організаційної техніки, методи математичної обробки результатів експериментів, проведення архівних пошуків, організація наукових екскурсій та експедицій, впровадження результатів наукових досліджень у виробництво. Студентам старших курсів доручають самостійно готувати окремі фрагменти лекцій.

Семінарські заняття – це форма навчального процесу, де викладач організовує дискусію за тематикою курсу. До семінару студенти готують тези виступів на основі індивідуально виконаних завдань (рефератів), кращі з яких рекомендуються до участі в конкурсах та для доповідей на наукових конференціях, окремих фрагментів академічних лекцій і навчальних посібників. На випускових кафедрах проводяться постійні спеціальні студентські наукові семінари, у ході яких відпрацьовуються вміння та навички полемізувати, захищати свою думку, звітувати про підсумки досліджень, готувати тези доповідей тощо. На семінарах заслуховують реферати, огляди літературних джерел, плани й методики досліджень, звіти тощо. Кожен студент повинен не менше одного разу за період навчання виступити на випусковій кафедрі.

Лабораторні і практичні заняття – це форма навчального процесу, де викладач організовує детальне закріплення студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни і формує вміння й навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання відповідних завдань науково-практичного характеру. При виконанні лабораторних і практичних робіт студентам видаються індивідуальні завдання, які містять елементи наукових досліджень і творчості, наприклад: синтез і аналіз нових

речовин, вивчення властивостей нових речовин, конструювання приладів, розробка проектів обладнання, складання комп'ютерних програм, побудова організаційних моделей, розрахунок економічного ефекту тощо. Результати творчих розробок оформляються у вигляді звіту і захищаються на кафедрі. Кращі роботи представляються на наукових конференціях і виставках.

Виробнича практика (грец. *praktikos* – дієвий, активний) – це процес застосування та закріплення теоретичних знань на виробництві, набуття науково-виробничого досвіду, придбання практичних навичок, а також відпрацювання основних питань дипломного проектування. Студентам видаються індивідуальні завдання з відпрацювання навичок творчого наукового характеру в умовах виробництва. Вони впроваджують нові методи досліджень, розробляють раціоналізаторські пропозиції, використовують методичні розробки окремих процесів за фахом, удосконалюють організацію і методи управління підприємством та його структурними підрозділами тощо. Виконані індивідуальні завдання з НДРС оформляються у вигляді звітів з виробничої практики і захищаються перед комісією або на звітній конференції.

Курсовий і дипломний проект – це самостійно виконана і подана у рукописному (комп'ютерному) вигляді практична робота аналітично-розрахункового характеру на певну тему. Метою курсового (дипломного) проектування є поглиблення знань з предмета, формування умінь та навичок самостійного узагальнення думок вчених, передового досвіду аграрної науки, аналізу системи практичного застосування знань при вирішенні різноманітних виробничих і соціально-економічних питань з урахуванням перспектив розвитку аграрних відносин. При організації курсового та дипломного проектування студентам видаються індивідуальні завдання для вирішення реальних наукових і виробничих проблем, пов'язаних з тематикою кафедр, наукових шкіл та проблемних лабораторій. Рекомендується розробка комплексних наукових тем окремими бригадами з двох-п'яти студентів за суміжними спеціальностями.

Студентський науковий гурток є осередком НДРС на кафедрі, де проходить апробація результатів наукових досліджень студентів. Науковий гурток створюється і функціонує на кафедрі з метою розвитку і підвищення ефективності НДРС відповідно до затвердженої тематики наукових досліджень шляхом залучення до

самостійної наукової діяльності талановитої студентської молоді. Засідання студентських наукових гуртків на кафедрах доцільно проводити двічі на місяць. На кожному засіданні рекомендується заслуховувати дві – три доповіді студентів і обговорювати результати наукових досліджень.

Наукова олімпіада являє собою форму інтелектуального змагання студентів у навчально-творчій і науково-дослідній діяльності, відносно правильності надання відповідей з наукових і виробничих проблем науки і практики. Вона проводиться наприкінці вивчення курсів для визначення рівня знань і наукового досвіду майбутніх фахівців. Після проведення олімпіади на університетському рівні визначаються кращі студенти, які рекомендуються кафедрами для участі у другому (регіональному) турі, переможці якого стають учасниками всеукраїнської олімпіади.

Науковий конкурс є елементом навчально-творчої і науково-дослідної діяльності студентів, вагомою формою їх мотивації до активного процесу пізнання й набуття навичок наукового дослідження виробничих ситуацій. Такі конкурси організують при підведенні підсумків НДРС, наприклад, конкурси на кращі: реферат, наукову роботу, публікацію тощо. Конкурси організуються конкурсною комісією з числа викладачів і студентів. Вона заздалегідь оголошує умови й критерії конкурсу, а при підведенні підсумків визначає переможців. Рішення конкурсної комісії оформляються протоколом.

Науковий семінар – це форма колективного обговорення однієї важливої наукової проблеми з прийняттям відповідних рекомендацій щодо її вирішення. На семінарах студенти поглиблюють і збагачують свої знання у певній науковій галузі, знайомляться з альтернативними методами досліджень, відпрацьовують вміння і навички науково аргументувати свої думки, приймати обґрунтовані рішення. Науковий семінар організовується за тематикою наукових досліджень відповідної кафедри. Його проводить викладач-куратор за певним напрямком дослідження, максимально залучаючи до організації студентську молодь.

Студентська наукова конференція є вищою формою колективного обговорення і прийняття рекомендацій з вирішення наукових проблем у відповідних галузях з широким залученням студентської молоді. Вона здійснює свою роботу під керівництвом організаційного комітету, до складу якого входять члени ради СНТ.

Загальна проблематика конференції будується на проблемних питаннях, винесених на розгляд відповідних секцій. Найбільш цікаві наукові доповіді виносять на пленарне засідання. Організаційний комітет заздалегідь складає програму конференції, з якою повинні ознайомитися всі студенти. Публікації студентів видаються у збірнику матеріалів конференції. Наукові конференції проводять щорічно при підведенні підсумків НДРС, вирішенні проблем, що потребують поглибленого вивчення, а також присвячують видатним подіям та ювілеям у науковому і громадському житті університету, міста, області, держави, світу тощо.

ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ НДРС

1. При проведенні екзаменів і заліків за всіма предметами і практиками обов'язково враховується якість виконання НДРС. На випусковій кафедрі НДРС завершується заліком з переддипломною практикою.

2. Студентам, які успішно працюють у наукових гуртках, виконують науково-дослідну роботу за тематикою кафедри, систематично беруть участь у наукових семінарах, конференціях та інших наукових заходах, підготовлені наукові роботи зараховують як окремі практичні (лабораторні) заняття, підвищуючи їх загальний рейтинг і підсумкову оцінку.

3. Для активізації студентської науково-дослідної діяльності по університету підводять загальні підсумки НДРС з використанням методики рейтингової оцінки, яка передбачає вимірювання у балах результатів НДРС, досягнутих на факультеті (кафедрі) при підготовці фахівців. Підсумовують всі набрані бали і складають загальний рейтинг факультету (кафедрі). Рейтингова оцінка НДРС проводиться радою СНТ щорічно при підведенні підсумків НДРС по університету і становить основу змагання між факультетами (кафедрами).

4. Результати НДРС рекомендуються кафедрами до публікацій у збірниках наукових студентських праць, для виступів на конференціях, участі в наукових конкурсах, запровадженню у виробництво тощо.

КЕРІВНИЦТВО НДРС

1. Функціональне керівництво НДРС здійснює рада студентського наукового товариства (СНТ), яка є керівним органом

управління за всіма напрямками наукового пошуку студентів в системі комплексної підготовки висококваліфікованих фахівців.

2. Адміністративне керівництво НДРС здійснюється ректором, проректорами з навчальної та наукової роботи, деканами факультетів, завідувачами кафедр.

3. Деканати планують НДРС окремим розділом у навчальних планах за відповідними спеціальностями.

4. Методичними центрами з організації НДРС є випускові кафедри. Кожна кафедра складає програму НДРС, яка передбачає залучення студентів до НДРС на весь період навчання; робочі плани дисциплін з елементами науково-дослідної діяльності (лабораторні роботи, реферати та ін.); плани проведення наукових гуртків наукових конференцій, семінарів, олімпіад та інших наукових заходів. На кафедрі ведеться картотека завершених наукових робіт студентів.

5. З метою активізації НДРС в університеті, розширення напрямів науково-дослідної діяльності студентські колективи можуть реалізовувати свої творчі починання, створюючи на основі самоуправління ініціативні наукові колективи у вигляді наукових центрів, освітніх студій, відділів науки, проектних бюро тощо для вирішення проблемних питань, що стоять перед сучасною наукою.

ПОЛОЖЕННЯ ПРО СТУДЕНТСЬКИЙ НАУКОВИЙ ГУРТOK

(розроблене студентським науковим товариством ХНАУ ім. В.В. Докучаєва)

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Студентський науковий гурток (СНГ) вищого навчального закладу є осередком науково-дослідної роботи студентів (НДРС) за всіма напрямками наукового пошуку в системі комплексної підготовки висококваліфікованих фахівців.

2. Студентський науковий гурток створюється на кожній кафедрі з метою розвитку і підвищення ефективності НДРС відповідно до затвердженої керівництвом університету політики організації НДРС у вищому навчальному закладі аграрної освіти національного рівня шляхом залучення до самостійної наукової діяльності талановитої молоді, застосування ефективних методів, форм і прийомів організації проведення відповідних наукових заходів.

3. СНГ створюється за ініціативою відповідної кафедри за тематикою її наукових досліджень. Кількість студентських наукових гуртків не обмежується.

3. СНГ діє на постійній основі у формі засідань, на яких студенти готують і доповідають результати своїх наукових досліджень, обговорюють доповіді і розглядають актуальні проблеми розвитку науки у відповідній галузі.

4. Керує студентським науковим гуртком його керівник із складу досвідчених викладачів кафедри. Керівник студентського наукового гуртка обирається засіданням кафедри терміном на 3 роки.

5. Засідання СНГ проходять згідно з планом, складеним його керівником і затвердженим завідувачем кафедри на початку кожного навчального року з періодичністю один-два рази на місяць.

6. Засідання СНГ носять дискусійний, полемічний характер при активній управлінській участі керівника наукового гуртка.

7. Підсумки роботи СНГ оформляються протоколом, в якому зазначаються: порядок денний, прізвища доповідачів і студентів, які брали участь в обговоренні наукових питань, кращі доповіді, висновки (пропозиції з представлення наукової роботи на конкурс-огляд наукових робіт тощо).

8. СНГ на кафедрі діє згідно з Законом України „Про вищу освіту”, Статутом університету, Положенням про НДРС університету, посадовою інструкцією керівника наукового гуртка та даним Положенням.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Відповідно до мети НДРС студентський науковий гурток виконує такі функції:

1. Сприяє підвищенню творчої активності студентів, розвитку їх умінь і навичок у творчій науково-дослідній діяльності.

2. Залучає студентів до активної НДР з проблемних питань за програмою наукових досліджень кафедри.

3. Веде пошук і впроваджує у навчальний процес нові форми організації НДРС з метою підвищення її ефективності.

4. Допомогає студентам у реалізації їх внутрішніх потреб у самовираженні, повазі, розвитку творчих здібностей.

5. Розвиває вміння студентів організовувати і проводити наукові заходи із залученням широкого кола фахівців у певній галузі.

6. Допомогає студентам проводити науково-дослідну роботу і впроваджує її результати у навчальний процес та виробництво.

7. Підводить підсумки НДРС (визначає кращі наукові роботи студентів, обґрунтовує напрями удосконалення організації гурткової роботи тощо).

8. Організовує обговорення кандидатур студентів для участі їх у факультетських, міжвузівських, всеукраїнських та міжнародних наукових конкурсах, конференціях та інших заходах за різними номінаціями.

9. Надає студентам новітню інформацію з сучасних проблем аграрної науки (здійснювати обмін інформацією між студентами за темами наукових досліджень).

10. Контролює дотримання правил техніки безпеки і протипожежного захисту в аудиторіях під час засідання наукових гуртків.

КЕРІВНИК СНГ КАФЕДРИ МАЄ ПРАВО:

1. Надавати пропозиції завідувачу кафедри, відповідальному за НДРС по факультету, голові ради СНТ з питань розвитку і удосконалення НДРС на рівні кафедри, факультету, університету.

2. Вносити на розгляд відповідального за НДРС по факультету пропозиції щодо порядку денного засідань ради СНТ і удосконалення організації НДРС.

3. Приймати участь у роботі ради СНТ університету при обговоренні питань організації НДРС та розробці пропозицій з цих питань.

4. За дорученням завідувача кафедри представляти інтереси кафедри з питань НДРС, брати участь у наукових заходах на факультетському рівні.

5. Перевіряти дотримання викладачами кафедри графіка засідань СНГ та інших наукових заходів.

6. Вимагати для перевірки і аналізу від викладачів кафедри необхідну оперативно-звітну інформацію з НДРС.

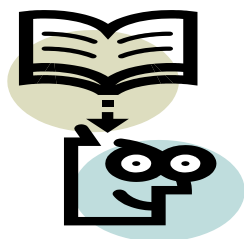
7. Мати доступ до базової інформації (у т.ч. в Інтернеті) для забезпечення відповідного рівня НДРС та організації наукових заходів і впровадження їх результатів у виробництво.

КЕРІВНИК СНГ НЕСЕ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА:

1) своєчасність складання та виконання програми НДРС кафедри;

2) якість виконання функціональних доручень відповідального за НДРС по факультету та завідувача кафедри;

- 3) своєчасність підведення підсумків НДРС по кафедрі;
- 4) якість оформлення і зберігання розпорядчої, планової, обліково-звітної та стендової наочної інформації про НДРС кафедри;
- 5) збереженість кафедральних матеріальних цінностей і обладнання для проведення науково-дослідних заходів;
- 6) дотримання студентами та їх науковими керівниками правил техніки безпеки, протипожежного захисту під час проведення науково-дослідних заходів.

Питання для самоконтролю знань

1. Творчість і творча особистість
2. Педагогічний вплив на розвиток творчої особистості
3. Зміст навчально-творчої діяльності (НТД)
4. Об'єкт і предмет дослідження НТД
5. Зміст управління навчально-творчою діяльністю
6. Методи управління НТД
7. Теорія поетапного формування творчого досвіду особистості В.П. Беспалько
8. Етапи прийняття науковообґрунтованого рішення творчої проблеми
9. Модель системи управління НТД
10. Проектування системи управління НТД
11. Процес управління НТД
12. Процес самоуправління НТД студентів
13. Зміст технології управління НТД студентів
14. Дидактичні ігри в системі управління НТД
15. Особливості організації і проведення дидактичних ігор
16. Тематичний кросворд як форма активізації НТД студента
17. Система поетапного контролю знань за ігровим методом
18. Навчально-дослідна робота студентів (НДРС) та її завдання
19. Форми навчально-дослідної роботи студентів
20. Організація НДРС у вищому навчальному закладі
21. Організація роботи студентських наукових гуртків
22. Функції керівника студентського наукового гуртка

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про вищу освіту: Закон України // Урядовий кур'єр. – 15 травня. – 2002. – № 86.
2. Про освіту: Закон України // Урядовий кур'єр. – 25 червня. – № 113.
3. Про національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України // Урядовий кур'єр. -2002. - № 74. – 17 квітня.
4. Україна XXI століття. Державна національна програма «Освіта». – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
5. Про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців: Тимчасове положення // Наказ МОН України від 23.01.2004. – № 48.
6. Беспалько В.П. Основы теории педагогических систем. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1977. – 204 с.
7. Георгиева Т.С. Высшая школа США на современном этапе. – М.: Высш. шк., 1989. – 164 с.
8. Євтушенко М.Д. Місце і роль Харківського національного аграрного університету у підготовці молодих науковців і фахівців для агропромислового комплексу України // Вісник ХНАУ. – № 8. – 2002. – С. 3-6.
9. Згуровський. М. Основні завдання вищої освіти України щодо реалізації принципів Болонського процесу та забезпечення вимог сфери праці // Вища школа: наук.-практ. вид. – 2004. - № 5-6. – С.54-61.
10. Загальноєвропейський простір вищої освіти – досягнення цілей: Комюніке конференції міністрів країн Європи, відповідальних за сферу вищої освіти, м. Берген, 19-20 травня 2005 р. // Освіта України. – № 50. – 2005. – С.5. - 2 лип. 2005.
11. Колот А.М. Реалізація основних принципів Болонської декларації при підготовці фахівців економічного профілю. Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. – 2004. - Вип. № 37. – С.3-21.
12. Кремінь В. Філософія освіти XXI століття // Урядовий кур'єр. – 2003. - № 23. – С.6-7. – 6 лют.
13. Левківський К.М., Сухарніков Ю.В. Завдання щодо забезпечення якості вищої освіти України в контексті Болонського процесу // Вища школа. - № 5-6, 2004, с.89
14. Луціков Ю.А., Мамалига С.В. Досвід функціонування кредитно-модульної системи організації навчального процесу в університетах США // Наука і методика: Зб. наук.-метод. праць НМЦАО. – 2004. - № 2. – С.147-151.

15. Лозова В.І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – 2-е вид., доп. – Х.: “ОВС”, 2000. – 164 с.

16. Мазнев Г.Є. Деякі аспекти проблеми підготовки менеджерів // Ринкова трансформація економіки АПК: Кол. Монографія: У 4-х ч. / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева. – Ч. 1 Соціально-економічні проблеми розвитку села. – К.: ІАЕ, 2002. – С. 52-55.

17. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес / Укл. М.Ф.Степко, Я.Я.Болюбаш, К.М.Левківський, Ю.В.Сухарніков. – К.: Вид-во НМЦВО МОНУ, 2004. – 24 с.

18.Методичні рекомендації по впровадженню модульно-рейтингової технології навчально-творчої діяльності студентів (із дисциплін управлінського циклу) для викладачів вищих аграрних навчальних закладів / Укл. В.М.Нагаєв / Харк. нац. аграр. ун-т. – Х., 2002.- 76 с.

19.Морзе Н.В. Дистанційна технологія як основа сучасних інформаційних технологій у навчанні // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. – К: Наук.-метод. центр, 2001. – Вип. 30. - С. 32- 43.

20. Нагаєв В.М. Ефективність підготовки кадрів за модульно-рейтинговою технологією // Проблеми розробки та впровадження модульної системи професійного навчання “Модуль-2001”: Зб. наук. Праць: Проблеми сучасного мистецтва і культури. – К.: Наук. світ, 2001. – С. 255-261.

21. Нагаєв В.М. Оцінювання навчальної діяльності студентів за модульно-рейтинговою технологією навчання // Педагогіка і психологія АПН України. - 2000. - № 3. – С. 84-88.

22. Нагаєв В.М. Адаптація традиційної рейтингової оцінки до європейської кредитно-трансферної системи // Новий колегіум. - 2005. -№ 3. – С. 39-44.

23. Нагаєв В.М. Система управління навчально-творчою діяльністю менеджерів за кредитно-модульною технологією навчання // Теорія і практика управління соціальними системами. - 2005. - № 2. – С. 33-43.

24. Нагаєв В.М. Удосконалення процесу підготовки кадрів АПК в системі управління навчально-творчою діяльністю // Педагогічні науки: Зб. наук. праць СДПУ ім. А.С.Макаренка - Суми, 2003. – С. 233-243.

25. Нагаєв В.М. Проектування структури рейтингової оцінки навчально-творчої діяльності студентів при використанні модульно-

рейтингової технології навчання // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: Зб. наук. праць - № 3. – Харків, 2002. - С.103-107.

26. Нагаєв В.М. Управління навчально-творчою діяльністю студентів: модульно-рейтинговий підхід // Наукові записки Кіровоградського ДПУ ім. В.Винниченка: Зб. наук. пр. – Вип. 46. – Кіровоград: КДПУ, 2002. - С.35-40.

27. Нагаєв В.М. Ефективність підготовки кадрів за модульно-рейтинговою технологією. Проблеми розробки та впровадження модульної системи професійного навчання “Модуль-2001” // Проблеми сучасного мистецтва і культури”: Зб. наук. пр. – К.: Науковий світ, 2001. – С. 255-261.

28. Ніколаєнко С. Вища освіта і наука – найважливіші сфери відповідальності громадського суспільства та основа інноваційного розвитку // Освіта України. - 2005. - № 24. – С. 4-8. - 29 бер.

29. Одерій Л.П. Оцінка в міжнародній системі освіти: Монографія. – К.: ІСДО, 1995. – 166 с.

30. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу / За ред В.Г.Кременя. – Київ-Тернопіль: Вид-во ТДПУ, 2004. -147 с.

31. Полонский В.М. Оценка качества научно-педагогических исследований. – М.: Педагогика, 1987. – 144с.

32. Поташник М.М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: Пособие для учителя.- К.: Рад. шк., 1988.-187 с.

33. Романовський О.Г. Підготовка майбутніх інженерів до управлінської діяльності: Монографія. – Харків: Основа, 2001.– 312 с.

34. Сікорський П.І. Кредитно-модульна технологія навчання: Навч. посібник. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 127 с.

35. Сисоєва С.О. Педагогічна творчість: Монографія. – Х.: „Каравела”, 1998.- 150 с.

36. Сухомлинский В.А Письма к сыну: Кн. для учащихся.- 2-е изд. – М.: Просвещение, 1987. – 128 с.

37. Товажнянський Л.Л., Сокол Є.І. Болонський процес: цикли, ступені, кредити: Навч. посіб. – К.: МОН, 2004.

38. Шинкаренко І. Гасанова І. Наш Болонський процес // Експерт. - № 32. – 2005. – С. 14-24.

39. Юцявичене П. Теория и практика модульного обучения. – Каунас: Швиеса, 1989. – 272 с.

40. Russell I.D. Modular Instruction // A. Guide to the Design, Selection, Utilization and Evaluation of Modular Materials. Minneapolis, Minnesota: Burgess Publishing Company. – 1974. – 164 p.

ДОДАТКИ

Робоча програма та план
з дисципліни **“Методика викладання у вищій школі”**

Всього годин	Лекції	Практичні заняття	Самостійна та індивідуальна робота	Залік	Екзамен
54	16	14	22	2	-

Пор. №	Зміст лекційного курсу	Кількість годин	Зміст практичного курсу	Кількість годин
1	2	3	4	5
<u>Модуль 1.</u> Організація процесу підготовки кадрів у вищій школі (4 + 2)				
1.	Концепція викладання менеджменту в системі економічної освіти	1	Дидактичні основи викладання менеджменту (семінарське заняття)	1
2.	Дидактичні основи педагогічного процесу	1		
3.	Система вищих навчальних закладів, рівні підготовки спеціалістів	1	Розробка професійно-кваліфікаційної моделі менеджера-економіста (практичне заняття)	1
4.	Професійно-кваліфікаційна модель менеджера аграрної сфери	1		
<u>Модуль 2.</u> Організація навчального процесу у вищій школі (4+ 4)				
1.	Навчально-методичний комплекс за спеціальністю “Менеджмент організацій”	1	Складання індивідуального навчального плану викладача (практичне заняття)	1
2.	Навчальний графік, робочі програми і тематичні плани	1	Складання робочої програми викладання менеджменту (практичне заняття)	2
3.	Організація праці викладача	1	Розробка і складання індивідуального графіку роботи викладача (практичне заняття)	1
4.	Роль кафедри в управлінні навчальним процесом	1		

<u>Модуль 3. Методичні основи викладання у вищій школі (4 + 4)</u>				
1.	Методика читання лекцій	1	Підготовка і читання лекції (дидактичний тренінг)	1
2.	Методика проведення практичних (лабораторних і семінарських) занять	1	Проведення семінарського заняття в активній формі (дидактичний тренінг)	1
3.	Методика оцінки знань, вмінь і навичок (організація проведення екзаменів, заліків, атестацій)	1	Прийом іспитів і заліків (дидактичний тренінг)	1
4.	Методика організації курсового і дипломного проектування Організація практичної підготовки спеціалістів Керівництво позааудиторною роботою студентів	1	Організація курсового і дипломного проектування (ділова гра)	1
<u>Модуль 4. Методологічні основи активізації навчального процесу (2+ 2)</u>				
1.	Інноваційні педагогічні технології активізації навчання Методи і форми активізації процесу навчання	1	Інноваційні педагогічні технології активізації навчання (реферативні читання)	1
2.	Методологічні аспекти організації модульно-рейтингового навчання і підготовки кадрів	1	Розробка модульно-рейтингової навчальної програми викладання менеджменту (практичне заняття)	1
<u>Модуль 5. Дидактичні основи управління навчально-творчою діяльністю (НТД) студентів (2 + 2)</u>				
1.	Концептуальні основи управління НТД студентів Дидактичні засоби управління НТД (дидактичні ігри)	1	Навчально-творча діяльність у системі підготовки менеджерів (реферативні читання)	1
2.	Організація процесу самоуправління в системі НТД студентів	1	Проведення семінарського заняття в активній формі (дидактичний тренінг)	1

ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ І СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарські заняття:

1. Дидактичні основи викладання у вищій школі

- ◆ дидактика та її історичний розвиток
- ◆ зміст освіти
- ◆ наукові закони, закономірності і принципи навчання
- ◆ методи, форми і засоби навчання
- ◆ мета і завдання курсу “Методика викладання у вищій школі”
- ◆ особливості викладання менеджменту в системі економічної освіти

2. Інноваційні педагогічні технології активізації навчання

- ◆ педагогічні технології та їх роль в активізації навчального процесу
- ◆ теорія проблемного навчання менеджменту
- ◆ програмоване навчання
- ◆ дистанційне навчання
- ◆ модульно-рейтингова технологія навчання

3. Методи і форми активізації навчального процесу

- ◆ методи навчання та їх класифікація
- ◆ проблемно-пошукові методи навчання
- ◆ ігрове проектування у навчальному процесі
- ◆ ділові і дидактичні ігри у навчальному процесі
- ◆ дидактичні засоби активізації процесу навчання

4. Навчально-творча діяльність у системі підготовки фахівців

- ◆ вимоги щодо підготовки сучасних менеджерів-економістів
- ◆ навчально-творча діяльність та її види
- ◆ теорія поетапного формування творчого досвіду
- ◆ організація навчально-творчої діяльності студентів
- ◆ методи управління навчально-творчою діяльністю

Практичні заняття:

1. Розробка професійно-кваліфікаційної моделі менеджера-економіста

- ◆ роль і призначення професійно-кваліфікаційної моделі керівників і спеціалістів виробництва
- ◆ структура і зміст професійно-кваліфікаційної моделі
- ◆ порядок складання професійно-кваліфікаційної моделі

2. Складання індивідуального навчального плану викладача

- ◆ роль і призначення навчального плану
- ◆ структура і зміст навчального плану викладання дисциплін
- ◆ порядок складання навчального плану

3. Розробка модульно-рейтингової навчальної програми викладання навчальних дисциплін

- ◆ роль і призначення навчальної програми
- ◆ структура і зміст робочої програми
- ◆ порядок складання робочої програми дисципліни

4. Розробка і складання індивідуального графіка роботи викладача

- ◆ роль і призначення графіка роботи викладача
- ◆ вимоги щодо організації праці викладача
- ◆ структура і зміст індивідуального графіка роботи викладача
- ◆ порядок складання індивідуального графіка роботи

Ділові ігри:

1. Підготовка і читання лекції

- ◆ лекція, її функції і класифікація
- ◆ композиційна структура лекції
- ◆ етапи підготовки лекції
- ◆ особливості читання лекцій з дисциплін управлінського циклу
- ◆ критерії оцінки лекційної майстерності

2. Проведення семінарського заняття в активній формі

- ◆ семінарське заняття, його мета, функції і структура
- ◆ особливості організації проведення семінару в активній формі
- ◆ критерії оцінки якості проведення семінарських занять

3. Прийом іспитів і заліків

- ◆ педагогічний контроль, його мета, функції і види
- ◆ особливості організації контролю знань, умінь і навичок у системі викладання менеджменту
- ◆ організація підготовки і проведення іспитів і заліків
- ◆ критерії оцінки знань студентів
- ◆ критерії оцінки якості проведення іспитів і заліків

ТЕМАТИКА НАУКОВИХ РОБІТ І РЕФЕРАТІВ

1. Зміст Державної національної програми “Освіта України - ХХІ століття”
2. Психолого-педагогічні та соціальні аспекти підвищення якості підготовки кадрів економічного профілю
3. Становлення багаторівневої системи підготовки кадрів в університеті
4. Зміст освіти в системі підготовки аграрних менеджерів
5. Структура педагогічної системи навчального процесу
6. Дидактичні принципи навчання та їх розвиток
7. Показники якості підготовки спеціалістів: кваліфікаційні характеристики, критерії оцінки якості навчання
8. Цілі, види і форми контролю якості навчання
9. Професійна майстерність викладача
10. Контроль якості викладання дисциплін управлінського циклу
11. Диференціація контролю знань, умінь і навичок студентів
12. Комплексний аналіз якості підготовки кадрів за результатами контролю
13. Навчально-методична документація кафедри: нормативна, планова, методична, навчальна, звітно-інформаційна
14. Розробка часткових методик викладання навчальних дисциплін
15. Створення навчально-методичного комплексу з дисципліни
16. Інноваційні технології навчання у вищій школі
17. Психологія взаємовідносин студентів і викладачів при аудиторній роботі
18. Проблеми уваги у студентській аудиторії
19. Упровадження модульно-рейтингової технології навчання
20. Індивідуальна робота в умовах групового навчання
21. Засоби навчання. ТЗН у навчальному процесі
22. Самостійна робота студентів у процесі навчання
23. Характеристика навчальних програм економічних спеціальностей
24. Професійна підготовка менеджерів
25. Мотивація і стимули відмінного навчання студентів і ефективної роботи викладачів
26. Педагогічні експерименти. Передовий досвід у навчальному процесі
27. Методи активізації навчання та організація їх впровадження
28. Розвиток демократичних основ навчального процесу
29. Організація процесу самоуправління навчально-творчою діяльністю
30. Альтернативні системи навчання. Пошук шляхів удосконалення економічної освіти

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

(Інформація береться з мережі „Інтернет”)

Пор. №	Зміст завдання	Кількість годин
1.	Ознайомитися із основними документами щодо співробітництва України та Євросоюзу (Декларація ЄС щодо України, 1991; Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС (14.06.1994); Спеціальна резолюція Ради Міністрів ЄС щодо України (31.10.1994); Указ Президента України № 615 „Стратегія інтеграції України до ЄС” (11.06.1998); Постанова Кабінету Міністрів України № 852 „Про запровадження механізму адаптації законодавства України до ЄС (12.06.1998); Постанова Кабінету Міністрів України № 1496 „Про концепцію адаптації законодавства України до законодавства ЄС (16.08.1999); Зобов’язання щодо посилення стратегічного партнерства між Україною та ЄС, підписані на 4-му Самміті ЄС – Україна, м. Ялта (11.09.2001); Матеріали Самміту ЄС – Україна, м. Копенгаген (4.07.2002).	2
2.	Ознайомитися із принципами побудови системи вищої освіти США, Англії, Франції, Німеччини, Італії, Іспанії та інших країн Євросоюзу	2
3.	Ознайомитися із змістом основних нормативних документів Болонського процесу	2
4.	Ознайомитися із вимогами Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS)	2
5.	Ознайомитися із змістом Закону України «Про вищу освіту» // Урядовий кур’єр. – 2002. - № 86. - 15 травня; Державною національною програмою “Освіта” (Україна ХХІ століття”), затвердженою постановою Кабінету міністрів України від 3 листопада 1993 р., № 896; Національною доктриною розвитку освіти (Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002).	2
6.	Вивчити нормативні та інструктивні матеріали Міністерства освіти та науки України щодо впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у ВНЗ.	2
Всього		12

ВАРІАНТИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНОГО ЗАВДАННЯ

Пор. №	Зміст завдання	Кількість годин
1	Розробка модульно-рейтингової програми дисципліни за вимогами ECTS	6
2	Формування „Інформаційного пакету ECTS” спеціальності	6
3	Розробка структурно-логічної схеми підготовки фахівців зі спеціальності	6
4	Складання навчального плану підготовки фахівців за спеціальністю (за стандартами ECTS)	6
5	Впровадження двоступеневої системи підготовки кадрів в університеті за стандартами ESO	6
6	Удосконалення змісту вищої освіти за Болонськими стандартами	6
7	Розробка моделей якості підготовки спеціалістів: кваліфікаційні характеристики, критерії оцінки	6
8	Розробка навчально-методичного комплексу дисципліни за вимогами Булонської системи	6
9	Створення навчально-методичного комплексу з дисципліни за стандартами ECTS	6
10	Розробка системи контролю навчально-творчою діяльністю студентів	6
11	Розробка рейтингової моделі оцінки навчально-творчої діяльності студентів	6
12	Розробка професійної моделі викладача XXI століття	6
13	Удосконалення системи диференціації контролю знань, умінь і навичок студентів	6
14	Розробка часткової методики викладання дисципліни за стандартами ECTS	6
15	Впровадження інноваційних технологій навчання у вищій школі	6
16	Упровадження кредитно модульної технології навчання	6
17	Розробка моделей індивідуальної роботи студентів в умовах переходу до Болонської системи	6
18	Засоби навчання. ТЗН у навчальному процесі	6
19	Удосконалення системи мотивації студентів в умовах кредитно-модульної системи навчання	6
20	Впровадження моделі дистанційного навчання за вимогами Булонської системи	6
21	Розробка альтернативних систем навчання в умовах Болонського процесу	6
22	Методи активізації навчання та організація їх впровадження	6
23	Організація процесу самоуправління навчально-творчою діяльністю в умовах кредитно-модульної системи	6
24	Розробка навчальної програми спеціальності за стандартами ECTS	6

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. ОСВІТНЯ ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ	8
1.1. Концептуальні напрямки розвитку вищої освіти в Україні..	8
1.2. Особливості систем вищої освіти у країнах Європи, Азії та Америки.....	9
1.3. Болонський процес як засіб інтеграції і демократизації вищої освіти	11
1.4. Адаптація вищої освіти України до вимог Болонського процесу	15
Питання для самоконтролю знань	17
Розділ 2. ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	18
2.1. Концепція підготовки управлінських кадрів в системі економічної освіти.....	18
2.2. Дидактичні основи педагогічного процесу	23
2.3. Структура вищої освіти, рівні підготовки спеціалістів, система вищих навчальних закладів	27
2.4. Вимоги до управлінських кадрів вищої освіти, професійно- кваліфікаційна модель менеджера-економіста	31
Питання для самоконтролю знань	36
Розділ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ З МЕНЕДЖМЕНТУ ОРГАНІЗАЦІЙ	37
3.1. Навчально-методичний комплекс за спеціальністю „Менеджмент організацій”	37
3.2. Навчальний графік, робочі програми і тематичні плани	39
3.3. Організація аудиторної роботи зі студентами	46
3.4. Організація праці викладача	47
3.5. Роль кафедри в організації навчального процесу	51
Питання для самоконтролю знань	57
Розділ 4. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН	58
4.1. Методика читання лекцій	58
4.2. Методика проведення практичних і семінарських занять ...	67

4.3. Методика оцінки знань, вмінь та навичок (приймання іспитів і заліків)	76
4.4. Методика організації курсового і дипломного проектування	92
4.5. Організація практичної підготовки майбутніх спеціалістів ..	97
4.6. Організація самостійної та індивідуальної роботи студентів	105
Питання для самоконтролю знань	110
Розділ 5. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	111
5.1. Інноваційні педагогічні технології активізації навчання	111
5.2. Методи та форми активізації навчального процесу	115
5.3. Організація проблемного навчання	120
5.4. Дистанційна система освіти	122
Питання для самоконтролю знань	128
Розділ 6. ОРГАНІЗАЦІЯ МОДУЛЬНО-РЕЙТИНГОВОЇ ТА КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ.....	129
6.1. Відмінні риси модульного навчання	129
6.2. Принципи модульного навчання	132
6.3. Методика побудови модульних програм	135
6.4. Формування змісту модулів	142
6.5. Створення умов для організації модульного навчання	148
6.6. Положення про модульно-рейтингову технологію навчання	159
6.7. Кредитно-модульна технологія навчання	169
Питання для самоконтролю знань	180
Розділ 7. ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНО-ТВОРЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ (НТД)	181
7.1. Концептуальні основи управління НТД	181
7.2. Педагогічний вплив на розвиток творчої особистості	186
7.3. Технологія управління навчально-творчою діяльністю	192
7.4. Дидактичні ігри в системі управління НТД	198
7.5. Організація навчально-дослідної роботи студентів	212
Питання для самоконтролю знань	226
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	227
ДОДАТКИ	230

**ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
„НАУКОВИЙ ЦЕНТР ДИДАКТИКИ МЕНЕДЖМЕНТ-ОСВІТИ”**

*ЗАПРОШУЄ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ ТА НАУКОВІ УСТАНОВИ
ДО ТВОРЧОЇ СПІВПРАЦІ У ГАЛУЗІ УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ,
МЕТОДИЧНИХ І МЕТОДОЛОГІЧНИХ ОСНОВ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ
УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ, ЩО ДАСТЬ ЗМОГУ ВПРОВАДИТИ НОВАТОРСЬКІ
ІНІЦІАТИВИ В ГАЛУЗІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ
НА РІВНІ КРАЩИХ СВІТОВИХ СТАНДАРТІВ*

Напрями діяльності центру:

- організація і проведення науково-педагогічних досліджень з удосконалення організації навчального процесу підготовки управлінських кадрів в системі менеджмент-освіти;
- розробка, теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка у навчальному процесі нових дидактичних форм, методів та засобів навчання, що активізують навчально-творчу діяльність студентів і творчо організують освітній простір;
- проведення педагогічних експериментів з метою перевірки ефективності використання інноваційних дидактичних засобів управління навчально-творчою діяльністю студентів та їх впливу на якість навчально-виховного процесу, професійної та фахової підготовки майбутніх фахівців;
- упровадження у навчальний процес підготовки управлінських кадрів прогресивних інноваційних педагогічних технологій, що поліпшують якісні показники педагогічного процесу;
- проведення наукових конференцій, семінарів, виставок, презентацій та інших заходів з обміну педагогічним досвідом між вищими навчальними закладами і залучення до цієї співпраці широкого кола фахівців у галузі удосконалення дидактики менеджмент-освіти;
- наукове обґрунтування отриманих результатів, підготовка рекомендацій з розповсюдження педагогічного досвіду щодо підвищення ефективності процесу підготовки управлінських кадрів;
- активізація викладачів вищих навчальних закладів з планування проведення і виконання фундаментальних, прикладних та пошукових науково-педагогічних досліджень з пріоритетних напрямів розвитку педагогічної науки.

АДРЕСА ДЛЯ ПРОПОЗИЦІЙ:

**УКРАЇНА, 62483, Харківська область, Харківський район,
п/в “Комуніст-1”, навчальне містечко ХНАУ, к. 3-413
тел.: (0572) 99-72-58; факс: (0572) 93-60-67, E-mail: nagaev_centr@mail.ru**

Віктор Михайлович Нагаєв

**МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ
У ВИЩІЙ ШКОЛІ**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Керівник вид. проектів Б.А. Сладкевич

Дизайн обкладинки Б.В.Борисов

Редактор Н.П.Монайло

Комп'ютерна верстка В.М. Нагаєва

Підписано до друку 10.10.2006 р. Формат 60 x 84 1/16 Папір офсет
Гарнітура Таймс. Обсяг: 14,5 ум.-друк. арк.; 14,5 обл.-вид. арк. Тираж 1000.
Видавництво «Центр учбової літератури», вул. Електриків, 23, м. Київ, 04176
Тел. / факс 4125-01-34, сайт: www.cul.com.ua

---

*Віддруковано в ОП «Житомирська облдрукарня» з готових діапозитивів
замовника. Замовлення 488.*